

СЛОВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ СУДДІВ УКРАЇНИ

Фахове загальнодержавне науково-практичне
та науково-методичне юридичне видання

ISSN 2707-6849

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)

№ 1 (50) 2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ОНИЩУК Микола Васильович, ректор Національної школи суддів України, член робочої групи з питань розвитку законодавства про організацію судової влади та здійснення правосуддя Комісії з питань правової реформи, д. ю. н., заслужений юрист України, **шеф-редактор журналу (Україна)**

ВОЛОШИН Юрій Олексійович, декан факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, д. ю. н., професор, заслужений юрист України, **голова Редакційної колегії (Україна)**

БАТЛЕР Вільям Еліот, професор Школи права Університету штату Пенсильванія, професор порівняльного права Університетського коледжу Лондона, закордонний член Національної академії наук України та Національної академії правових наук України (*США*)

БАХМАЙЕР ВІНТЕР Лорена, професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету університету Комплутенсе (*Королівство Іспанія*)

БЕЛЯНЕВИЧ Олена Анатоліївна, професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор (*Україна*)

БЕРЗІН Павло Сергійович, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., професор (*Україна*)

БЕРНАЗЮК Ян Олександрович, суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, д. ю. н., професор, заслужений юрист України (*Україна*)

БОБРОВНИК Світлана Василівна, завідувач кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., професор (*Україна*)

БУРИБАЄВ Ермек Абільтаєвич, проректор з дослідницької діяльності Казахського національного педагогічного університету імені Абая, д. ю. н., професор (*Республіка Казахстан*)

ГЕТМАНЦЕВ Данило Олександрович, народний депутат України, голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, професор кафедри фінансового права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), президент Асоціації податкових радників, член Європейської асоціації податкових професорів, д. ю. н., професор (*Україна*)

ГОРОДОВЕНКО Віктор Валентинович, суддя Конституційного Суду України, представник України в Консультативній раді європейських суддів при Комітеті Міністрів Ради Європи, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (*Україна*)

ГРИЩУК Оксана Вікторівна, суддя Конституційного Суду України, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор (*Україна*)

ГРИНЮК Володимир Олексійович, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., доцент (*Україна*)

ІЛЬКОВ Василь Васильович, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор, LL.M. (*Україна*)

КАТЕРИНЧУК Катерина Володимирівна, завідувач кафедри публічного і приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., доцент (*Україна*)

КОВАЛЬСЬКИЙ Віктор Семенович, президент видавничої організації Юрінком Прес, шеф-редактор загальнонаціональної правової газети "Юридичний вісник України", д. ю. н., професор (*Україна*)

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, народний депутат України, дійсний член (академік) Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, д. ю. н., професор, заслужений юрист України (*Україна*)

КОСТИЦЬКИЙ Василь Васильович, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, д. ю. н., професор, заслужений юрист України (Україна)

КОСТРУБА Анатолій Володимирович, професор кафедри цивільного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, д. ю. н., професор (Україна)

КРАВЕЦЬ Ірина Мирославівна, доцент кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, к. ю. н., доцент (Україна)

КРАВЧУК Володимир Миколайович, суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, член Ради суддів України, д. ю. н., професор (Україна)

КУХАРЕВ Олександр Євгенович, професор кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор (Україна)

ЛЕВЧЕНКО Катерина Борисівна, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, д. ю. н., професор (Україна)

МАЙДАНИК Роман Андрійович, професор кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Національної академії правових наук України, д. ю. н., професор (Україна)

МАХІНЧУК Віталій Миколайович, заступник директора з наукової роботи Інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, д. ю. н., професор, заслужений юрист України (Україна)

МЕЛЬНИК Роман Сергійович, професор Вищої школи права Університету КАЗГЮУ імені М. С. Нарікбаєва, д. ю. н., професор (Казахстан)

МЕЛЬНИЧУК Ольга Федорівна, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, д. ю. н., професор (Україна)

МІЛІЄНКО Олена Анатоліївна, начальник (директор) відділу «Навчальний центр підготовки працівників апаратів судів» Національної школи суддів України, д. ю. н. (Україна)

МУЗИКА-СТЕФАНЧУК Оксана Анатоліївна, завідувач кафедри фінансового права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., професор (Україна)

НУСБЕРГЕР Ангеліка, директор Інституту східноєвропейського права Кельнського університету, д. ю. н., професор (Німеччина)

РАДЗИВІЛЮК Валерія Вікторівна, професор кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., професор (Україна)

САВЧИН Михайло Васильович, директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор (Україна)

СМОКОВИЧ Михайло Іванович, голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, д. ю. н., професор, заслужений юрист України (Україна)

ТВАРОНАВІЧІЄН Агне, професор Інституту публічного права та керівник лабораторії медіації та сталого вирішення спорів (Литовська Республіка)

ФУЛЕЙ Тетяна Іванівна, начальник відділу Національної школи суддів України, к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ЦУРКАН Михайло Іванович, директор тестологічного центру Національної школи суддів України, суддя Вищого адміністративного суду України у відставці, к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ШАМРАЙ Оксана Василівна, заступник начальника відділу Національної школи суддів України, к. ю. н., відповідальний секретар Редакційної колегії (Україна)

ШУКЛІНА Наталія Георгіївна, проректор з науково-дослідної та науково-методичної роботи Національної школи суддів України, к. ю. н., професор, заслужений юрист України (Україна)

ЮРОВСЬКА Галина Валентинівна, суддя Конституційного Суду України, тренер Національної школи суддів України (за сумісництвом), к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА	6
------------------------------	----------

ПРОВІДНА СТАТТЯ НОМЕРА

Михайло САВЧИН

Інституційні гарантії незалежності судової влади та цілісність (integrity) суддів	12
--	----

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОЧИНСТВА

Віталій МАХІНЧУК

Доброчесність як новітній фактор оцінювання кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України	30
---	----

Андрій ГАЧКЕВИЧ

Формування рамок використання штучного інтелекту в судочинстві: іноземний досвід для України	45
---	----

СУДДІВСЬКА ОСВІТА

Тетяна ФУЛЕЙ, Олександр КРАВЧУК

Оцінювання навчальних потреб суддів: кращі практики	56
---	----

Олеся ВАЩУК

Інтеграція криміналістичних знань у процес підвищення кваліфікації суддів: пропозиції, перспективи та проблеми	70
--	----

Сергій ГЛУБОЧЕНКО

Напрями впровадження конструктивістської освітньої парадигми в підготовку суддів: методичні аспекти	81
--	----

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Іван КОТЮК

Націєтворення: спірні аспекти теорії та повчальні наслідки практики	89
--	----

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО**Віктор ТРЕПАК**

Обмін полоненими під час збройних конфліктів у Ізраїлі:

досвід для України 100

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО**Катерина КАТЕРИНЧУК**

Правові аспекти вирішення проблемних питань захисту прав

близьких родичів і членів сім'ї осіб,

зниклих безвісти за особливих обставин 110

Олександр БАБАРИЦЬКИЙ, Сергій ІВАЩЕНКО

Правове регулювання воєнного і надзвичайного станів в Україні 121

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО**Вікторія СОКОЛОВА, Алла ДІДУК**

До проблеми правового регулювання об'єктів,

створених із використанням штучного інтелекту:

чи можуть бути об'єктами авторського права 131

СІМЕЙНЕ ПРАВО**Інна ПИВОВАР**

Проблеми фіктивності шлюбу в Україні 145

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**Сергій КРУШИНСЬКИЙ**

Проблеми визначення підсудності кримінальних проваджень

під час здійснення судового контролю

за досудовим розслідуванням 151

Надія ДРОЗДОВИЧ

Аналогія закону як спосіб забезпечення єдності судової практики

в кримінальному провадженні 161

Інна НИКИФОРОВА

Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу 171

НОВИНИ 181

Микола ОНИЩУК,
*ректор Національної школи суддів України,
доктор юридичних наук,
заслужений юрист України,
шеф-редактор журналу
«Слово Національної школи суддів України»*

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Ювілейний, 50-й номер – не просто черговий випуск журналу, це результат тринадцятирічної праці колективу однодумців, віддзеркалення досвіду, здобутків та незламної віри в ідеали права і справедливості.

Журнал «Слово Національної школи суддів України», який безперервно виходить з 2012 року, є яскравим свідченням того, що професійне друковане слово стало важливою складовою формування сильної судової влади, розвитку правової держави та утвердження верховенства права в Україні.

Від перших днів свого існування фахове загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання – журнал «Слово Національної школи суддів України» взяв на себе високу місію: сприяти зміцненню авторитету судової влади, утверджувати її незалежність, інформувати громадськість про актуальні законодавчі зміни та практику їх застосування, узагальнювати кращі приклади судового досвіду. Саме завдяки щирій відданості цим принципам журнал став надійним інформаційним провідником судово-правової реформи, важливим науково-комунікаційним майданчиком для професійного обговорення ідей та практик.

За час свого існування журнал двічі підтвердив статус наукового фахового видання.

У журналі публікуються знані науковці, вчені-правознавці, юристи-практики, судді, наукові співробітники, працівники органів державної влади, працівники органів правопорядку, а також представники міжнародної правничої спільноти, що сприяє розвитку національної судової системи та правової науки.

На сторінках журналу опубліковано близько 600 наукових і практичних статей, серед яких 405 статей написано представниками судової системи, 301 стаття – науковцями, 152 – докторами наук, 346 – кандидатами наук, 99 статей – професорами, 123 статті – доцентами, 9 – старшими науковими співробітниками, 84 – заслуженими юристами України, 7 – заслуженими діячами науки і техніки України, 2 – заслуженими журналістами України, 6 – членами-кореспондентами НАПрН України, 7 – членами-кореспондентами НАН України.

Особливу роль видання відіграє у сфері підготовки та підвищення кваліфікації суддів, адже кожен номер журналу допомагає їм не лише вдосконалювати професійні знання й поглиблювати теоретичні та практичні навички, а й знаходити науково обґрунтовані відповіді на актуальні юридичні питання, що висвітлюються у публікаціях, які охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти правозастосування.

Як слушно зауважив видатний французький юрист Шарль Луї де Монтеск'є, *«законо повинні відповідати природі речей; розкриття цієї природи – головне завдання юриспруденції»*. Саме наукові статті в журналі «Слово Національної школи суддів України» є тим інструментом, який допомагає глибше осягнути цю природу, зміцнюючи правову культуру та судову практику, сприяє вихованню суддів, здатних мислити правдиво та справедливо.

Висловлюю щире вдячність усім авторам – суддям, науковцям, викладачам, адвокатам, представникам органів правопорядку та правничої спільноти, творча і професійна праця яких стала підґрунтям для розвитку української правової науки та судочинства. Саме завдяки вам журнал «Слово Національної школи суддів України» став провідником нових ідей, майданчиком наукових комунікацій і дискусій, простором утвердження верховенства права. Ваша відданість високим стандартам справедливості надихає нові покоління служителів Феміди на чесну й гідну працю на благо України.

Бажаю всім, хто своєю працею розбудовує правову державу, міцного здоров'я, натхнення, сил і віри у власні справи. Нехай кожен день наближає нас до миру, справедливості й процвітання в Україні, а ваші мудрість, досвід і незламний дух стануть запорукою щасливого майбутнього нашої держави!

Шановна редакціє журналу «Слово Національної школи суддів України»!

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду щиро вітає редакційний колектив, авторів і читачів фахового журналу з нагоди виходу 50-го ювілейного числа видання!

«Слово Національної школи суддів України» – не лише надійна платформа для наукових і професійних дискусій, а й справжній осередок фахового розвитку суддівського корпусу, викладачів, правників і всіх, хто формує обличчя правосуддя. Особливу вдячність висловлюємо суддям, які долучаються до наповнення журналу змістовними матеріалами, діляться на його сторінках своїм досвідом, знаннями, практичними напрацюваннями, що збагачує правову спільноту, сприяє єдності правозастосування та зміцнює авторитет судової влади.

Бажаємо колективу редакції нових творчих звершень, широкого читачького загалу та невичерпних ідей і натхнення на шляху служіння праву й суспільству.

Нехай кожний наступний випуск журналу буде таким інформативним і змістовним, як і попередні!

З повагою

Михайло СМОКОВИЧ,

Голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Співпраця з журналом «Слово Національної школи суддів України» для мене – не лише професійна честь, а й надзвичайно цінний майданчик для глибокого фахового діалогу в суддівському та науковому середовищі. Видання послідовно демонструє високу академічну якість, відкритість до новаторських ідей та щиро повагу до авторів. Я особливо ціную можливість робити свій внесок у формування інтелектуального простору українського правосуддя разом із редакційною командою, праця якої виходить за межі редагування, створюючи атмосферу справжньої довіри та партнерства.

Надзвичайно важливо, що журнал сміливо береться за найактуальніші теми – від фундаментальних засад адміністративного судочинства до викликів цифрової доби, включно з гострими питаннями застосування штучного інтелекту в правосудді. Така редакційна далекоглядність робить видання не просто авторитетним фаховим джерелом, а й стратегічно важливим інтелектуальним центром.

50-й ювілейний номер – це знакова подія, яка символізує не лише сталість традиції, а й дає нагоду переосмислити місію провідної правничої платформи в епоху стрімких змін. Щиро бажаю редакції зберігати свою унікальну інтелектуальну чутливість до викликів часу, непохитну редакційну принциповість і те особливе людське тепло, що відчувається у кожному випуску. Попереду – безліч нових горизонтів, і я переконаний, що «Слово Національної школи суддів України» й надалі буде тим виданням, яке не лише осмислює зміни, а й активно формує майбутнє українського правосуддя.

З вдячністю за плідну співпрацю

Ян БЕРНАЗЮК,
суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Шановний Миколо Васильовичу!

Ініціативи Національної школи суддів України щодо модернізації суддівської освіти в Україні, зокрема, створення в структурі установи Навчальної лабораторії з права ЄС, а також співпраця з європейськими інституціями є надзвичайно важливими для розвитку правової системи України. Також ціную високий рівень юридичного журналу «Слово Національної школи суддів України», зокрема його науково-практичну спрямованість та вагомий внесок авторитетної редакційної колегії.

Дякую за довіру та можливість долучитися до розвитку суддівської освіти в Україні. Користуючись нагодою, дозвольте засвідчити Вам свою глибоку повагу та сподівання на подальшу плідну співпрацю.

З повагою

Віктор ГОРОДОВЕНКО,
суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук,
професор, заслужений юрист України,
член-кореспондент Національної академії правових наук України

Висловлюю щиро вдячність редколегії журналу «Слово Національної школи суддів України», який є важливою платформою для суддів та академічної спільноти щодо розвитку юриспруденції в Україні. На шпальтах журналу відбувається фахове обговорення проблем у сфері прав людини, принципів права, особливостей їх застосування у судовій практиці, їх впливу на здійснення правосуддя загалом. Це є важливим для вироблення певних підходів для забезпечення єдності судової практики

у річищі судового діалогу, зміцнення верховенства права та прав людини. Актуальним є поглиблення міждисциплінарного та доказового підходів, оскільки вони впливають зі стандартів справедливого правосуддя, передбачуваності у праві, гарантій незалежності судової влади та доступу до справедливого правосуддя як корони правної держави.

Бажаю успіхів і творчого натхнення справжнім професіоналам своєї справи – пані Оксані Шамрай та редакційній колегії журналу, нових вершин і досягнень у царині верховенства права та захисту людських прав.

Слава Україні!

З повагою

Михайло САВЧИН,
директор Науково-дослідного інституту порівняльного
публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету,
доктор юридичних наук, професор

**Вельмишановні співробітники
фахового загальнодержавного науково-практичного
та науково-методичного юридичного видання
«Слово Національної школи суддів України»!**

Ми, як автори, щиро вдячні та високо цінуємо відносини, що склалися протягом багаторічної співпраці. Висловлюємо подяку за вашу оперативність і відповідальність у виконанні спільних завдань. Як читачі, хочемо також висловити вдячність за змістовне наповнення журналу публікаціями, які охоплюють теоретичні та практичні аспекти наукових досліджень, надаючи відповіді на важливі юридичні питання.

Сподіваємося, що в майбутньому ви продемонструєте такий же відповідальний підхід до виконання завдань, оскільки перед нами безліч амбітних планів – перемога,

наукові досягнення, що є результатом тривалих досліджень, співпраці багатьох науковців, суддів, працівників апаратів судів та органів системи правосуддя, прокуратури, адвокатури, практикуючих юристів, викладачів та ін.

Дякуємо за плідну співпрацю та відданість своїй справі протягом 13 років. Бажаємо зберегти ентузіазм і бадьорість духу довгі роки.

Щиро бажаємо вашій команді професійного зростання та розвитку.

Також висловлюємо щиро вдячність та високу оцінку професійних дій відповідальному секретарю редакційної колегії – Оксані ШАМРАЙ. Високо цінуємо налагоджені між нами професійні взаємини, сподіваємося на продовження спільної роботи в майбутньому.

Бажаємо успіхів та творчого натхнення!

З повагою

Катерина КАТЕРИНЧУК,
професор кафедри правознавства факультету права,
публічного управління та національної безпеки
Поліського національного університету,
доктор юридичних наук, доцент

Дякую за журнал, дуже приємно переглядати його та перечитувати такі цікаві та потрібні статті. Захоплююся високим рівнем вашого видання.

Щиро вітаю з таким маленьким і водночас великим ювілеєм. Адже протриматись журналу в наші часи тринадцять років – то велика справа. Я дуже радію, що ви є, та з приємністю відзначаю високий рівень комунікації з вашого боку та якості журналу. Рекомендую його усім знайомим, які здатні писати хороші статті.

З повагою

Андрій ГАЧКЕВИЧ,
доцент кафедри міжнародного
та кримінального права
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 342.33+342.565

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-1

Михайло САВЧИН,

*доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту порівняльного
публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету,
Український вільний університет, Мюнхен, ФРН
ORCID: 0000-0002-9551-1203*

ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА ЦІЛІСНІСТЬ (INTEGRITY) СУДДІВ

Вступ. Проблематика інституційних гарантій судової влади в Україні поставила у справі Олександра Волкова, що стало чи не ключовим чинником поряд із Революцією Гідності та внесенням змін до Конституції України щодо правосуддя. Попри їх критику певними представниками юридичного співтовариства, конституційний закон щодо правосуддя загалом посилив інституційні гарантії незалежності судової влади, хоча таке удосконалення далеке від збалансованого вирішення проблеми [1]. Спеціально тут не говорю про ідеал, оскільки публічно-владні інституції розвиваються динамічно, що презюмує виявлення та усунення недоліків у ході їх функціонування відповідно до автопоєзису систем [2]. Згідно із цими постулатами будь-яка розвинута складна соціальна система повинна мати достатньо механізмів і процедур для вирішення внутрішніх проблем, що виникають, а також адекватно реагувати на виклики, що спонукують зовнішні чинники. Зокрема, у справі Олександра Волкова таким зовнішнім чинником була участь політичних інституцій у формуванні суддівського корпусу та притягненні суддів до відповідальності, що нівелювало незалежність судової влади і підривало цілісність суддів, особливо в аспекті їхньої незалежності та неупередженості. Так і нерозв'язаною є проблема інституційної вади формування складу Конституційного Суду України (далі – КСУ) трьома інститутами влади – Верховною Радою України, Президентом України та з'їздом суддів України, яке нібито має забезпечувати принцип поділу влади. Хоча насправді процедура відбору конституційних суддів має гарантувати запобіжники в домінуванні однієї політичної сили у формуванні складу КСУ, зважаючи на його роль як гаранта конституційного ладу України.

Оскільки тематика зачіпає проблематику юридичної визначеності та сталості підходів судів щодо захисту прав людини, предмет дослідження стосуватиметься переваг і недоліків конкуренції і діалогу судових юрисдикцій з точки зору юридичної аргументованості рішень і поваги до людських прав та захисту конституційної демократії. Метою статті є визначення інституційних гарантій незалежності судової влади та цілісності суддів. Спочатку проаналізовано незалежність судової влади з огляду на конституційні цілі та тенденції розвитку складних соціальних систем. У другій частині розкрито основні аспекти інституційної стійкості та спроможності судової влади через аналіз сильних і слабких сторін, можливості та потенційні загрози ефективного здійснення правосуддя (SWOT-аналіз). Нарешті, питання цілісності (*integrity*) суддів розглянуто з огляду на процедуру їх відбору, поведінки та відповідальності.

1. Незалежність суду як інституційна основа поділу влади у світлі конституційного телосу (*telos*)

Принцип верховенства права в Конституції України викладено амбівалентно – як правова держава (ст. 1) і як верховенство права (ст. 8). Натеper прийнято вважати, що принципи правової держави (*Rechtsstaat*) та верховенства права (*rule of law*) є еквівалентними, оскільки вони виражають особливості юридичного стилю континентальної та англійської правової систем [3, п. 7–16]. Водночас при розробці та ухваленні Конституції України в 1996 р. у зв'язку із домінуванням юридичного позитивізму виникли дебати щодо юридичного закріплення цього конституційного принципу. Виходячи із цілісного тлумачення Конституції України, логічно виходить так, що принцип правової держави стосується інституційних аспектів організації державності, а верховенство права – змісту її діяльності.

Незалежність суду є своєрідною «короною правової держави» [4, с. 269, 271], яка проявляється в ефективному захисті прав людини. Оскільки виконавча влада отримує значні прерогативи у воєнний час, то виникає реальна загроза спокуси зловживання нею. Запобіжником цьому є ефективний судовий контроль над урядом і публічною адміністрацією. Своєю чергою можливість політичних інститутів, як-от парламенту та уряду, втручатися у процес відбору суддів та притягнення їх до відповідальності може знівелювати стримуючу роль суду. Чимало цих аспектів проявилися у справі «Олександр Волков проти України» [5], що потім рельєфно було видно під час акцій протесту протягом Революції Гідності. Зазначене рішення виявило низку інституційних пасток, які нівелювали незалежність судової влади, що гарантувалося Конституцією України у редакції від 1996 року, а саме: 1) визначальної ролі політичних інституцій у призначенні суддів на посади; 2) відсутності юридичної визначеності при звільненні судді з посади за порушення присяги; 3) недостатності гарантій належної правової процедури при притягненні судді до дисциплінарної відповідальності у Вищій раді правосуддя (ВРЮ) та при проведенні Верховною Радою України слухань щодо відповідальності суддів (п. 122); 4) ВРЮ не відповідала вимогам незалежності та безсторонності, оскільки до її складу входили троє членів парламенту, троє осіб, призначених Президентом, міністр

юстиції, Генеральний прокурор (п. 110), що руйнувало всю архітектоніку демократичної легітимації та підзвітності судової влади. Це було своєрідне попередження про існування істотних загроз верховенству права, що під час Революції Гідності цілком проявилось в значній кількості судових постанов, у яких задовольнялися клопотання прокуратури щодо застосування заходів у вигляді тримання під вартою, які не ґрунтувалися на достатніх правових підставах.

Такі обставини лягли в основу реформування системи правосуддя, що стало каркасом конституційних змін у 2016 році та прийняття нових законів, які визначали статус суддів, засади судоустрою та правового статусу Конституційного Суду України. Суть цих змін зводиться до посилення незалежності судової влади від політичних інститутів та поглиблення суддівського самоврядування, яке все ж таки є інституційно крихким, як це засвідчили події 2019–2023 років, коли настав колапс у функціонуванні Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів.

У рамках конституційної реформи системи правосуддя було запроваджено конкурсний відбір суддів та усунення політичних інститутів від процесу відбору суддів і притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Це важливий крок до демократичної легітимації судової влади, оскільки така ґрунтується на конституційних положеннях, які гарантують справедливий судовий розгляд та конкурсний відбір суддів із високими моральними якостями та визнаним рівнем компетентності. На жаль, натепер в Україні так і не впроваджено бодай якоїсь моделі мирових судів. Урешті-решт, інститути ЄС приділяють значну увагу засадам верховенства права, серед компонентів якої система правосуддя виступає наріжним каменем і в сенсі класичної засади органічного конституціоналізму розглядається в тісному взаємозв'язку із системою стримувань і противаг; іншими словами, без незалежного й безстороннього суду складно уявити ефективну конструкцію системи стримувань і противаг [6]. Саме з цих причин приділяється стільки уваги ефективності конституційного судочинства, у частині якого вдалося запровадити конкурсний відбір суддів КСУ та впровадити конституційну скаргу. Водночас інституційний дизайн судової влади України має низку вад, що проявилось у тривалій наявності вакансій як суддів КСУ, так і судів загальної юрисдикції.

Незалежність судової влади є важливою запорукою системи стримувань і противаг в умовах воєнного стану, оскільки реальні владні прерогативи за таких обставин концентруються в руках виконавчої – Президента та уряду – з метою забезпечення відсічі агресору та суверенітету і територіальної цілісності України як простору безпеки своїх громадян. За таких умов критичною є функція судів у рамках обороноздатної демократії (*militant democracy*) у сенсі ст. 37 Конституції України захищати конституційну демократію від підривної діяльності політичних партій і громадських об'єднань, які своїми цілями та діяльністю підривають її засади. Насправді з цих питань сама Конституція є розбалансованою, оскільки визнання політичних партій антиконституційними на підставі ст. 37 не має юридичних механізмів позбавлення мандатів на засадах індивідуальної відповідальності

парламентаріїв, які репрезентують ці партії у національному парламенті (ст. 81(2) не містить жодної підстави для припинення їх повноважень).

Зокрема, стаття 22(2) Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) [7] відносить до юрисдикції апеляційного адміністративного суду в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, як суду першої інстанції справи щодо заборони політичної партії, а Верховний Суд розглядає питання про дострокове припинення повноважень народних депутатів України (ст. 22(4) КАС). Хоча адміністративний суд апеляційної інстанції має певний досвід забезпечення єдності судової практики, однак виникає сумнів щодо належного рівня компетенції інтерпретувати основоположні принципи права, які спрямовані на захист конституційної демократії, і надавати оцінку програмним цілям і практиці діяльності партій, які підривають своїми цілями та/або своєю діяльністю засади вільного демократичного конституційного порядку в Україні. Відсутність елементарної логіки в побудові юридичних конструкцій, коли партія забороняється судом нижчого рівня, а банальніше питання (позбавлення парламентського мандата) вирішується найвищим судом – Верховним Судом – свідчить про інституційну неспроможність системи правосуддя у захисті конституційної демократії, коли бачимо у стінах парламенту людей, діяльність яких роками спрямована на підрив української державності. Насправді, таке повноваження має здійснювати Конституційний Суд України, який у своєму рішенні про визнання партії антиконституційною мав би також вирішувати питання про позбавлення мандатів членів партії, які мають своє представництво у національному парламенті та в місцевих представницьких органах (місцевих радах і голів громад) і здійснюють підривну діяльність проти конституційної демократії в Україні.

У цьому світлі зовсім інакше виглядають зауваження Єврокомісії стосовно забезпечення засад конституційної демократії щодо посилення ефективності парламентського нагляду та контролю (*parliamentary oversight and control*) [8, р. 23], оскільки наявність у стінах національного парламенту представників політичних сил, програмні цілі яких спрямовані на підрив конституційної демократії, що визнано навіть у судовому порядку [9], викривлюють суть народного представництва і, звісно, що при постановці питання про створення уряду національної єдності такі представники не можуть бути залучені до його формування.

Так, Восьмий апеляційний адміністративний суд рішенням від 20.06.2022 р. визнав протиправною діяльність ОПЗЖ (політичної партії «Опозиційна платформа – За життя»), оскільки така діяльність цієї партії не свідчила про її повагу до конституційного порядку України. Суд констатував, що дії лідерів ОПЗЖ (зокрема, Віктора Медведчука, Юрія Бойка, Іллі Киви та ін.), так і представників місцевих органів влади (наприклад, у міській раді Маріуполя) були спрямовані на підрив конституційної демократії України і часто їхні політичні заяви були синхронізовані із виступами московського диктатора владіміра путіна, про що свідчать матеріали експертизи. Зокрема, Суд зазначив, що «*виступи і дії членів [ОПЗЖ. – Авт.] стосуються Партії в цілому і формують цілісну картину розбудови політики, несумісної з концепцією демократичного суспільства*». Хоча тут слід зазначити,

що це рішення з точки зору юридичної аргументації далеке від ідеалу і багатьом аспектам антиконституційності у діяльності представників ОПЗЖ так і не було надано оцінки щодо їх відповідності засадам конституційної демократії України, що також є доказом того, що ця категорія справ має належати до юрисдикції КСУ, для чого слід внести відповідні зміни до Конституції України.

Вирішення цих питань є важливим з урахуванням специфіки семіпрезидентизму, за якого система стримувань і противаг переважно функціонує за лініями парламентська більшість – опозиція, уряд – незалежні агентства / регулятори.

Слід приділити також увагу впливу юриспруденції Конституційного Суду на систему правосуддя в Україні в умовах війни. Наприклад, Рішення КСУ у справі щодо конституційності ст. 615 КПК за конституційними скаргами Оніщенка та Гаврилюка [10] насправді стало *landmark decision*, оскільки матиме далекосяжні наслідки для розвитку системи правосуддя і навіть правової системи України. У цій справі порушено низку проблем функціонування системи кримінальної юстиції в умовах воєнного часу. КСУ визнав неконституційним застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, попри посилення в законі на воєнний стан як обставину «неможливості розгляду питання судом питання про продовження строку тримання під вартою».

Тут виникла низка питань, які, як на мене, лежать у площині функціонування військової юстиції, поновлення якої напрошується з урахуванням обставин воєнного стану, а не прийняття рішень щодо можливості обмеження свободи поза судовим контролем, що суперечить ст. 29 Конституції України. Зі свого боку, КСУ виходив із того, що у ст. 29 Конституції закладені фундаментальні гарантії *habeas corpus* (п. 2.2, 5.1(3)), *due process*, зокрема, бути вислуханим (п. 4.2). Своєю чергою щодо «питання продовження строку тримання під вартою особи у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою парламент має конституційний обов'язок запровадити таку нормативну конструкцію, яка до моменту усунення неможливості розгляду судом цього питання містила б гарантії запобігання заподіяння шкоди завданням кримінального провадження» (п. 5.3(1)).

Своєю чергою можливість продовження тримання особи під вартою без судового контролю і прийняття відповідного рішення судом також має наслідком порушення права на судовий захист *per se* (як такого) (п. 6.4(3)), а також презумпції невинуватості особи (п. 7).

Додатково слід наголосити, що конституційні рамки можливості перевірки підстав для затримання особи протягом 72 годин попри воєнний стан в умовах наявної мережі судів, розвитку логістики і транспортної інфраструктури в Україні є надмірним і в майбутньому при її перегляді слід цей термін скоротити до юридичної формули «невідкладно, але не пізніше сорока восьми годин».

Насправді головна проблема полягає в поновленні системи кримінальної юстиції, яка б розслідувала військові і воєнні злочини. Зокрема, існує потреба створення військової поліції та поновлення діяльності військової прокуратури. Оскільки доволі гострим є питання забезпечення вакансій суддів, потребує окремого дослідження

формат впровадження військового правосуддя: чи у вигляді спеціалізованих військових судів, чи запровадження внутрішньої військової спеціалізації. Це є важливим не лише з огляду на забезпечення дисципліни військовослужбовцями, а також для належного розслідування злочинів за порушення законів і звичаїв ведення війни військовослужбовцями агресора – РФ, а й дасть змогу подати загальну картину і масштаб злочинів цієї держави.

2. Інституційна стійкість судової влади

Синергія параметрів SWOT-аналізу стосовно композиції системи правосуддя стосується суто її інституційної стійкості на противагу крихкості. Інституційна стійкість полягає в пошуку внутрішніх резервів системи протистояти деструктивним впливам зовнішнього середовища, зокрема з боку політичних інститутів влади, а також адекватно реагувати на порушення прав людини і гарантувати справедливий судовий захист. Інституційна спроможність системи правосуддя полягає у живому творенні права на основі фундаментальних принципів права таким чином, щоб забезпечити високий ступінь виконання судових рішень. У рамках здійснення програми по розширенню ЄС Єврокомісія у своєму звіті по Україні наголошує на важливості посилення верховенства права, зокрема незалежності системи правосуддя: *«Вона має охоплювати оптимізацію мережі судів, системи управління судами та суддівського врядування, консолідацію Верховного Суду та вдосконалення процедури добору його суддів, модернізацію процесуальних кодексів, виконання судових рішень, альтернативне вирішення спорів, диджиталізацію, а також реформування адвокатури, юридичної освіти та системи підготовки суддів»* [11].

Якщо пригадати події напередодні та на початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, то впадає в око параліч діяльності Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККС), які забезпечують демократичну легітимацію судової влади та її підзвітність і підконтрольність громадянському суспільству. Стаття 131¹ Конституції України містить гарантії суддівського самоврядування з метою захисту професійних інтересів суддів і вирішення питань внутрішньої діяльності судів, що є надмірним з огляду на принцип незалежності судової влади та неприпустимості будь-якого впливу на процес здійснення судочинства (ст. 126 (2) Конституції). Водночас уникнення у визначенні статусу судових рад / магістратур у європейських країнах (аналог ВРП в Україні) зумовлено тим, що ці органи сприяння правосуддю мають забезпечувати добір суддів та їх підзвітність і відповідальність у демократичному суспільстві [12], яке набуває особливо важливого значення у країнах перехідної юстиції [13], якими були постсоціалістичні країни після оксамитових революцій, і яка стане актуальною для України після відвернення загрози внаслідок агресивної війни з боку московії. Своєю чергою у країнах Центральної і Східної Європи основними завданнями були деполітизація судової влади та поновлення незалежності судів [13, р. 2]. Тут ще слід додати, що на підставі ст. 130(10) Конституції можуть створюватися «органи та установи» для забезпечення добору суддів, прокурорів,

їх професійної підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів», хоча для цього цілком достатньо лише ВРП, публічний менеджмент якої потребує своєї оптимізації.

Міжнародні документи та конституції зарубіжних країн уникають уживання терміна «суддівське самоврядування». Переважно оперують поняттями судова рада чи магістратура. Самоврядні органи на кшталт з'їздів / конференцій суддів не згадуються в конституційних текстах. Це, мабуть, пов'язано із засадами незалежності судової влади, яка володіє прерогативами самостійно і без зовнішнього впливу вирішувати внутрішні організаційні питання на засадах автономії.

Наприклад, Конституція Словачької Республіки у ст. 141а визначає з цією метою Судову раду як орган, що забезпечує формування суддівського корпусу та відповідальності суддів, питань організаційного і фінансового забезпечення діяльності судів, а також взаємодії судової влади з іншими органами публічної влади. Про це свідчить аналіз положень ст. 141(5) Конституції СР, який визначає юрисдикцію Судової ради.

Загалом, якщо брати до уваги колишні республіки Радянського Союзу, то тринадцятирічний час органи на кшталт судових рад чи магістратур відносили до так званої контрольно-наглядової влади. Це доволі дискусійне питання, оскільки ці інститути є елементом системи судової влади саме як органи суддівського самоврядування. Це інституційний складник судової влади, оскільки вже в інституційно-процедурному відношенні прокуратура і адвокатура є своєрідними офіцерами правосуддя, які на за засадах змагальності та рівності представляють відповідно публічні та приватні інтереси, а у вузькому – у цілях кримінального процесу – сторони обвинувачення і захисту.

Нагадаємо, що у країнах Центральної і Східної Європи, де основними завданнями були деполітизація судової влади та поновлення незалежності судів [13, р. 2], це було пов'язано з тим, що щоб стати суддею, у цих країнах необхідним було членство кандидата в компартії. Партійна належність суддів фактично нівелювала їхню незалежність і виробляла специфічний стиль у суддів у формалістичному трактуванні права та ігнорування прав людини як таких. Ця спадщина для молодих демократій і новопосталих держав, чи то поновленої державності України, була небезпечною, оскільки незалежні суди є наріжним каменем верховенства права і поділу влади. Призначення суддів через політичні інституції в Україні (Верховна Рада і Президент) було взагалі усунуто лише змінами до Конституції України щодо правосуддя від 2 червня 2016 року, що пов'язано із рефлексією на рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» [5]. У цій справі ЄСПЛ наголосив на неприпустимості участі політичних інституцій у формуванні суддівського корпусу та притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, оскільки таким чином нівелюється незалежність судів.

Своєю чергою іншим шляхом свого часу пішов Конституційний суд Словачької Республіки, який трактує Судову раду як орган забезпечення незалежності судів

та відповідно до ст. 141а(1) Конституції – як орган судової легітимності у конституційному порядку [14, § 5].

Натомість країни Центральної та Східної Європи почали формувати судові ради, починаючи з періоду оксамитових революцій. Зокрема, уперше судову раду ввели у 1989 році Угорщина, Польща, Румунія, і Болгарія, які потім були модифіковані у зв'язку із прийняттям нових конституцій. Після своєрідного розлучення цей інститут було впроваджено у Чехії і Словаччині у 1993 році. Словенія ввела цей інститут у 1997 році, потім – Естонія та Литва (2002), Латвія (2010). В Україні цей інститут було впроваджено у вигляді Вищої ради юстиції з ухваленням Конституції у 1996 році. На думку словацьких вчених, мали місце дві хвилі становлення демократичної підзвітності та відповідальності суддів, пов'язані із (1) реформуванням державності після оксамитових революцій та (2) у зв'язку із заходами із вступом держав у ЄС [15, р. 816].

Французька модель Вищої ради юстиції (ст. 65 Конституції Французької Республіки [16]) відображає авторитарну традицію. Зокрема, це проявляється у наявності в її складі двох очільників виконавчої влади – Президента і міністра юстиції, що сумнівно з точки зору незалежності судової влади та політизує процес призначення суддів і прокурорів. Ще архаїчнішою вона є тому, що Президент, голови палат Парламенту номінують по одному видатному діячу республіки до складу палат ВРЮ, що становить потенційну загрозу для її незалежності. Поділ ВРЮ на палату суддів і палату прокурорів є сумнівним з точки зору цілісності процесу здійснення правосуддя та змагальності в процесі. Так само нерелевантним є польський досвід, оскільки композиція Польської судової ради містить критичну кількість політичних діячів (1 члена, який призначається Президентом, міністра юстиції, 4 обраних депутатів Сейму та 2 обраних сенаторів), що ускладнює забезпечення нею незалежності судів та суддів, як це впливає із її конституційного статусу (ст. 186 Конституції Польщі).

Як визначається у компаративній літературі, існують декілька проблем у становленні судових рад / магістратур як органів сприяння правосуддю: 1) забезпечення демократичної підзвітності суддів; 2) судовим органам притаманна певна непрозорість, а тому доволі складно провести емпіричне дослідження більшості аспектів суддівської підзвітності; 3) їхня роль в адмініструванні діяльності судів, зважаючи на гарантії незалежності суддів і недопустимості вчинення впливу на здійснення правосуддя [13, р. 8].

Отже, судові ради / магістратури є очільними органами суддівського самоврядування із забезпечення легітимності та незалежності судової влади. Такі інституції складаються переважно із професійних суддів, однак у їхньому складі є представники академічного середовища – професори права та адвокати, що забезпечує демократичну підзвітність і відповідальність суддів.

Згідно із юриспруденцією Конституційного суду Словацької Республіки Президент при призначенні або звільненні з посади суддів не зв'язаний із рішенням Судової ради, однак у такому випадку він зобов'язаний обґрунтувати свою таку

позицію, аби не бути звинуваченим у свавіллі, тобто порушенні Конституції, а також порушенні встановлених строків і порядку ухвалення рішення [17; 18]. У світлі означеного підходу, що сформувався в зарубіжній конституційній юриспруденції, є сумнівним підхід у ст. 10⁹(2) Закону про Конституційний Суд України [19], тому що вона підриває засади континуїтету (безперервності функціонування) КСУ, оскільки якщо протягом місяця після рекомендації Дорадчою групою експертів (далі – ДГЕ) Президент України не призначає суддю КСУ на посаду, то ДГЕ може оголосити новий конкурс, який, як свідчить практика, триває принаймні один рік.

Якщо йдеться про збори суддів, то відсутність таких на національному рівні обґрунтовується тим, що судові ради повною мірою забезпечують легітимність функціонування судової влади. Якщо ж існує потреба для призначення представників судової влади в інші інститути влади (наприклад, конституційний суд), такі функції виконує судова рада. З іншого боку, у Словаччині для обрання суддів до Судової ради національна конференція суддів не скликається, а відповідно до ст. 141a(2)(b) вісім суддів обираються та звільняються суддями інших судів у кількох виборчих округах, створених таким чином, що для їх обрання чи звільнення потрібна порівнянна кількість голосів суддів.

Отже, компаративний аналіз свідчить, що існуюча триланкова система органів суддівського самоврядування в Україні занадто громіздка, і вона вельми вразлива з точки зору інституційної стійкості та спроможності загалом. На цю інституційну ваду і крихкість системи суддівського самоврядування в Україні вказується у Консолідованому документі «Оцінка судової реформи в Україні за період з 2014 до 2018 року та відповідність реформи стандартам і рекомендаціям Ради Європи» у рамках Проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» [20]. Інституційно вітчизняна система забезпечення демократичної легітимності судової влади є дуальною, оскільки спирається на діяльність Вищої Ради правосуддя та Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Інституційна вразливість суддівського самоврядування України цілком підтверджуються подіями 2019–2023 років, і часткового цей період зачепило повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, хоча в такий час критично важлива безперервність здійснення правосуддя та діяльність органів суддівського самоврядування.

Аналізуючи загальну архітектуру системи органів сприяння правосуддю, нагадаю, що до її складу належать: 1) судове самоврядування; 2) прокуратура та 3) адвокатура. У цій систематичі існує зв'язок між суддівським самоврядуванням і прокуратурою та адвокатурою, оскільки представники прокуратури та адвокатури репрезентовані в суддівському самоврядуванні (зокрема, у ВРП і ВККС) і забезпечують демократичну підзвітність і відповідальність суддів. Суддівське самоврядування репрезентоване: зборами суддів, починаючи від зборів суду до конференцій суддів та з'їзду суддів України, Вищою радою правосуддя, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Державною судовою адміністрацією. Окрему роль відіграє Національна школа суддів України, яка виконує подвійну функцію – з підготовки нових суддів та підвищення кваліфікації діючих суддів.

Конституційна архітектоніка цього конструкту базується на співвідношенні таких принципів: 1) визнання ролі суддівського самоврядування щодо захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів (ст. 130¹ Конституції України); 2) інституційної відособленості та самостійності ВРП (ст. 130); 3) діяльності відповідно до закону органів і установ для забезпечення добору суддів, прокурорів, їх професійної підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів (ст. 131(10)). Таке дроблення системи суддівського самоврядування не сприяє його цілісному функціонуванню й розмиває цю систему в аспекті демократичної легітимації та відповідальності суддів. Події 2019–2023 років цілком засвідчили інституційну крихкість цієї системи, яка може бути більш уніфікованою й для цього достатньо внести законодавчі зміни. Наприклад, є сумнівним функціонування ДСА, яка може бути хіба що департаментом у складі ВРП. З цих же міркувань має бути посилений інститут інспекторів при ВРП і ВККС відповідно задля дослідження досьє кандидатів на посаду суддів та формування матеріалів і проведення розслідування обставин вчинення суддями дисциплінарних проступків.

3. Цілісність (integrity) суддів як основа незалежності судової влади

Моральна цілісність суддів є важливим складником забезпечення незалежності судової влади крізь призму чеснот. Про це вже раніше мав декілька досліджень [21, с. 6–22], тому тут зверну увагу на питання відбору суддів та на окремі аспекти притягнення їх до відповідальності. Якщо говорити про суддів Конституційного Суду України, то слід також мати на увазі дебати стосовно популістського, політичного та правового конституціоналізму, що може навіть відображати співвідношення консервативних і ліберальних суддів у складі КСУ [22, с. 18–21]. Водночас для кандидатів у судді загальних суддів критично важливими є параметри, як би вони діяли, будучи суддями, або визначення їхньої цілісності у разі претендування на посади суддів вищих інстанцій. Для цього буде порівняно підходи Дорадчої групи експертів для відбору конституційних суддів (далі – ДГЕ) і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для суддів загальних судів.

Стаття 148(4) Конституції України визначає, що судді КСУ мають відповідати високим моральним якостям та бути правниками із визнаним рівнем компетентності. Відповідно до Методології ДГЕ відбір суддів КСУ [23] за критерієм високих моральних якостей здійснюється шляхом з'ясування таких компонентів: незалежності, чесності, неупередженості, непідкупності, сумлінності, етики та бездоганної поведінки. Виходячи із цілісного тлумачення приписів ст. 2 Методології оцінювання моральних якостей і рівня компетентності у сфері права кандидатів у судді КСУ, слід зазначити таке. ДГЕ дає оцінку щодо володіння кандидатами високими моральними якостями. Правда, вже у ст. 10⁸(3)(1) Закону про Конституційний Суд України поняття високих моральних якостей розкривається через 1) добросовісність, 2) відсутність сумнівів у законності джерел походження майна та 3) відповідності способу життя кандидата його статусові.

Згідно із принципом поваги до людської гідності та права на вільний розвиток індивіда як особистості (статті 3 і 23 Конституції України) ці критерії слід розглядати в сукупності, оскільки кожен індивід має розглядатися як індивід цілісно. Окремі компоненти цих складників можуть домінувати, якщо вони мають істотний характер і порушують цілісність індивіда (*individual integrity*). Слід також наголосити, що поняття «добročесність» не є точним перекладом англійського терміна *integrity*, який може перекладатись як «цілісність» або навіть «цнота»; більш нейтральним варіантом є «моральна цілісність», що орієнтує стороннього спостерігача сприймати конкретного індивіда цілісно як особистість.

Згідно зі ст. 2(1)(а) Методології критерій «добročесність» має сім компонентів: 1) незалежність, 2) чесність, 3) неупередженість, 4) сумлінність, 5) непідкупність, 6) дотримання етичних норм і 7) проявляти бездоганну поведінку. Очевидно, що за названими критеріями кандидатів у судді КСУ можна оцінювати загалом, долю або складника кожного параметру доброчесності важко визначити, їхня частка у характеристиці залежить від індивідуальних особливостей конкретного кандидата у судді КСУ. Правда, статті 2(1)(а)(v) і 2(1)(а)(viii) Методології містять застереження щодо поведінки на певній посаді, якщо він / вона виконував/ла певні публічно-владні функції. Наприклад, такі критерії до представників академічної спільноти чи адвокатів, які претендують на посаду судді, доволі складно застосовувати і тут правильніше слід визначати відповідно їхню академічну чесність і додержання вимог адвокатської етики. Також Методологія ДГЕ містить вимогу давати оцінку кандидату на конституційного суддю цілісно й враховувати ступінь тяжкості та інтенсивності заподіяння шкоди приватним чи публічним інтересам (ст. 2(2)).

Щодо суддів і кандидатів на посади суддів загальних судів діють дещо інші показники щодо доброчесності. Слід також звернути увагу, що на відміну від суддів КСУ на суддів загальних судів поширюються у контексті предмета цього дослідження вимоги компетентності та доброчесності. Протягом тривалого часу поняття параметрів доброчесності викликало певні дискусії, як у академічних, так і професійних колах [24, с. 610–613]. У 2023 році ВККС і Громадська рада доброчесності (дорадчий орган при ВККС) узгодили Перелік індикаторів, які свідчать про недоброчесність [25], що налічують 18 критеріїв, за якими можна визначати недоброчесність суддів і кандидатів на ці посади. Коло цих критеріїв є ширшим, аніж визначила ДГЕ для суддів КСУ, багато з яких стосується діяльності судді на посаді (наприклад, судова тяганина, прийняття рішень під протиправним або політичним впливом, вплив на інших суддів, істотне порушення процесу, ухвалення рішень з грубим порушенням процедури, без фактичного судового розгляду, свавільне обмеження свободи зібрань, надання очевидної процесуальної переваги одній зі сторін тощо). Згідно з п. 2 Принципів оцінювання індикаторів суддя не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності за наявності обґрунтованого сумніву щодо його відповідності хоча б одному індикатору. Наявність обґрунтованого сумніву встановлюється ВККС на підставі чітких і переконливих доказів. Чіткими та

переконливими є докази, які з точки зору звичайної розсудливої людини у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин, що породжують обґрунтований сумнів.

На перший погляд, критерії для суддів судів загальної юрисдикції більш суворі, однак якщо їх аналізувати, то більшість їх параметрів стосуються суддівської діяльності. У цьому контексті набагато предметніше більшість питань визначаються Бангалорськими принципами поведінки суддів [26], і вони стосуються все ж таки не кандидатів у судді, а вже суддів у процесі проходження суддівської кар'єри. По суті, ці критерії ВККС може предметно застосовувати для кандидатів на посади суддів вищих інстанцій. Звісно, зазначені критерії слід «приміряти» й до кандидатів на посаду судді, однак вони мають враховувати аспекти доброчесності, які випливають із характеристики їхньої діяльності як представників академічної спільноти, адвокатів чи представників інших правничих професій. При цьому певним чином слід з'ясовувати те, як особа себе бачить у якості судді, що можна здійснювати шляхом анкетування кандидатів та зіставленням цих даних із фактами їхньої професійної діяльності, які відомі з відкритих джерел.

Інше питання полягає в розробці етичних вимог до діючих суддів. На сьогодні судді КСУ не мають свого етичного кодексу, а представники суддів загальних судів нещодавно на з'їзді суддів прийняли Кодекс суддівської етики у новій редакції [27]. У цьому відношенні навіть дискутується питання про введення стандартів патріотизму для суддів [28], хоча, як на мене, такий дискурс свідчить насправді про істотні проблеми в загальній освіті та юридичній зокрема. Наприклад, питання національної ідентичності, зокрема щодо національної державності, у правників має бути сформовано після отримання юридичної освіти, оскільки на юридичних факультетах викладається історія права та історія правових і політичних учень, які мають закласти відповідну основу для розуміння національної правничої ідентичності, і будь-який правник має бути свідомий стосовно захисту національних інтересів України. Нарешті, кожен правник упродовж своєї професійної діяльності має обстоювати цінності конституційної демократії та захисту прав людини. Те саме стосується наявності у ст. 74(3) Закону про судоустрій і статус суддів [29] вимоги складати іспит на знання історії української державності. Аналогічний характер має вимога до всіх кандидатів на посади публічних службовців і суддів мати сертифікат про знання української мови, що насправді є дискредитацією системи освіти в Україні, оскільки припускається, що матура (документ про повну середню освіту) чи диплом магістра юриста засвідчує належний рівень володіння особою української мовою, а також однією із іноземних мов Ради Європи (принаймні у робочому обсязі, щоб, наприклад, застосовувати у практиці рішення Європейського суду з прав людини). Справді, у рамках доктрини *militant democracy* до посадовців публічної служби та суддів ставляться вимоги лояльності до конституційної демократії [30, с. 63–64], насамперед забезпечувати ефективний захист основоположних прав і належне функціонування публічної влади з огляду на цінності людської гідності, свободи, рівності та верховенства права. У випадку

відвідування кандидатом у судді чи суддею окупованих територій, території московії чи так званої республіки білорусь без нагальної потреби (важка хвороба батьків чи близьких родичів, чи вжиття заходів щодо їхньої евакуації) або пособництва агресору це має слугувати безумовною підставою для звільнення з посади судді чи визнання судді таким, що не відповідає займаній посаді за критерієм грубого порушення професійної етики, несумісного зі здійсненням правосуддя. Це вітально небезпечно для судді, який може стати об'єктом нападу, вербування спецслужб або їхнього шантажу.

Питання цілісності суддів доволі точно передає ст. 6 Кодексу етики суддів, згідно з якою суддя повинен здійснювати правосуддя незалежно, виходячи виключно з обставин, установлених під час розгляду справи, за своїм внутрішнім переконанням, керуючись верховенством права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, незважаючи на будь-які зовнішні форми втручання, впливи, стимули, загрози або публічну критику. Правда, критерій «внутрішнє переконання» – це своєрідний оксюморон на кшталт «масло масляне», оскільки насправді таке стосується рівня компетентності суддів у належному обґрунтуванні своїх рішень, зокрема оцінки аргументів сторін, дослідження доказів та інших матеріалів, які мають значення для справедливого судового розгляду та прийняття всебічного й обґрунтованого рішення судом.

Ці параметри власне характеризують суддю як цілісну особистість, яка володіє якостями ухвалювати рішення незалежно, безвідносно від зовнішніх факторів, зокрема різного роду форм тиску. Згідно з преамбулою Кодексу поведінки суддів самі судді вважають себе зв'язаними обов'язками демонструвати й пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку із чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці. Це також підтверджується судовою практикою, згідно з якою *«ефективність правосуддя залежить насамперед від особистих чеснот судді. Ці основоположні принципи впроваджені в національну систему правил і норм, що формують моральний аспект поведінки суддів та викладені, зокрема, у Кодексі суддівської етики. <...> Зазначене дає змогу сформулювати визначення доброчесності як морально-етичного фундаменту діяльності судді, котрий визначає межі та спосіб поведінки, що має ґрунтуватися на принципах добрих відносин з особами, суспільством і державою, а також чесності способу життя, виконання професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами»* [31].

Не думаю, що Верховному Суду потрібно давати якесь універсальне розуміння доброчесності (попри неточність передачі ним сенсів поняття *moral integrity*). Кращим варіантом щодо цього є підхід Європейського суду з прав людини, який оминає надавати якесь універсальне визначення поняття приватності особи, а акцентує на аналізові конкретних форм її прояву в конкретній справі. Тому коли йдеться про визначення відповідальності суддів, то окремі аспекти високих моральних стандартів слід розглядати у світлі обставин справи, яка стосується здійснення

правосуддя конкретним суддею та його поведінки, відповідності її статусу суддів, зокрема щодо відповідності його майнового стану отримуваному доходу. На цій юридичній основі ґрунтується систематика юридичної відповідальності суддів, які мають демонструвати бездоганну поведінку в процесі здійснення правосуддя та після завершення своїх повноважень. З формально юридичної точки зору цікавою є юридична позиція Верховного Суду щодо дисциплінарної відповідальності суддів. Згідно з позицією ВС *«визначальними та остаточними висновками у межах кваліфікаційного оцінювання щодо підтвердження або непідтвердження суддею здатності здійснювати правосуддя у відповідному суді є саме висновки ВРП, які можуть спричиняти настання певних правових наслідків для судді, а не рішення ВККС, яке власне має рекомендаційний характер для ВРП»* [32].

З інституційної точки зору ця позиція свідчить про інституційну вразливість і крихкість всієї архітекτονіки органів суддівського самоврядування, яку можна побудувати більш стрункою шляхом консолідації ВРП і розширення інституційної спроможності інспекторів у її складі.

Висновки. Інституційна стійкість системи правосуддя полягає в можливості забезпечення демократичної легітимності суддів та їх демократичної підзвітності і підконтрольності. Агресія РФ проти України засвідчила крихкість системи правосуддя в Україні, і ця система має бути переформатована в напрямі уніфікації та диференціації функцій у рамках принаймні Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Основою інституційної спроможності держави, у широкому сенсі, та поділу влади із запобіжниками концентрації влади, у вузькому розумінні, є підтримка та всеосяжне впровадження реальних гарантій незалежності судової влади. Однак для демонстрування власної незалежності судова влада має спиратися на притаманні їй ресурси – починаючи від притаманних функцій суду як корони захисту людських прав і завершуючи високими моральними якостями та компетенціями суддів із захисту цінностей конституційної демократії. Демократична легітимація суддів забезпечується їхнім конкурсним відбором. Зокрема, відсутність інституту мирових суддів часто викликає нарікання саме з погляду демократичної легітимації судової влади та її демократичної наближеності. Демократична підзвітність і відповідальність суддів полягає в забезпеченні високих стандартів захисту цінностей конституційної демократії і гарантування справедливого правосуддя.

Перелік використаних джерел

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України № 1401-VIII від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
2. Luhmann, Niklas. *Social systems* (Stanford, CA: Stanford University Press 1995).
3. Council of Europe, Venice Commission, *Report on the rule of law* CDL-AD(2011)003rev-e (25–26 March, 2011).
4. Ebers G. J. *Die Verwaltungs und Verfassungsgerichtsbarkeit in Osterreich*. In: *Verfassung und Verwaltung in Theorie und Wirklichkeit. Festschrift für Wilhelm Laforet* (München 1952).
5. ЄСПЛ, Олександр Волков проти України, заява № 21722/11, рішення від 27 травня 2013.

6. *Rule of Law Report The rule of law situation in the European Union*, COM(2020). 2020. 580 final.
7. Кодекс адміністративного судочинства України за ред. від 8 лютого 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. *Ukraine 2024 Report: 2024 Communication on EU Enlargement Policy*. Commission Staff Working Document, p. 23. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf>23
9. Восьмий апеляційний адміністративний суд, рішення від 20.06.2022 р. у справі № П/857/8/22 (про розпуск ОПЗЖ (політичної партії «Опозиційна платформа – За життя»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va7_8705-22#Text
10. Рішення Конституційного Суду України № 8-р(II) 2024.
11. *Ukraine 2024 Report: 2024 Communication on EU Enlargement Policy*.
12. *Guide to the European Network of Councils of Judiciary* (ENCJ Office 2015).
13. David Kosař, *Perils of Judicial Self-Government in Transitional Justice. Holding the Least Accountable Branch to Account* (Cambridge University Press 2016).
14. Ústavný súd Slovenskej republiky, Pl. ÚS 79/04.
15. Daniela Piana. *The Power Knocks at the Courts' Back Door – Two Waves of Postcommunist Judicial Reforms* (2009) 42 *Comparative Political Studies* 816.
16. *Constitution of 4 October, 1958*. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais_oct2009.pdf
17. Ústavný súd Slovenskej republiky, Pl. ÚS 4/2012.
18. Lubomir Cibulka a kol. *Ústavné právo. Ústavný systém Slovenskej republiky* (UKB PF 2014) 351.
19. Про Конституційний Суд України: Закон України в ред. від 20 серпня 2023 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
20. Рада Європи, Підтримка впровадженню судової реформи в Україні. URL: <https://rm.coe.int/assessment-consolidated-ukr/168094dfe7>
21. Савчин М. *Moral integrity* (моральна цілісність, доброчесність) суддів як складова правової держави. Слово Національної школи суддів України. 2019. № 2. С. 6–22.
22. Савчин М. Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар) (Юрінком Інтер 2024) 18–21.
23. Дорада група експертів, *Методологія оцінювання моральних якостей і рівня компетентності у сфері права* (протокол № 2 від 4 грудня 2023 р.). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/2024_metodologiya_dge_zminy_final.pdf
24. Рядінська В. О., Карпушова В. О., Індикатори доброчесності судді: переавантаження 2023 (11). Юридичний науковий електронний журнал. 610–613. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/151.pdf
25. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Перелік індикаторів, які вказують на недоброчесність. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/indykatory_yaki_vkazuuyut_na_nedobrochesnist_finalizovano_09.11_15_05.docx
26. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів / ООН, Управління ООН з наркотиків та злочинності 2017. URL: <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf>
27. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України від 22.03.2024 р. (в ред. 18.09.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>

28. Оксана Кваша: Чи потрібен Україні суддя-патріот? *День*. 2024, 26 листопада. URL: <https://day.kyiv.ua/article/polityka/chy-potriben-ukrayini-suddya-patriot>
29. Закон про судоустрій і статус суддів у ред. від 8 серпня 2024 р. № 1402-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
30. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. 3(13). С. 63–64.
31. Верховний Суд, Касаційний адміністративний суд, рішення від 22.03.2018 р. у справі № 800/219/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72288703>
32. Верховний Суд, Велика Палата, постанова у справі 9901/541/18 від 07.03.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117884144>

References

1. Law of Ukraine On Amendment to the Constitution of Ukraine on Justice № 1401-VIII dated 2 June 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
2. Luhmann, Niklas. *Social systems* (Stanford, CA: Stanford University Press 1995).
3. Council of Europe, Venice Commission, Report on the rule of law CDL-AD(2011)003rev-e (25–26 March, 2011).
4. Ebers G. J. *Die Verwaltungs und Verfassungsgerichtsbarkeit in Osterreich*. In: *Verfassung und Verwaltung in Theorie und Wirklichkeit. Festschrift für Wilhelm Laforet* (München 1952).
5. ECtHR, Oleksandr Volkov v. Ukraine, app. no 21722/11, Judgment on 27 May 2013.
6. Rule of Law Report The rule of law situation in the European Union, COM(2020). 2020. 580 final.
7. Code of Administrative Procedure of Ukraine (ed. on 8 February 2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Ukraine 2024 Report: 2024 Communication on EU Enlargement Policy. Commission Staff Working Document, p. 23. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf
9. 8th Administrative Court of Appeal, Judgment on 20 June 2022, Case no П/857/8/22 (on the dissolution of the Opposition Platform – For Life political party). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va7_8705-22#Text
10. Constitutional Court of Ukraine, Decision № 8-p(II)/2024.
11. Ukraine 2024 Report: 2024 Communication on EU Enlargement Policy.
12. Guide to the European Network of Councils of Judiciary (ENCJ Office 2015).
13. David Kosař, *Perils of Judicial Self-Government in Transitional Justice. Holding the Least Accountable Branch to Account* (Cambridge University Press 2016) 2.
14. Ústavný súd Slovenskej republiky, Pl. ÚS 79/04.
15. Daniela Piana. *The Power Knocks at the Courts' Back Door – Two Waves of Postcommunist Judicial Reforms*. (2009) 42 *Comparative Political Studies* 816.
16. Constitution of 4 October, 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais_oct2009.pdf
17. Ústavný súd Slovenskej republiky, Pl. ÚS 4/2012.
18. Lubomir Cibulka a kol. *Ústavné právo. Ústavný systém Slovenskej republiky* (UKB PF 2014) 351.

19. *Law of Ukraine On Constitutional Court of Ukraine № 2136-VIII* (ed. on 20 August 2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
20. Council of Europe, *Support to the implementation of judicial reform in Ukraine*. URL: <https://rm.coe.int/assessment-consolidated-ukr/168094dfe7>
21. Savchyn M. *Moral integrity of judges as a rule of law component. The Word of the National School of Judges of Ukraine*. 2019. № 2. Pp. 6–22.
22. Savchyn M. *The Constitution: Persons and Institutions (SWOT-Commentary)* (Yurinkom Inter 2024).
23. *Advisory Group of Experts, Methodology for Assessment of Moral Character and Level of Competence in the Field of Law* (Protocol No. 2 of December 04, 2023). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/2024_metodologiya_dge_zminy_final.pdf
24. Ryadinska V. O., Karpushova V. O. *Indicators of Judicial Integrity: Reset 2023 (11) Legal Scientific Electronic Journal* 610-613. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/151.pdf
25. *High Qualification Commission of Judges of Ukraine, List of indicators of dishonesty*. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/indykatory_yaki_vkazuyut_na_nedobrochesnist_finalizovano_09.11_15_05.docx
26. *Comments on the Bangalore Principles of Judicial Conduct* (UN, United Nations Office on Drugs and Crime 2017). URL: <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/komentari-bangalorski-9818bfb11.pdf>
27. *The Code of Judicial Ethics approved by the XI Regular Congress of Judges of Ukraine of 22 March 2024* (ed. on 18 September 2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>
28. Oksana Kvasha: *Does Ukraine need a patriotic judge?* Day, 2024, November 26. URL: <https://day.kyiv.ua/article/polityka/chy-potriben-ukrayini-suddya-patriot>
29. *Law of Ukraine On the Judiciary and the Status of Judges No. 1402-VII as amended on 8 May 2024*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
30. Savchyn M. *Political Parties and Electoral Systems: Attempts at Constitutional Engineering in the Context of Modern Constitutionalism* 2008 3(13) CEC Bulletin 63–64.
31. *Supreme Court, Administrative Court of Cassation, decision in case no. 800/219/17 of 22 March 2018*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72288703>
32. *Supreme Court, Grand Chamber, Judgment in case 9901/541/18 of 07 March 2024*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117884144>

САВЧИН М. Інституційні гарантії незалежності судової влади та цілісність (integrity) суддів.

Судова влада володіє внутрішніми резервами для забезпечення власної незалежності, відіграючи провідну роль у гарантуванні поділу влади та захисті людських прав. У статті розкрито інституційні гарантії незалежності судової влади та цілісності суддів, роль судів у забезпеченні засад конституційної держави, зокрема в умовах воєнного стану і перспектив розвитку інституту військової юстиції. Визначено основні аспекти інституційної спроможності судової влади через аналіз сильних і слабких сторін, можливості та потенційні загрози ефективного правосуддя (SWOT-аналіз).

Ключові слова: відповідальність суддів, конституційна демократія, людські права, незалежність судів, поділ влади, цілісність суддів.

SAVCHYN M. Institutional guarantees of judicial independence and integrity of judges.

As a complex mini-system, the judiciary has internal reserves to ensure its independence, which is crucial in guaranteeing the separation of powers and protection of human rights. The article presents the institutional guarantees of judicial independence and integrity of judges. In this context, the author reveals the role of courts in ensuring the foundations of the constitutional state, particularly under martial law, and the prospects for the development of the military justice institution. The author identifies the main aspects of institutional sustainability and capacity of the judiciary by analysing strengths and weaknesses, opportunities and potential threats to the effective administration of justice (SWOT analysis). Institutional resilience of the judiciary is finding internal reserves of the system to withstand destructive influences of the external environment, in particular from political institutions, as well as to respond adequately to human rights violations and guarantee fair judicial protection. The institutional capacity of the justice system is the living creation of law based on fundamental principles of law in such a way as to ensure a high degree of enforcement of court decisions.

The foundation of a functioning institutional state – in the wider sense and the separation of powers with safeguards against concentration of power – in the narrower sense – implies the maintenance and comprehensive implementation of guarantees of judicial independence. However, to demonstrate its independence, the judiciary must rely on its inherent resources – from the inherent functions of the court as a crown jewel of human rights protection to the high moral qualities and competence of judges to protect the values of constitutional democracy. Their competitive selection ensures the democratic legitimation of judges, and the absence of the Institute of Magistrates is partly blamed for the democratic legitimation of the judiciary and its democratic responsiveness.

Key words: constitutional democracy, human rights, integrity of judges, judicial accountability, judicial independence, separation of powers.

Стаття підготовлена в рамках виконання проєкту модуля
Жан Моне «Європеїзація публічного права України:
методи, рушії та впливи» (101127562), що фінансується ЄС.

УДК 342.5:34.08

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-2

Віталій МАХІНЧУК,

заступник директора Науково-дослідного інституту

приватного права і підприємництва

ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,

заступник члена Дорадчої групи експертів,

доктор юридичних наук, професор

ORCID: 0000-0003-4360-0287

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК НОВІТНІЙ ФАКТОР ОЦІНЮВАННЯ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

1. Термін «добросесність» і його визначення за законодавством України.

Уперше термін «добросесність» був ужитий у законодавстві України в Указі Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» [1]. Проте станом на 1998 рік не було розкрито змісту цього терміна, а він лише згадувався як певний принцип, відповідно до якого необхідно було здійснювати реформування органів державної виконавчої влади.

У належному значенні термін «добросесність» уперше був ужитий в Указі Президента України від 11 вересня 2006 року № 742/2006 «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до добросесності» [2], заходи на реалізацію якого були передбачені в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 року № 657-Р «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до добросесності» та державної антикорупційної політики на період до 2011 року» [3].

Проте на тому історичному етапі розвитку правової системи України зазначений термін вживався у розумінні певної мети та стану, до якого мала б прагнути та відповідати йому певна система (правова, судова, юридична та ін.). Однак поступово від розуміння мети, до якої прагне відповідна система, добросесність стала вимогою до суб'єктів, які бажають бути учасниками цієї системи, зокрема судді різних юрисдикцій.

Саме в Закон України «Про державну службу» від 1993 року у 2011 році були внесені відповідні зміни та доповнення, згідно з якими одним із принципів державної служби було названо доброчесність без розкриття змісту цього терміна [4]. У 2015 році поняття «доброчесність» набуло нового значення та звучання у новому Законі України «Про державну службу» (№ 889-VIII) [5]. У ст. 4 зазначеного Закону серед принципів державної служби принцип доброчесності розкривається як «спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень». Це був перший нормативний акт в Україні, який закріпив легальне визначення поняття доброчесності. Проте можна стверджувати, що на той час зазначене положення не мало прямої дії і багатьма сприймалося не більш як декларативне гасло. Однак подальша практика довела протилежне й визначила, по суті, центральне та визначальне місце цього поняття при доборі кандидатів на державну службу, зокрема й до суддівського корпусу.

Розвиток цього принципу спостерігався не тільки в Україні. Зокрема, у той час (2015 році) чеська неурядова організація, яка працює над просуванням верховенства права, – CEEJL визначила доброчесність як «внутрішню рису людини, за якої вона діє відповідно до певних принципів та цінностей, не йдучи на компроміси ні на роботі, ні у приватному житті» [6]. Також спостерігалася міжнародна увага до цього принципу. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку, що об'єднує 35 найрозвиненіших країн, радить країнам впроваджувати та розвивати доброчесність не тільки на державній службі, а й на рівні усього суспільства. Для цього потрібні три ключові складові: наявність системи для зменшення можливостей корупційної поведінки; зміна культури, щоб зробити корупцію неприйнятною в суспільстві; донести до людей важливість відповідальності за свої дії [6].

Проте слід констатувати той факт, що на сьогодні, зі впливом майже 20 років з моменту появи терміна «доброчесність», чинне законодавство так і не передбачає його дефініції, яка б містила належне змістове його тлумачення. Багато в чому це пов'язано з тим, що за своїм походженням вона сягає саме морально-етичних цінностей і категорій і є доволі персоніфікованою для сприйняття. Слід погодитись з думкою В. Рядінської і О. Карпушової, що одним із факторів, які вплинули на гальмування законодавчої ініціативи у цьому аспекті, стала неоднозначність поняття «доброчесність», що фактично є філософською та морально-етичною категорією, яка до того ж не має однозначного визначення [7, с. 46]. Деякі автори розглядають принцип доброчесності як загальний морально-правовий принцип або принцип природного права [8, с. 23].

Тож на сьогодні слід констатувати і погодитись з тим, що, незважаючи на широке застосування доброчесності і як принципу, і як вимоги (атрибуту) до державного службовця, нормативне визначення останніх відсутнє. Багато в чому це залежить саме від морально-етичного походження цієї категорії, відповідно і сприйняття її є доволі суб'єктивним та персоніфікованим. Відповідно вимагається певний алгоритм

(методологія) щодо визначення доброчесності тієї чи іншої кандидатури, зокрема, і на посаду судді Конституційного Суду України.

2. Складові елементи оцінювання критерію доброчесності. Як було вже зазначено, термін «доброчесність» має морально-етичне походження, а відповідно потребує належних підходів для оцінки.

Зокрема, у своїй роботі Дорадча група експертів використовує Методологію оцінювання моральних якостей і рівня компетентності у сфері права [9]. Ця Методологія містить компоненти, визначення яких є необхідним для доброчесності певного кандидата.

Зокрема, йдеться про такі компоненти, як:

1. Незалежність – самостійність у прийнятті рішень, здатність ухвалювати рішення в умовах тиску, що може здійснюватися в різних формах.
2. Чесність – правдивість у професійній діяльності й повсякденному житті.
3. Неупередженість – відсутність негативної або позитивної думки, заздалегідь сформованої суб'єктивної думки, відношення; проти кого, чого-небудь, здатність ухвалювати безсторонні, справедливі, об'єктивні рішення попри наявність симпатій, антипатій, суспільної думки.
4. Сумлінність – старання, ретельне і відповідальне виконання своїх обов'язків, що свідчить про добросовісність професійної діяльності особи.
5. Непідкупність – здатність бути стійким і безкорисливим у протидії матеріальним та іншим формам впливу під час прийняття рішень.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати практику застосування компонентів доброчесності у практиці роботи Дорадчої групи експертів при оцінюванні кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України. Насамперед мета, яку ставимо перед собою, полягає у тому, аби показати, що під час оцінювання доброчесності Дорадча група експертів застосовує складові, які також мають оціночний характер і за своєю природою є морально-етичним інструментарієм. Такий підхід до оцінювання доброчесності є більш розширеним трактуванням легітимістського визначення доброчесності і виходить за межі суто нормативістського підходу. Зокрема, це стосується судового оскарження й розгляду певних рішень, які формально є законними та легітимними, проте за своєю природою (сутністю) не відповідають морально-етичним засадам – наприклад, нещодавня вітчизняна практика оскарження кредитів, отриманих в іноземній валюті.

3. Аналіз практики роботи Дорадчої групи експертів щодо оцінювання кандидатів на предмет доброчесності. Дорадча група експертів була створена у листопаді 2023 року, відповідно до реалізації змін і доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України» [10]. Не вдаючись до докладного аналізу роботи Дорадчої групи експертів за строк більше одного року, слід зазначити один доволі показовий і цікавий факт. За понад рік роботи Дорадчої групи експертів проведено співбесіди з 44 кандидатами (із 109 поданих загалом). З них було допущено до наступного етапу складання кваліфікаційних іспитів лише 36 осіб.

Тобто загалом 87 % усіх кандидатів не змогли подолати (включаючи і тих, хто добровільно знімав свої кандидатури) перший етап, а саме співбесіду на доброчесність. При цьому слід зауважити, що добір кандидата на посаду судді Конституційного Суду України проходить у два етапи: оцінка доброчесності кандидатів – перший етап та оцінка професійних навичок кандидатів – другий.

Тож навіть сама структура оцінювання кандидатів побудована так, що саме оцінка доброчесності кандидата є первинною перед оцінюванням його професійних знань, тож саме питання доброчесності тієї чи іншої кандидатури має визначальне (наріжне) значення порівняно з професійними навичками, і саме такий підхід, на нашу думку, є правильним і визначальним.

Отже, питання доброчесності є вельми актуальним і важливим для відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України.

4. Практичні зауваження та рекомендації щодо часових меж (лімітованості) періоду оцінювання доброчесності. Сама робота Дорадчої групи експертів регламентована відповідним положенням [11]. Проте це Положення не визначає часових меж щодо дослідження кандидатів на предмет доброчесності. Зазначене положення міститься у самому Законі про Конституційний Суд [12]. Так, у п. 1 ст. 10⁸ Закону встановлено межі щодо оцінювання одного кандидата у строк не більше 4 місяців з моменту отримання всіх документів на кандидата від суб'єктів призначення; інших часових меж стосовно перевірки кандидатів на доброчесність не визначено.

Більше того, аналіз положення у п. 3 ч. 3 ст. 10⁸ зазначеного Закону наголошує на тому, що при оцінюванні моральних якостей і рівня компетентності у сфері права кандидата Дорадча група керується таким:

- 1) кандидат на посаду судді Конституційного Суду може вважатися таким, що відповідає критерію високих моральних якостей, лише якщо він є доброчесним, а також стосовно нього немає обґрунтованих сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата його статусу;
- 2) кандидат на посаду судді Конституційного Суду вважається таким, що відповідає критерію визнаного рівня компетентності у сфері права, якщо кандидат володіє необхідними знаннями для виконання повноважень судді Конституційного Суду;
- 3) оцінювання спирається на інформацію без часових або територіальних обмежень.

Відповідно на практиці оцінення кандидата у самому періоді оцінювання на предмет доброчесності немає відповідних нормативів у часі та відповідних темпоральних меж.

Саме такий підхід видається недостатньо обґрунтованим.

Зокрема, треба порушити питання щодо крайніх строків, у межах яких перевіряється і встановлюється доброчесність / недоброчесність певного кандидата. Це питання логічно постає з огляду на таке. До прикладу, питання притягнення до

будь-якої відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, цивільної тощо) чітко визначено чинним законодавством і становить відповідний строк. Зокрема, найсуворішим є строк у площині кримінального права і становить до 15 років від дня вчинення відповідного злочину.

Проте у питанні визначення доброчесності – будь-які часові рамки відсутні. З одного боку, не видається допустимим, з огляду на відповідну м'яку санкцію у вигляді визнання недоброчесним – недопуск до професійного оцінювання, з іншого боку – постає питання, чи відповідає таке безмежне трактування та безстрокове оцінювання доброчесності принципів розумності та обґрунтованості. Видається, що певні часові ліміти мають існувати та застосовуватись у практиці оцінювання доброчесності. Недаремно було зроблено перед цим певне корелювання зі строками притягнення до кримінальної відповідальності, адже навіть найсуворіші санкції (зокрема, позбавлення волі як покарання) виходить із максимально можливого терміну у 15 років з дня вчинення відповідного злочину, що зазначено у статтях 63 і 64 Кримінального кодексу України [13].

Відомим експертом з питань оцінювання статків Тільманом Хоопом (Tilman Hoore) пропонувався термін оцінювання (перевірки) доброчесності у межах до 20 років [14]. Проте з огляду на карколомну зміну суспільного буття нашої країни протягом останніх 35–40 років підтримуємо тезу щодо необхідності обмеження строку оцінювання доброчесності кандидата строком у 20 років, за умови недопущення кандидатом таких вчинків (дій і бездіяльності), які є несумісними з поняттям доброчесності. Адже не можна розширювати межі (строки) дослідження доброчесності кандидатів, які є аналогічними, чи є навіть більшими від строків притягнення до відповідальності на вчинення тяжких злочинів [13]. При цьому видається недоречним проведення певних паралелей між положенням ч. 5 ст. 49 Кримінального кодексу України щодо незастосування давності притягнення до кримінальної відповідальності у разі вчинення певних злочинів проти миру та безпеки. У цьому випадку необхідно брати до уваги суспільну небезпеку та її значення.

5. Висновки до практичного застосування та методології оцінювання доброчесності. Практика діяльності Дорадчої групи експертів понад рік роботи і оцінки більше 100 кандидатів засвідчує, що основним інструментом оцінювання доброчесності кандидата є відповідна методологія [9], яка була розроблена саме для здійснення відбору відповідних кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України.

На сьогодні відповідні положення щодо оцінок компонентів доброчесності існують і в інших подібних органах (Етична рада; Громадська рада доброчесності та ін.), які застосовують відповідні методики щодо оцінювання доброчесності. Виходячи з того, що така оцінка є новим явищем у нашому суспільстві, звісно, виникають певні нарікання як на саму методiku, так і щодо відповідних членів цих органів [15; 16]. Проте слід продовжувати використання наявних методик за відсутності альтернатив. На такі висновки наштовхує й остання статистика роботи

Дорадчої групи експертів. Так, за весь період роботи останньої на конкурси від різних суб'єктів призначення подалось 109 кандидатів із загальної кількості кандидатів, з урахуванням осіб, які добровільно знялися з конкурсу (конкурсів від різних суб'єктів призначення). 66 % кандидатів не відповідали вимогам доброчесності, що слід визнати доволі значним відсотком з огляду на вихідні вимоги, які ставляться до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України (ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України») [12].

Слід згадати, що за духом відповідних доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України» висновки Дорадчої групи експертів щодо доброчесності / недоброчесності кандидатів не можуть бути оскаржені у судовому порядку, виходячи з природи самого поняття доброчесності. Зокрема, ст. 102 у п. 32 зазначає, що «рішення Дорадчої групи у процесі конкурсного відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду (про оцінювання кандидатів на посаду судді Конституційного Суду за критеріями високих моральних якостей та визнаного рівня компетентності у сфері права) може бути оскаржене в судовому порядку та скасоване виключно з таких підстав:

- 1) склад Дорадчої групи, який ухвалив відповідне рішення, був неповноважним;
- 2) рішення не підписано будь-ким зі складу членів Дорадчої групи, які брали участь у його ухваленні;
- 3) рішення не містить мотивів, з яких Дорадча група дійшла відповідних висновків» [12].

Тобто процес оскарження висновків є значно обмеженим за самими підставами оскарження. Проте українська судова практика пішла іншим шляхом, широко трактуючи таку підставу, як відсутність мотивації у рішенні Дорадчої групи експертів («рішення не містить мотивів»). Незважаючи на негативну практику для позивачів та винесені рішення про відмову у визнанні висновків Дорадчої групи експертів незаконними, занепокоєння викликає сам факт наявності такої практики в українському судочинстві.

І саме на це було спрямоване останнє рішення Великої Палати Верховного Суду щодо визначення суб'єкта оскарження відповідних рішень Дорадчої групи експертів, яке має покласти край свавільному тлумаченню терміна «мотиви висновку» [17].

6. Значення доброчесності для розвитку судової системи України. Для правильної оцінки впливу доброчесності на відбір відповідних кандидатів, зокрема й на посаду судді Конституційного Суду України, треба розуміти й усвідомлювати рівень відповідної загрози – у цьому випадку і передусім рівень корупції в Україні, можливий ризик корумпованості кожного з кандидатів

За офіційними даними індексу сприйняття корупції, зокрема, такого звіту за 2023 рік [18], Україна віднесена до країн з високим ризиком корупційної складової, а відповідно це безпосередньо впливає й на оцінення кандидатів та самі конкурсні процедури щодо добору суддів [19].

Слід нагадати, що під корупцією розуміється використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [20], наданих їй службових

повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Відповідно саме побоювання західних партнерів щодо можливих корупційних ризиків при доборі кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України лягли в основу формулювання критеріїв щодо доброчесності відповідних кандидатів, які мають бути вкрай відмінними (протилежними) від осіб, пов'язаних з корупцією [19].

7. Категорія «близькі особи» як визначальна категорія для антикорупційного законодавства. Одним із ключових побудови антикорупційної системи України загалом і відповідної системи оцінки визначення доброчесності є правильне й коректне розуміння таких понять, як «близькі особи» та «члени сім'ї». Зазначене зумовлено тим, що найчастіше корупційні діяння вчиняють за допомогою чи за сприяння саме членів сім'ї та/або інших близьких осіб, останні виступають суб'єктами оформлення відповідних незаконних (необґрунтованих) активів, різноманітних благ та послуг, які і є результатом прояву вчинення саме корупційних діянь і є свідченням недоброчесної поведінки відповідних кандидатів.

Зокрема, українське законодавство закріплює широкий спектр зазначених визначень, проте базовими є Сімейний кодекс України [21] та Закон України «Про запобігання корупції» [20]. Так, останній, на відміну від Сімейного кодексу України, містить розширене тлумачення поняття «близькі особи», зокрема, він зазначає, що близькі особи – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у ч. 1 ст. 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта [20].

Доволі розширене тлумачення поняття близьких осіб спрямоване на запобігання корупції, під якою розуміється використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей; члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні,

батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі) [20].

За ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, які є споріднені щодо близьких стосунків: а) родинними відносинами, б) шлюбними (чоловік / дружина), в) сімейними (проживання спільно сім'єю без реєстрації шлюбних відносин) [21]. Така розгалужена система відносин між особами за антикорупційним законодавством зумовлена самим характером корупційних діянь. Йдеться про те, що, зловживаючи своїми правами і вчиняючи певне корупційне діяння, особа природно намагається, не викриваючи себе, оформити відповідні права на близьких / споріднених до себе людей. У цьому разі довіра відіграє таку ж роль, як і безпека відповідних дій.

8. Академічна доброчесність та її значення. Згідно з Законом України «Про освіту» академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів і визначених законом правил провадження освітньої (освітньо-творчої) та наукової (науково-технічної) діяльності, які є обов'язковими для всіх учасників (суб'єктів) такої діяльності та мають на меті забезпечувати довіру до результатів навчання, творчості, науково-дослідної діяльності [22].

Варто зазначити, що запровадження академічної доброчесності слід розглядати як певну складову поняття доброчесності, його розвиток у сфері науки та освіти. У проєкті Закону «Про академічну доброчесність» [23] зазначено, що академічна доброчесність визнається засадничою цінністю, на якій мають ґрунтуватися стосунки в академічному середовищі, тобто йдеться про певне специфічне середовище з відповідними вимогами. У випадку з академічною доброчесністю визначальним фактором, на думку автора, щодо необхідності впровадження такої категорії став науково-технічний прогрес та відповідні технічні можливості, які з'явилися у сфері можливостей копіювання та компіляції відповідних текстових джерел та носіїв.

Тож, не акцентуючи уваги на розвитку саме академічної доброчесності, слід зазначити, що остання є важливою складовою на предмет оцінки доброчесності певного кандидата в цілому, зокрема, через оцінки його академічної доброчесності, якщо така має місце у навчальній, творчій, науково-дослідній діяльності.

Висновки.

1. Доброчесність – це порівняно сучасна морально-етична оціночна категорія, яка покликана характеризувати певну особу з боку оцінки її дій та поведінки на відповідність морально-етичним цінностям.

2. Така оцінка (морально-етична) притаманна певному, доволі високому, розвитку суспільства та наявності відповідної кількості носіїв, які поділяють ці цінності, добровільно погоджуються дотримуватись їх.

3. Щодо етимології самого терміна та його значення слід зазначити, що у словнику Б. Грінченка 1907–1910 років такий термін взагалі не міститься. Наводиться

лише наближений термін – прикметник – «добročинний», який трактується як благодальний, іншими словами, такий, що притаманний Богові [24, с. 400]. Тобто акцент і сам зміст терміна «добročесність» мав дещо інший зміст. Пізніший за часом Універсальний словник української мови [25, с. 379] також не містить такого терміна, послуговуючись лише прикметником «добročинний» – тобто такий, який приносить користь. Як свідчить аналіз наступних словників, на сьогодні цей термін набув значно глибшого змісту, характеризуючи особу з погляду морально-етичних цінностей (чинників). Зокрема, добročесність як професійна характеристика особи – претендента на певну посаду в системі публічного управління чи системі судоустрою.

4. Оцінка добročесності виходить за межі суто юридичних норм і має витoki з морально-етичних норм і моральних засад суспільства [26].

5. Практика оцінки певних кандидатів на відповідність вимогам добročесності показує необхідність застосування (використання) темпоральних меж (періодів застосування останніх) і неможливості застосування останньої без обмеження строків визнання недобročесним. Вочевидь, мусить бути межа та граничний строк (період) оцінки поведінки відповідного суб'єкта та кандидата на певну посаду, інакше цей процес стає безконтрольним і майже безмежним щодо граничних строків.

6. На сьогодні практика роботи дорадчих груп з оцінки добročесності також вказує на необхідність більш чіткого визначення кола родичів та/або близьких осіб, оскільки, на нашу думку, воно на сьогодні є занадто розширеним. А безмежне трактування «родинних» стосунків може призвести до порушення конфіденційності осіб, які потрапляють у родинні відносини певної спорідненості з кандидатом на посаду судді Конституційного Суду України.

7. Поступово відбувається зміна трактування самого поняття «добročесність». З 2006 року розуміння добročесності як певного стану адекватного середовища (середовища суддівського, середовища правового) до розуміння добročесності як визначальної характеристики певної особи, яка має намір здійснювати свої повноваження у певній сфері (судочинство).

8. Добročесність в Україні від початку розглядалась і тепер розглядається як запорука боротьби з корупцією. Виключно добročесні фахівці можуть боротися та долати корупцію і її прояви у відповідних сферах суспільного буття, зокрема і в сфері судочинства.

9. Відповідні обмеження процедури визначення добročесності за колом спорідненості, що обмежене поняттям «близькі особи», призводить до необхідності обмеження темпорального компоненту, зокрема, слушною слід визнати пропозицію щодо обмеження дослідження історії життя кандидата крайнім 20-річним строком. Адже такий термін визначає одне покоління та відповідні притаманні ознаки соціально-економічного буття тому періоду часу.

10. Оцінка добročесності має здійснюватися з обов'язковим урахуванням національно-етнічних, культурних та релігійних особливостей певної країни. Зокрема, стосовно України, де є доволі поширеним кумівство, до кінця не зрозумілими за

своїми правовими характеристиками та традиціями є поняття «кум», «придане» (дівизна, посаг), «хрещена», «хрещений батько», традиція забезпечення батьками та родичами тривалий час грошима молодій родині. Врахування таких національних традицій, породжених відповідними історичними коренями, є важливим для адекватної та належної оцінки доброчесності особи, у контексті відповідних історичних реалій певного суспільного буття.

11. Найбільш складним видається питання щодо темпоральних меж перевірки доброчесності кандидата. За принципом обмеження ступенів спорідненості (за таким аналогом) видається доречним і правильним запровадити часові обмеження на оцінку доброчесності судді, зокрема і на посаду судді Конституційного Суду України. Вважаємо, що таким лімітованим строком має бути термін у 20 років, адже такий термін визначає одне покоління, та відповідні притаманні ознаки соціально-економічного буття тому періоду часу. Адже складно порівняти соціальні-економічні фактори, наприклад трьох поколінь: 1970–1990, 1990–2010, 2010–2030 у майбутньому.

Зокрема, покоління можна ідентифікувати, якщо воно відповідає трьом критеріям. По-перше, представники одного покоління поділяють одну історичну епоху: вони стикаються з однаковими ключовими історичними подіями і соціальними віяннями, перебуваючи на тих же життєвих фазах. По-друге, вони поділяють певні загальні переконання і моделі поведінки. По-третє, знаючи про досвід і особливості, які вони поділяють зі своїми ровесниками, представники одного покоління також поділятимуть і почуття належності до цього покоління. Зокрема, про це йдеться у Штраус і Гоув, які вперше заговорили про теорію в 1991 році, коли вийшла їхня спільна книга «Покоління» (Generations) [27]. Відповідно такі часові межі щодо оцінки доброчесності є вельми важливими для оцінки тих чи інших історичних фактів щодо конкретних конкурсантів.

Практика роботи Дорадчої групи експертів виявила певні складнощі у розумінні та усвідомленні певних фактів минулої епохи, як щодо навчання у вузах, отримання другої освіти та ролі та значення останніх на певному етапі. Зокрема, яскравими прикладами українських реалій останніх десятиліть є питання щодо продажу певних активів за балансовою вартістю з відповідною базою оподаткування, а не ринковою оцінкою. Однак оцінювання таких питань, без урахування історичних культурних та національних реалій, не приведе до належної оцінки доброчесності кандидатів.

Перелік використаних джерел

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р.)
2. Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 р. № 742/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р., втрата чинності від 27.10.2011)
3. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» та державної антикорупційної політики на період до 2011 року:

розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. № 657-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2007-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р., втрата чинності від 11.11.2011)

4. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р., втрата чинності від 31.12.2015)

5. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

6. Добросовісність: поняття, складові та історія. Офіс добросовісності НАЗК: вебсайт. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/blog/dobroshesnist-ponyattya-skladovi-ta-istoriya> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

7. Рядінська В. О., Карпушова О. В. Правові проблеми визначення добросовісності як правової категорії в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право», випуск 65. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 43–50.

8. Шульженко Ф. П., Шаркова І. М., Гайдулін О. О. Морально-правові принципи добросовісності та добросовісності: генеза та парадигма сучасної рецепції: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 428 с.

9. Методологія оцінювання моральних якостей і рівня компетентності у сфері права, затвердженої Протоколом № 2 засідання Дорадчої групи експертів від 04.12.2023 р. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/protokol_no_2_vid_04.12.2023.pdf (дата звернення: 15.02.2025 р.)

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України: Закон України від 27 липня 2023 р. № 3277-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#n44> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

11. Положення про Дорадчу групу експертів, затвердженого Протоколом № 1 засідання Дорадчої групи експертів від 12.11.2023 р. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/2024_06_pozozheniya_pro_dge_zminy_final.pdf (дата звернення: 15.02.2025 р.)

12. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017р. № 2136-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n210> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

14. Tilman Hoppe. Money Talks: The ECtHR is Getting Rid of Corrupt Judges, VerfBlog, 2021/3/05. URL: <https://verfassungsblog.de/money-talks/>, DOI: 10.17176/20210305-154025-0 (дата звернення: 15.02.2025 р.)

15. Копиленко О. «Моральне божество» трибуналу Святої інквізиції: блог. Вебсайт «Судово-юридична газета». URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/322675-moralnoe-bezumie-tribunala-svyatoy-inkvizitsii> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

16. Отрош І. Чи була судова реформа в Україні успішною до припинення фінансування USAID: блог. Вебсайт «Судово-юридична газета». URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/323146-by-la-li-sudebnaya-reforma-v-ukraine-uspeshnoy-do-prekrascheniya-finansirovaniya-usaid> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

17. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2025 р. у справі № 400/6254/24 (провадження № 11-6 заі 25). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/apel_zrazk_spravi_vs_vp/2025_01_23_400_6254_24 (дата звернення: 15.02.2025 р.)

18. Індекс сприйняття корупції – 2023 та дослідження, на основі яких він розрахований. Вебсайт *Corruption Perceptions Index*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/2023/#> (дата звернення: 15.02.2025 р.)
19. Жернаков М. Венеційка щодо КСУ: потрібна серйозна реформа, суддів мають вибирати міжнародні експерти і громадськість. Вебсайт «Фундація DEJURE». URL: <https://dejure.foundation/k25edeu681-venetsika-schodo-ksu-potrnbna-seriozna-re/> (дата звернення: 15.02.2025 р.)
20. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р.)
21. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.02.2025 р.)
22. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv/para7#n7> (дата звернення: 15.02.2025 р.)
23. Про академічну доброчесність: проект Закону України від 08.01.2024 № 10392. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ji10516a?ap=2> (дата звернення: 15.02.2025 р.)
24. Словарь української мови. Т. 1: А–Ж / Зібрала редакція журналу «Кієвская Старина»; Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Гринченко. Київ: Друкарня Акційного Товариства Н. Т. Корчак-Новицького у Києві, 1907. 494 с.
25. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 848 с.
26. Махінчук В. М. Моральні засади суспільства як один із чинників цивільного законодавства та критеріїв визначення меж здійснення особистих немайнових прав / Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 29–30 квітня 2004 р. Київ: Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 258–272.
27. William Strauss, Neil Howe. *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. 1991. URL: <https://surli.cc/ddpkwm> (дата звернення: 15.02.2025 р.)

References

1. Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administrativnoi reformy v Ukraini [On measures to implement the Concept of Administrative Reform in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 22 lytnia 1998 roku № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (data zvernennia: 15.02.2025)
2. Pro Kontseptsiiu podolannia koruptsii v Ukraini «Na shliakhu do dobrochesnosti» [On the Concept of Overcoming Corruption in Ukraine «Towards Integrity»]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.09.06 № 742/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006#Text> (data zvernennia: 15.02.2025, Vtrata chynnosti vid 27.10.2011)
3. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii podolannia koruptsii v Ukraini «Na shliakhu do dobrochesnosti» ta derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na period do 2011 roku [On Approval of the Action Plan for Implementation of the Concept for Combating Corruption in Ukraine «Toward Integrity» and the State Anti-Corruption Policy for the Period up to 2011]: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 15 serpnia 2007 r. № 657-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2007-%20r#Text>

rada.gov.ua/laws/show/657-2007-%D1%80#Text (data zvernennia: 15.02.2025, *Vtrata chynnosti vid 11.11.2011*)

4. *Pro derzhavnu sluzhbu [About civil service]: Zakon Ukrainy vid 16 hrudnia 1993 roku № 3723-XII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>* (data zvernennia: 15.02.2025, *Vtrata chynnosti vid 31.12.2015*)

5. *Pro derzhavnu sluzhbu [About civil service]: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 2015 roku № 889-VIII. Verkhivna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>* (data zvernennia: 15.02.2025)

6. *Dobrochesnist: poniattia, skladovi ta istoriia [Integrity: concept, components and history]. Ofis dobrochesnosti NAZK: veb-sait. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/blog/dobrochesnist-ponyattya-skladovi-ta-istoriya>* (data zvernennia: 15.02.2025)

7. Riadinska V. O., Karpushova O. V. *Pravovi problemy vyznachennia dobrochesnosti yak pravovoi katehorii v Ukraini [Legal Problems of Defining Integrity as a Legal Category in Ukraine] / Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo», vypusk 65. Uzhhorod: Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet, 2021. S. 43–50.*

8. Shulchenko F. P., Sharkova I. M., Haidulin O. O. *Moralno-pravovi pryntsyipy dobrochesnosti ta dobrosovisnosti: geneza ta padaryhma suchasnoi reitsepsii [Moral and Legal Principles of Integrity and Good Faith: Genesis and Paradigm of Modern Reception]: monohafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2024. 428 s.*

9. *Metodolohiia otsiniuvannia moralnykh yakostei i rivnia kompetentnosti u sferi prava, zatverdzhenoj Protokolom № 2 zasidannia Doradchoi hrupy ekspertiv vid 04.12.2023 roku [Methodology for assessing moral qualities and the level of competence in the field of law, approved by Minutes No. 2 of the meeting of the Advisory Group of Experts of 04.12.2023]. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/protokol_no_2_vid_04.12.2023.pdf* (data zvernennia: 15.02.2025)

10. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo utochnennia polozhen pro konkursnyi vidbir kandydatur na posadu suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Clarify Provisions on Competitive Selection of Candidates for the Position of a Judge of the Constitutional Court of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 27 lypnia 2023 roku № 3277-IX. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#n44>* (data zvernennia: 15.02.2025)

11. *Polozhennia pro Doradchu hrupu ekspertiv, zatverdzhеноho Protokolom № 1 zasidannia Doradchoi hrupy ekspertiv vid 12.11.2023 roku [Regulations on the Advisory Group of Experts, approved by Minutes No. 1 of the meeting of the Advisory Group of Experts dated 12.11.2023]. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/2024_06_polozhennya_pro_dge_zminy_final.pdf* (data zvernennia: 15.02.2025)

12. *Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [On the Constitutional Court of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 № 2136-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>* (data zvernennia: 15.02.2025)

13. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n210>* (data zvernennia: 15.02.2025)

14. Tilman Hoppe. *Money Talks: The ECtHR is Getting Rid of Corrupt Judges, VerfBlog, 2021/3/05. URL: <https://verfassungsblog.de/money-talks/>, DOI: 10.17176/20210305-154025-0* (data zvernennia: 15.02.2025)

15. Kopylenko O. «Moralne bozhevillia» trybunalu Sviatoi inkvizytzii [The «moral insanity» of the Holy Inquisition tribunal]: *bloh. Veb-sait «Sudovo-yurydychna hazeta»*. URL: <https://sud.>

ua/uk/news/blog/322675-moralnoe-bezumie-tribunala-svyatoy-inkvizitsii (data zvernennia: 15.02.2025)

16. Otrosh I. Chy bula sudova reforma v Ukraini uspishnoiu do prypynennia finansuvannia USAID [Was judicial reform in Ukraine successful before USAID funding was cut off?]: bloh. Veb-sait «Sudovo-yurydychna hazeta». URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/323146-by-la-li-sudebna-ya-reforma-v-ukraine-uspeshnoy-do-prekrascheniya-finansirovaniya-usaid> (data zvernennia: 15.02.2025)

17. Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 sichnia 2025 roku u spravi № 400/6254/24 (provadzhennia № 11-6 zai 25) [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of January 16, 2025 in case No. 400/6254/24 (proceedings No. 11-6 zai 25)]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/apel_zrazk_spravi_vs_vp/2025_01_23_400_6254_24 (data zvernennia: 15.02.2025)

18. Indeks spryiniattia koruptsii – 2023 ta doslidzhennia, na osnovi yakykh vin rozrakhovanyi [Corruption Perceptions Index – 2023 and the research on which it is based]. Veb-sait Corruption Perceptions Index. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/2023/#> (data zvernennia: 15.02.2025)

19. Zhernakov M. Venetsiika shchodo KSU: potribna seriozna reforma, suddiv maiut vybyraty mizhnarodni eksperty i hromadskist [The Venice Commission on the Constitutional Court of Ukraine: serious reform is needed, judges should be selected by international experts and the public]. Veb-sait «Fundatsiia DEJURE». URL: <https://dejure.foundation/k25edeu681-venetsika-schodo-ksu-potrnbna-seriozna-re/> (data zvernennia: 15.02.2025)

20. Pro zapobihannia koruptsii [On the prevention of corruption]: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (data zvernennia: 15.02.2025)

21. Simeinyi kodeks Ukrainy [The Family Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku № 2947-III. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 15.02.2025)

22. Pro osvitu [On education]: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv/paran7#n7> (data zvernennia: 15.02.2025)

23. Pro akademichnu dobrochesnist [On academic integrity]: Proekt zakonu Ukrainy vid 08.01.2024 № 10392. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ji10516a?an=2> (data zvernennia: 15.02.2025)

24. Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Tom 1: A-Zh / Zibrala redaktsiia zhurnala «Kievskaia Staryna»; Uporiadkuvav, z dodatkom vlasnoho materialu, Borys Hrynchenko. Kyiv: Drukarnia Aktsiinoho Tovarystva N. T. Korchak-Novytskoho u Kyivi, 1907. 494 s.

25. Kunch Z. I. Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy [Universal dictionary of Ukrainian language]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2005. 848 c.

26. Makhinchuk V. M. Moralni zasady suspilstva yak odyn iz chynnykiv tsyvilnoho zakonodavstva ta kryteriiv vyznachennia mezh zdiisnennia osobystykh nemainovykh prav [Moral foundations of society as one of the factors of civil law and criteria for determining the limits of exercise of personal non-property rights] / Evoliutsiia tsyvilnoho zakonodavstva: problemy teorii i praktyky. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 29–30 kvitnia 2004 r., Kharkiv. Kyiv: Akademiia pravovykh nauk Ukrainy, NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytsvtva, NDI intelektualnoi vlasnosti, Natsionalna yurydychna akademiia im. Yaroslava Mudroho, 2004. S. 258–272.

27. William Strauss, Neil Howe. Generations: The History of America s Future, 1584 to 2069. 1991. URL: <https://surli.cc/ddpkwm> (data zvernennia: 15.02.2025)

МАХІНЧУК В. Добросесність як новітній фактор оцінювання кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України.

Автор приділяє увагу розгляду таких ключових понять добросесності, як її компоненти, ґрунтовно аналізуючи кожен із них. У статті також розкриваються проблемні питання, пов'язані з визначенням кола близьких осіб, які можуть бути об'єктами дослідження при вивченні кандидатури кандидата. Окрему увагу приділено питанню темпоральних меж проведення та здійснення оцінки добросесності конкретного кандидата на посаду судді Конституційного Суду України.

Ключові слова: добросесність, академічна добросесність, близькі родичі, корупція, етичні норми, компоненти оцінки добросесності.

MAKHINCHUK V. Integrity as a newest factor in assessment of candidates for the position of judges of the Constitutional Court of Ukraine.

The term «integrity» has been used in Ukrainian legal doctrine since 2006. The latter has undergone significant transformations in Ukrainian legislation over the nearly 20 years of its existence; it has evolved from a certain slogan in the work of state bodies and their activities to a principle and requirement for relevant candidates for the judiciary.

The concept of «integrity» has gained special attention in the context of the fight against corruption in Ukraine, in particular, the requirement of integrity appeared in the Constitution of Ukraine (Article 127) in 2016.

Today, the principle of integrity is becoming more and more widespread in Ukrainian legislation, and the author devotes this article to the problematic aspects that have arisen as a result of the assessment of the respective candidates for the position of a judge of the Constitutional Court of Ukraine through the prism of the latter's integrity analysis.

The author focuses on such key concepts of integrity as its components, analyzing each of them in detail.

The article also reveals the problematic issues related to determining the circle of close relatives who may be the objects of research when studying a candidate's candidacy.

The author pays special attention to the issue of the temporal limits of conducting and implementing the integrity assessment of a particular candidate for the position of a judge of the Constitutional Court of Ukraine. The author emphasizes the need to take into account the relevant realities of social life when assessing candidates, taking into account the peculiarities caused by national, historical, religious and other characteristics.

Key words: integrity, academic integrity, close relatives, corruption, ethical standards, components of integrity assessment.

УДК 342.56:004.8

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-3

Андрій ГАЧКЕВИЧ,*доцент кафедри міжнародного та кримінального права**Національного університету «Львівська політехніка»,**кандидат юридичних наук, доцент**ORCID: 0000-0002-8494-1937*

ФОРМУВАННЯ РАМОК ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОЧИНСТВІ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми та її зв'язок із наукою чи практикою. Здійснення правосуддя в епоху штучного інтелекту має певні особливості: зростає кількість справ, так чи інакше пов'язаних із новітніми технологіями, насамперед про кібершахрайство; учасники судового процесу дедалі частіше застосовують штучний інтелект для підготовки інформації, призначеної для представлення в суді, зокрема правових документів; судді здебільшого (близько половини за результатами міжнародного опитування [1, с. 1]) визнають, що вони так само використовують ChatGPT та інші технології штучного інтелекту у професійній діяльності.

Тяжіння до технологій штучного інтелекту має цілком логічне підґрунтя і передумови, зокрема нові можливості створювати інформацію та обробляти дані, які сприяють подоланню великої перевантаженості суддів. Водночас у процесі їхнього застосування, на жаль, можуть з'являтися інші виклики та виникати непередбачувані загрози для дотримання загальновизнаних стандартів судочинства. Тому необхідним є формування меж для штучного інтелекту – обмеження його застосування – завдяки яким свобода використовувати штучний інтелект у судочинстві отримує свої «правила безпеки», що сприятимуть поширенню більш відповідального підходу серед суддів та інших представників сфери судочинства. У цій статті зробимо спробу, розглянувши іноземний досвід, узагальнити рекомендації для українських суддів та працівників апаратів судів.

Ця стаття присвячена проблемі трансформації судочинства під впливом новітніх технологій і завершує трилогію з умовною назвою «Штучний інтелект у судочинстві». Перша частина – «Вплив штучного інтелекту на сферу судочинства та перспективи подальших досліджень» – та друга – «Передумови безпечного використання інструментів штучного інтелекту суддями» – опубліковані раніше у «Слові Національної школи суддів України» [2; 3].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв’язання. Проблема трансформації судочинства під впливом новітніх технологій набула особливого значення упродовж останніх двох років, що великою мірою зумовлене появою доступних і зручних генеративних чат-ботів зі штучним інтелектом. За цей період українські вчені опублікували низку статей щодо перспектив штучного інтелекту в українському правосудді (В. Волік і О. Резнік, В. Гришко, М. Парасюк, Т. Проскурня, І. Складенко та ін.). Крім того, питання впровадження штучного інтелекту в діяльність судів були порушеними в раніше виданих працях вітчизняних та іноземних вчених, перелічених у попередніх частинах трилогії (принципи, переваги, можливості, загрози тощо) [2, с. 28; 3, с. 30].

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Фокус уваги у цій статті зосереджений на іноземному досвіді визначення рамок для використання штучного інтелекту в судочинстві, а саме – положеннях рекомендаційних актів, прийнятих за останні два роки – після появи ChatGPT та інших технологій осучасненого генеративного штучного інтелекту – вищими органами судової влади у кількох державах світу. До цього часу систематизація такого іноземного досвіду не була представлена в українській науці, особливо з позиції розробки рекомендацій для українського судочинства. Для того, щоб результати цього дослідження могли набути практичного застосування, пропонуємо кілька рисунків, що відображають найважливіші положення проаналізованих документів і створені відповідно до штучно-інтелектуальної новели Кодексу суддівської етики [4] та Бангалорських принципів поведінки суддів [5].

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в узагальненні вказівок вищих органів судової влади держав світу щодо використання штучного інтелекту в судочинстві. За основу взяті прийняті у Австралії, Великій Британії, Гонконгу, Канаді, Новій Зеландії, Сінгапурі за 2023–2024 роки рекомендаційні акти, перелік яких нами складено на підготовчих етапах дослідження.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких цілей статті:

- охарактеризувати прийняті рекомендаційні акти щодо того, як використовувати штучний інтелект для потреб сфери судочинства, виокремлюючи їхні змістові частини та узагальнюючи особливості;
- створити інфографіку для українських суддів та працівників апаратів судів з урахуванням положень досліджуваних рекомендаційних актів, включаючи зведення «правил безпеки».

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. В основі дослідження лежить шість рекомендаційних актів офіційного походження, предметом яких є використання штучного інтелекту в судочинстві.

1. Рекомендації для судів та трибуналів Великої Британії від 12 грудня 2023 року, схвалені вищими посадовими особами судової влади, зокрема Головною суддею Англії та Уельсу Сью Карр [6]. Вони виконують допоміжну роль при використанні штучного інтелекту суддями та усіма працівниками судів і містять такі частини: вступ, пояснення термінів (тут і далі переклад автора – штучний інтелект пояснений як «комп'ютерні системи, здатні виконувати завдання, які зазвичай потребують людського інтелекту»), правила відповідального використання, приклади допустимих і nereкомендованих завдань. У вступі наголошено, що першочерговим обов'язком судової влади є забезпечення чесності при здійсненні правосуддя. Варто зауважити, що в документі пояснені ознаки, за яких подана на розгляд суду інформація, ймовірно, створена штучним інтелектом.

2. Рекомендації з використання генеративного штучного інтелекту в судах та трибуналах Нової Зеландії від 7 грудня 2023 року, які складаються з трьох актів – для суддів та інших працівників судів, членів трибуналів, допоміжного персоналу (список судів і трибуналів додається); для юристів; для неюристів, включаючи осіб, які представляють свої інтереси самостійно та не є професійними юристами [7]. Як і попередні, ці рекомендації мають на меті систематизувати проблеми при використанні та ключові ризики, а також пропонують способи їхнього пом'якшення. Поряд з виділенням частин, характерних для британських, новозеландські також містять «часті запитання» (FAQ): «що таке чат-боти генеративного штучного інтелекту і як вони працюють», «яка інформація використовується для формування відповіді», «чому отримана інформація може бути хибною», «для яких завдань генеративний штучний інтелект підходить, для яких – ні», «як захистити себе від ризиків конфіденційності та безпеки при використанні» тощо.

3. Рекомендації з використання генеративного штучного інтелекту для суддів, працівників судів, допоміжного персоналу Гонконгу від 8 червня 2024 року [8]. Рекомендації містять два види принципів: загальні принципи використання технологій у суді та спеціальні – керівні принципи відповідального використання генеративного штучного інтелекту – об'єднані у дві категорії правил: для вхідних даних і для вихідних результатів (*рис. 1*). У документі, як і в попередніх, перелічені можливості для застосування, серед них – узагальнення інформації, написання промови / створення презентації, правовий переклад та адміністративні завдання. Особлива увага приділена питанню захисту персональних даних, а так само в рекомендаційному акті наявний перелік тих вказівок, які були прийняті раніше в іноземних державах.

4. Посібник Верховного суду Республіки Сінгапур з використання інструментів генеративного штучного інтелекту користувачів суду від 23 вересня 2024 року [9]. На відміну від охарактеризованих вище, цей рекомендаційний акт підлягає застосуванню у всіх справах Верховного суду Республіки Сінгапур, державних судів і виділених окремо сімейних судів користувачами суду (будь-якими особами, які беруть участь у судових процесах, зокрема обвинувачами, адвокатами, свідками, а також тими, хто самостійно обстоює свою позицію під час судового розгляду).

Проголошений принцип нейтральності, згідно з яким суди не повинні забороняти застосування штучного інтелекту користувачам суду, водночас самі користувачі несуть за це повну відповідальність. Структура посібника містить вступ, пояснення термінів (штучний інтелект – це «технологія, здатна виконувати завдання, що потребують «інтелекту», зокрема мислення, вирішення проблем, навчання та планування»), загальні принципи, серед яких уже згадана нейтральність, загальна інформація щодо сутності інструментів генеративного штучного інтелекту, їхнього функціонування та оцінки точності, а також способи використання для потреб судочинства.

5. Тимчасові принципи та вказівки щодо використання штучного інтелекту Федерального суду Канади від 20 грудня 2023 року передбачають, що судді цього суду та їхні помічники не будуть застосовувати інструменти штучного інтелекту та автоматизованого прийняття рішень без консультацій з громадськістю [10]. Водночас сама ідея модернізації адміністративних процесів і методів обробки інформації у цілях судочинства в діяльності суддів була схвалена. Цінною частиною рекомендаційного акта є зведення конкретизованих принципів використання штучного інтелекту. Слід зауважити, що в процесі діяльності Федерального суду Канади підлягає застосуванню ще один документ – Повідомлення про використання штучного інтелекту під час судового розгляду учасниками справ та представниками професії від 7 травня 2024 року щодо необхідності подання декларації про те, що документ для суду створений за допомогою генеративного штучного інтелекту («комп'ютерної системи, здатної генерувати новий контент і самостійно створювати або генерувати інформацію або документи, як правило, на основі підказок чи інформації, введеної у систему») [11]. Варто зазначити, що в Канаді оприлюднили свої вказівки щодо використання штучного інтелекту в судочинстві й вищих судах провінцій.

6. Прийняття рішень з використанням штучного інтелекту та суди: посібник для суддів, членів трибуналу та судової адміністрації, який підготовлений за ініціативи Австралійського інституту судової адміністрації [12; 13]. На нашу думку, кожна з редакцій (остання – грудень 2023 р.) являє собою вичерпний довідник зі застосування штучного інтелекту в судочинстві. При цьому термін «штучний інтелект» названий «парасольковим», тобто таким, що позначає низку схожих між собою явищ. Крім пояснення термінів, посібник містить частини щодо сфер застосування (технологізований огляд документів, прогнозування результатів судового процесу, автоматизоване вирішення справ у режимі онлайн, сортування та розподіл справ та ін.), впливу штучного інтелекту на базові цінності судової системи, а також перспектив використання штучного інтелекту в судочинстві.

Оскільки ціна помилки при здійсненні правосуддя є дуже високою, а штучний інтелект здатний вміло замаскувати помилку змісту за допомогою ідеальної форми подання інформації, то в усіх рекомендаційних актах акцент зроблений на тому, що створені (або, ймовірно, створені) з використанням штучного інтелекту дані слід сприймати з недовірою. З одного боку, визначені підказки для судді

(насамперед у [6]), які свідчать про те, що технології штучного інтелекту були застосовані сторонами справи (незнайомі кейси, сумнівні положення законодавства та ін.). З іншого боку, в деяких державах суд володіє правом вимагати від сторін повідомлення про факти використання штучного інтелекту і навіть подавати відповідні декларації (Федеральний суд Канади [10; 11]).

Практики з використання штучного інтелекту можемо умовно поділити на три категорії: «чорні», «сірі» та «білі», залежно від того, наскільки вони відповідають вимогам законодавства, а також до яких наслідків приводять. Чорні практики пов'язані з неприйнятним рівнем ризику, якщо взяти за основу категорії Закону ЄС про штучний інтелект (інші рівні – високий, обмежений, мінімальний), серед них – системи автоматизованого прийняття рішень, зокрема, прогнозування ймовірності вчинення кримінального правопорушення особою на підставі її характеристик. Сірі практики, насамперед правовий аналіз, не рекомендовані, хоча й прийнятні за вжиття заходів для мінімізації ризиків. Тому запит до штучного інтелекту щодо того, яка норма регулює проблемну ситуацію, потребує подальшої перевірки результатів, щоб унеможливити оформлення «галюцинацій штучного інтелекту». Білими практиками можуть стати переклад тексту судового рішення та резюмування великого за обсягом документа.

Рамки використання технологій штучного інтелекту зумовлені загальноприйнятими стандартами судочинства, зокрема Бангалорськими принципами поведінки суддів. Ідеї незалежності, об'єктивності та чесності перегукуються з етичними принципами штучного інтелекту та пояснюють, чому суддя повинен ставитись до вихідних результатів як до допоміжного засобу, перевіряючи їх якомога ретельніше. Цілком доречним є виокремлення в Тимчасових принципах Федерального суду Канади принципу «людина-в-циклі», як і прийняття цього та інших рекомендаційних актів загалом – усі вони покликані сприяти відповідальному використанню штучного інтелекту суддями, внаслідок якого зростає рівень довіри до новітніх технологій і вони стають більш безпечними в очах суспільства. Водночас відзначаємо диференціацію новозеландських рекомендацій (для суддів та інших працівників судів, для юристів та для неюристів [7]), а також особливий сингапурський підхід – адресування рекомендацій користувачам суду [9].

На нашу думку, окремі положення розглянутих рекомендаційних актів заслуговують представлення у форматі інфографіки, особливо ті, які мають безпосереднє відношення до «правил безпеки» при використанні штучного інтелекту суддями та працівниками апарату суду. По-перше, слід відзначити те, що відповідальне використання має відбуватись у двох напрямках: по відношенню до інформації, яку суддя або працівник апарату суду вводять у систему; щодо вихідних даних, або тих результатів, які видає система після застосування штучного інтелекту. В гонконгських рекомендаціях зустрічаємо два набори правил (*рис. 1*).

По-друге, «правила безпеки» можуть бути зведеними до абстрактних ідей, які співзвучні з етичними принципами штучного інтелекту. У такому вигляді вони були систематизовані в канадських рекомендаціях (*рис. 2*).

Перший набір правил для вхідних даних	Другий набір правил для вихідних даних
☐ ☐ Заборона делегування функцій судді штучному інтелекту ☐ Обмеження свободи введення інформації в цілях безпеки даних, конфіденційності та захисту приватності ☐ Усвідомлення того, що усі вхідні дані можуть стати загальнодоступними	☐ ☐ Перевірка результатів на предмет їхньої точності ☐ Перевірка результатів, наскільки вони є неупередженими ☐ Перевірка результатів, чи права інтелектуальної власності дотримані

Рисунок 1. Набори правил для вхідних та вихідних даних: досвід Гонконгу

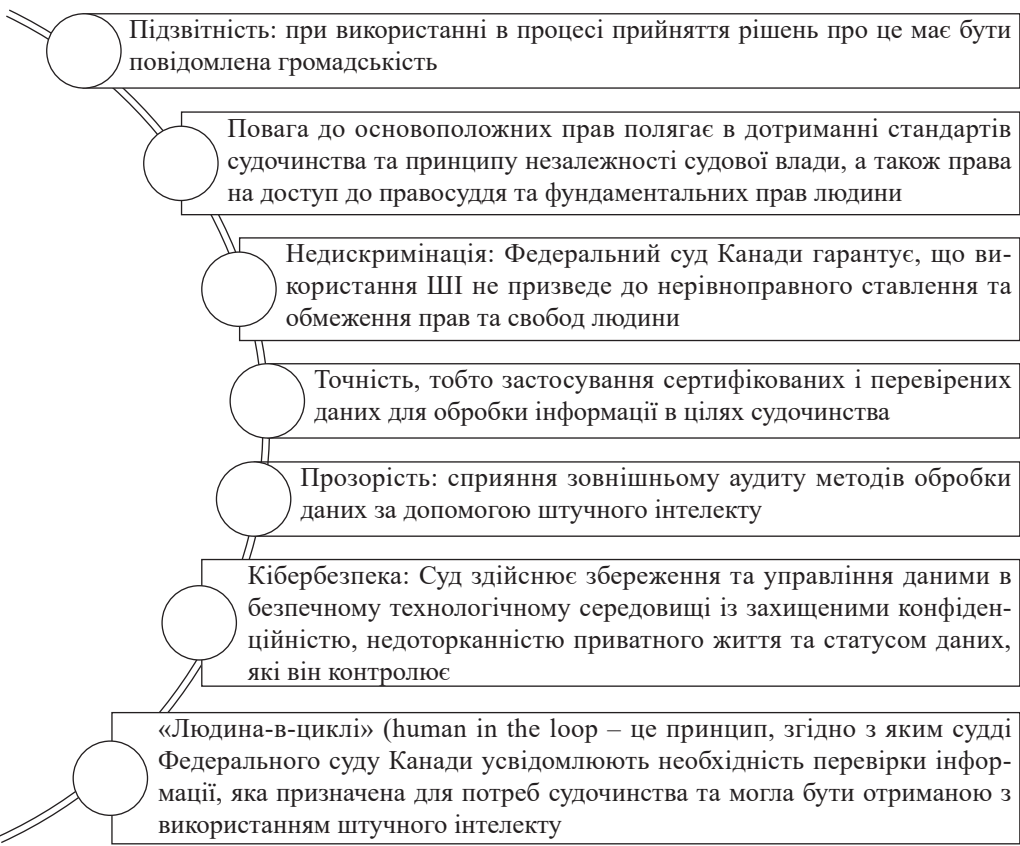

Рисунок 2. Принципи використання штучного інтелекту: досвід Канади

По-третє, при використанні штучного інтелекту в судочинстві набувають гостроти декілька проблем, одна з яких – неточність результатів – уже була згаданою у цій статті. Інші проблеми показані з урахуванням положень реко-

мендаційних актів Великої Британії та Нової Зеландії (рис. 3). Варто згадати також про не настільки поширену проблему дотримання прав інтелектуальної власності, яка виникає при завантаженні у систему об'єктів, що підлягають правовій охороні, а також – генеруванні результатів з можливими порушеннями прав третіх осіб.

Рисунок 3. Проблеми та їхні причини при використанні штучного інтелекту: досвід Великої Британії, Нової Зеландії та Республіки Сінгапур

Рисунок 4. Штучний інтелект у судочинстві: термінологія у хмарі слів: досвід Австралії

Вивчення попередньо виявлених рекомендаційних актів офіційного характеру щодо використання штучного інтелекту в судочинстві дає змогу узагальнити коло питань, які найчастіше висвітлюються в документах такого роду, а отже, можуть бути взяті за основу при формулюванні рекомендацій для українських суддів та працівників апарату суду. Насамперед у них знаходимо пояснення термінів, що переважно належать до технічних понять. Пропонуємо часто вживані, які переважно залишаються малозрозумілими для нефахівців (*рис. 4*).

Крім того, рекомендаційні акти містять опис штучного інтелекту як явища – що це, для чого призначене та як працює. У більшості документів показані можливості штучного інтелекту, які можуть бути цінними для суддів, працівників апарату суду, а також користувачів суду. Так само часто перелічені способи застосування для потреб судочинства, класифіковані вище за рівнем ризику. Першочергове практичне значення мають набори правил – що потрібно робити і чого робити не варто при використанні штучного інтелекту («червоні лінії»).

Висновки. Формування рамок для штучного інтелекту в судочинстві є запорукою того, що новітні технології будуть застосовувані максимально безпечним чином, тим самим сприяючи реалізації принципів здійснення правосуддя.

Пріоритетним завданням при формуванні рамок є визначення «правил безпеки» у вигляді конкретних, зрозумілих суддям і працівникам апарату суду вказівок. Поряд з цим розглянуті рекомендаційні акти містять довідкову інформацію про штучний інтелект, інколи навіть у спрощеному та доступному форматі «частих запитань», включаючи пояснення термінів та опис сфер застосування штучного інтелекту – переліку завдань, що рекомендовані для делегування без надмірних ризиків.

Новела Кодексу суддівської етики про штучний інтелект – ст. 16 – виокремлює три важливі аспекти: по-перше, вищим імперативом при його застосуванні залишаються наявні стандарти судочинства, зокрема визнані у Бангалорських принципах, – незалежність, об'єктивність та чесність судді; по-друге, судді повинні пам'ятати про «червоні лінії», тобто неприйнятні практики, як-от оцінка доказів та ухвалення рішень (можемо додати й правовий аналіз); по-третє, повинні бути дотриманими вимоги законодавства, насамперед у сфері захисту прав людини – щодо приватності та конфіденційності, недопущення дискримінації та ін.

Однією з найважливіших гарантій безпечного використання штучного інтелекту в українському судочинстві є взяття на себе відповідальності суддями та працівниками апарату суду, а в деяких випадках – сторонами судового процесу або користувачами суду за термінологією Сінгапуру, за те, щоб новітні технології сприяли цілям судочинства. Безпечне використання має місце за умови достатньої обізнаності з можливостями та ризиками штучного інтелекту, сферами його застосування та небезпеками, а також – за наявності належного рівня цифрової грамотності.

Перелік використаних джерел

1. *Document for consultation: Draft UNESCO Guidelines for the Use of AISystems in Courts and Tribunals. UNESDOC Digital Library. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000390781>*

2. Гачкевич А. О. Вплив штучного інтелекту на сферу судочинства та перспективи подальших досліджень. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 1 (46). С. 27–37. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1\(46\)-3](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1(46)-3)

3. Гачкевич А. О. Передумови безпечного використання інструментів штучного інтелекту суддями. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 2 (47). С. 29–41. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-2\(47\)-3](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-2(47)-3)

4. Рішення з'їзду суддів України «Про затвердження Кодексу суддівської етики» від 18 вересня 2024 р. Офіційний вебпортал Парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text>

5. Бангалорські принципи поведінки суддів. Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/02.pdf>

6. Guidance for Judicial Office Holders. Courts and Tribunals Judiciary. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2023/12/AI-Judicial-Guidance.pdf>

7. Guidelines for use of generative artificial intelligence in Courts and Tribunals. Courts of New Zealand. URL: <https://www.courtsofz.govt.nz/going-to-court/practice-directions/practice-guidelines/all-benches/guidelines-for-use-of-generative-artificial-intelligence-in-courts-and-tribunals/>

8. Guidelines on the Use of Generative Artificial Intelligence for Judges and Judicial Officers and Support Staff of the Hong Kong Judiciary. Hong Kong Judiciary. URL: https://www.judiciary.hk/doc/en/court_services_facilities/guidelines_on_the_use_of_generative_ai.pdf

9. Registrar's Circular no. 1 of 2024. Guide on the Use of Generative Artificial Intelligence Tools by Court Users. The Supreme Court of the Republic of Singapore. URL: https://www.judiciary.gov.sg/docs/default-source/circulars/2024/registrar's_circular_no_1_2024_supreme_court.pdf?sfvrsn=996ec0d1_1

10. Interim Principles and Guidelines on the Court's Use of Artificial Intelligence. Federal Court. URL: <https://www.fct-cf.gc.ca/en/pages/law-and-practice/artificial-intelligence>

11. Notice To The Parties And The Profession. The Use of Artificial Intelligence in Court Proceedings. Federal Court. URL: <https://www.fct-cf.gc.ca/Content/assets/pdf/base/FC-Updated-AI-Notice-EN.pdf>

12. Bell F., Moses L.B., Legg M., Silove J., Zalnieriute M. AI Decision Making and the Courts. A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators. The Australasian Institute of Judicial Administration Inc. URL: https://aija.org.au/wp-content/uploads/woocommerce_uploads/2022/06/AI-DECISION-MAKING-AND-THE-COURTS_Report_V5-2022-06-20-11zkl.pdf

13. Moses L. B., Legg M., Silove J., Zalnieriute M., Mahmood S. AI Decision Making and the Courts. A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators. The Australasian Institute of Judicial Administration Inc. URL: https://aija.org.au/wp-content/uploads/2023/12/AIJA_AI-DecisionMakingReport_2023update.pdf

References

1. Document for consultation: Draft UNESCO Guidelines for the Use of AI Systems in Courts and Tribunals. UNESDOC Digital Library. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000390781>

2. Hachkevych A. Impact of Artificial Intelligence on the Sphere of the Judiciary and the Perspectives for Future Research. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. 2024. Vol. 46, iss. 1. Pp. 27–37. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1\(46\)-3](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2024-1(46)-3)

3. Hachkevych A. *Prerequisites for the Safe Use of AI Instruments by Judges. Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. 2024. Vol. 47, iss. 2. Pp. 29–41.

4. *Decision of the Congress of Judges of Ukraine «On Approval of the Code of Judicial Ethics»*, dated September 18, 2024. Official Webportal of the Parliament of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text>

5. *The Bangalore Principles of Judicial Conduct*. Judiciary of Ukraine. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/02.pdf>

6. *Guidance for Judicial Office Holders. Courts and Tribunals Judiciary*. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2023/12/AI-Judicial-Guidance.pdf>

7. *Guidelines for use of generative artificial intelligence in Courts and Tribunals*. Courts of New Zealand. URL: <https://www.courtsofnz.govt.nz/going-to-court/practice-directions/practice-guidelines/all-benches/guidelines-for-use-of-generative-artificial-intelligence-in-courts-and-tribunals/>

8. *Guidelines on the Use of Generative Artificial Intelligence for Judges and Judicial Officers and Support Staff of the Hong Kong Judiciary*. Hong Kong Judiciary. URL: https://www.judiciary.hk/doc/en/court_services_facilities/guidelines_on_the_use_of_generative_ai.pdf

9. *Registrar's Circular no. 1 of 2024. Guide on the Use of Generative Artificial Intelligence Tools by Court Users*. The Supreme Court of the Republic of Singapore. URL: https://www.judiciary.gov.sg/docs/default-source/circulars/2024/registrar's_circular_no_1_2024_supreme_court.pdf?sfvrsn=996ec0d1_1

10. *Interim Principles and Guidelines on the Court's Use of Artificial Intelligence*. Federal Court. URL: <https://www.fct-cf.gc.ca/en/pages/law-and-practice/artificial-intelligence>

11. *Notice To The Parties And The Profession. The Use of Artificial Intelligence in Court Proceedings*. Federal Court. URL: <https://www.fct-cf.gc.ca/Content/assets/pdf/base/FC-Updated-AI-Notice-EN.pdf>

12. Bell F., Moses L.B., Legg M., Silove J., Zalnieriute M. *AI Decision Making and the Courts. A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators*. The Australasian Institute of Judicial Administration Inc. URL: https://aija.org.au/wp-content/uploads/woocomerce_uploads/2022/06/AI-DECISION-MAKING-AND-THE-COURTS_Report_V5-2022-06-20-11zkl5.pdf

13. Moses L.B., Legg M., Silove J., Zalnieriute M., Mahmood S. *AI Decision Making and the Courts. A guide for Judges, Tribunal Members and Court Administrators*. The Australasian Institute of Judicial Administration Inc. URL: https://aija.org.au/wp-content/uploads/2023/12/AIJA_AI-DecisionMakingReport_2023update.pdf

ГАЧКЕВИЧ А. Формування рамок використання штучного інтелекту в судочинстві: іноземний досвід для України.

Стаття присвячена вивченню іноземного досвіду прийняття рекомендаційних актів для визначення рамок використання штучного інтелекту в судочинстві. Автор узагальнює вказівки вищих органів судової влади держав світу – Австралії, Великої Британії, Гонконгу, Канади, Нової Зеландії та Сінгапуру – з огляду на необхідність розробки подібних вказівок для українських працівників суду після появи в Кодексі суддівської етики статті щодо допустимості використання штучного інтелекту. Результати дослідження відображають «правила безпеки», внаслідок дотримання яких новітні технології сприятимуть реалізації принципів здійснення правосуддя.

Ключові слова: штучний інтелект, генеративний штучний інтелект, штучний інтелект у судочинстві, використання суддею технологій штучного інтелекту, Кодекс суддівської етики, українське судочинство, відповідальне використання штучного інтелекту, Верховний суд Республіки Сінгапур, Федеральний суд Канади.

HACHKEVYCH A. Establishing Frameworks for the Responsible Use of Artificial Intelligence in the Ukrainian Judiciary Based on Foreign Experience.

The adoption of new technologies by judges and court users presents various challenges and unpredictable risks, particularly concerning human rights and adherence to established standards of the administration of justice. Therefore, special frameworks should be set to regulate the use of artificial intelligence in the judiciary. These frameworks are expected to create tentative «safety rules» that govern the responsible utilization of artificial intelligence, promoting a more cautious approach. In this article, the author aims to summarize recommendations for Ukrainian judges and other court officials based on international practices. Special emphasis is placed on the development of «red lines», which are critical boundaries that, if crossed, could result in discrimination, violations of confidentiality and privacy, and inaccuracies in output data.

The article focuses on adopted recommended acts for establishing the frameworks for using artificial intelligence in judicial proceedings. The author reviews the guidelines provided by the highest judicial authorities in countries such as Australia, Canada, Hong Kong, New Zealand, Singapore, and the United Kingdom. This comparison aims to highlight the necessity of developing similar guidelines for Ukrainian judges and other court officials, particularly after the Code of Judicial Ethics introduced a provision regarding the use of artificial intelligence.

One of the essential safeguards for the responsible use of artificial intelligence in the Ukrainian judiciary is the accountability taken by judges and, in some cases, the parties involved in the proceedings to ensure that advanced technologies support the objectives of the judicial system. Safe usage is achievable only when there is adequate awareness of artificial intelligence's capabilities and risks, as well as a sufficient level of digital literacy. The findings of the study highlight «safety rules» that, if adhered to, will help ensure that emerging technologies positively contribute to upholding the principles of justice.

Key words: artificial intelligence, generative artificial intelligence, artificial intelligence in judicial proceedings, judge's use of AI technologies, Code of Judicial Ethics, Ukrainian judiciary, responsible use of artificial intelligence, Supreme Court of the Republic of Singapore, Federal Court of Canada.

УДК 347.962

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-4

Тетяна ФУЛЕЙ,

*начальник відділу Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-9800-8785*

Олександр КРАВЧУК

*заступник начальника відділу
Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0004-8376-5355*

ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПОТРЕБ СУДДІВ: КРАЩІ ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Професія судді потребує володіння знаннями та навичками, що виходять за межі підготовки, здобутої у закладі вищої освіти, передусім т. зв. м'яких навичок (англ. *soft skills*) – загальних, неспецифічних для конкретної професії якостей і навичок, як-от комунікативні навички, навички критичного мислення (передусім уміння спостерігати і вхоплювати суть, комплексно й креативно підходити до вирішення проблем), швидкої адаптації в мінливому середовищі, самоорганізації та уміння ефективно вибудовувати власну роботу, соціальної взаємодії, використання новітніх електронних інструментів та ін. До того ж суспільство, технології та право в сучасних умовах розвиваються дуже динамічно, тож знання і навички фахівців потребують постійного оновлення. Зауважимо, що уміння навчатися впродовж життя є однією із ключових компетентностей, яка не лише застосовується в освітніх реформах загалом [1], а й є важливою для суддів відповідно до загальноновизнаних принципів суддівської освіти [2]. Освіта дорослих, що є складовою освіти впродовж життя,

передбачена як Законом України «Про освіту» (статті 10, 19) [3], так і низкою спеціальних законів (до прикладу, статті 56, 89, 105, п. 5 ч. 1 ст. 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4], ст. 48 «Підвищення рівня професійної компетентності державних службовців» та ст. 49 «Індивідуальна програма підвищення рівня професійної компетентності державного службовця» Закону України «Про державну службу» [5] та ін.). І хоча суддя може вдосконалювати свої знання та розвивати відповідні навички самостійно, однак, як свідчить практика, для більш ефективного виконання цього завдання створені спеціальні заклади суддівської освіти, які в різних країнах діють або як державні інституції, або як неурядові організації.

З уважимо, що навчання суддів – явище порівняно недавнє: перший спеціалізований заклад створено у 1958 р. у Франції з ініціативи Президента де Голля, а згодом під впливом Французької школи магістратури (фр. *École nationale de la magistrature*, далі – ENM) виникли подібні заклади суддівської освіти в багатьох франкомовних країнах. Країни Східної Європи почали розвивати підготовку суддів після падіння Берлінської стіни. Хоча натеper у переважній більшості країн є заклади суддівської освіти, вони відносно молоді інституції, що розпочали свою діяльність у останні десятиліття [6]. У наш час заклади суддівської освіти об'єднані у відповідні мережі як на регіональному, так і на глобальному рівнях: прикладом першої є Європейська мережа суддівської освіти (англ. *European Judicial Training Network*, далі – EJTN), другої – Міжнародна організація суддівської освіти (англ. *International Organization of Judicial Training*, далі – IOJT).

Серед стандартів, якими можуть керуватися у своїй діяльності заклади суддівської освіти, зазначимо передусім Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 [7]; Висновок № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях [8] (далі – Висновок № 4 (2003); Принципи суддівської освіти EJTN від 10.06.2016 [2]; Декларація принципів суддівської освіти IOJT від 8.11.2017 [9].

Ці документи наголошують на обов'язку судді мати високу професійну кваліфікацію – до прикладу, про це йдеться у п. 2 Висновку № 4 (2003) [8]; пп. 6.3, 6.4 Бангалорських принципів поведінки суддів [7]; другому, третьому та четвертому принципам суддівської освіти EJTN [2]; першому, шостому та сьомому принципам суддівської освіти IOJT [9].

Прикметно, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [4] передбачає не лише право судді підвищувати свій професійний рівень (ч. 5 ст. 56) і його обов'язок систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду (п. 8 ч. 7 ст. 56), та визначає періодичність і тривалість такої підготовки (ст. 89), а й визначає обов'язок голів судів сприяти цьому, що відповідає дев'ятому принципу суддівської освіти EJTN [2] та третьому принципу суддівської освіти IOJT [9]. Зокрема:

- голова місцевого суду сприяє виконанню вимог щодо підвищення кваліфікації суддів місцевого суду (п. 8 ч. 1 ст. 24);
- голова апеляційного суду сприяє виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів апеляційного суду та підвищення їхнього професійного рівня (п. 8 ч. 1 ст. 29);
- голова апеляційної палати вищого спеціалізованого суду сприяє виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів палати, підвищення їхнього професійного рівня (п. 4 ч. 7 ст. 31);
- голова вищого спеціалізованого суду сприяє виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів вищого спеціалізованого суду та підвищення їхнього професійного рівня (п. 8 ч. 1 ст. 34);
- голова касаційного суду сприяє виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів касаційного суду, підвищення їхнього професійного рівня (п. 9 ч. 6 ст. 42) [4].

Відповідно до принципів суддівської освіти за розробку, змістове наповнення та проведення навчання суддів, ураховуючи принцип незалежності суддів, відповідальні судова система та заклади суддівської освіти (п'ятий принцип суддівської освіти EJTN) [2] та другий принцип суддівської освіти IOJT [9].

З тим, щоб постійно вдосконалювати якість підготовки суддів, відповідальні за це органи повинні періодично проводити оцінювання програм та методів навчання. Зокрема, коментар до другого принципу суддівської освіти IOJT передбачає, що заклади, відповідальні за розробку, зміст і проведення навчання суддів, повинні проводити регулярне оцінювання навчальних потреб (англ. *training needs assessments*) як частину навчального плану та планування семінарів. Оцінювання потреб має включати не лише думку суддів, а й інших, окрім суддів, зацікавлених сторін. Навчальні заклади суддів також повинні оцінювати свої навчальні програми, щоб забезпечити їхню якість та ефективність [9, с. 4]. П'ятий принцип Декларації принципів суддівської освіти IOJT також передбачає, що установи, відповідальні за суддівське навчання, повинні координувати свою діяльність щодо розроблення та розвитку навчальних заходів, і бажано, щоб координація між джерелами фінансування та установами, відповідальними за суддівське навчання, включала: нагляд за визначенням потреб у навчанні; розробку методології та профілю викладання; проведення курсу, оцінювання учасників і самого курсу [9, с. 7]. Варто також зазначити, що про частину своїх навчальних потреб суддя може навіть і не знати, це стосується, зокрема, відповідних змін до законодавства (п. 6.4 Бангалорських принципів поведінки суддів).

Зважаючи на наведені стандарти, визначення навчальних потреб суддів має бути спрямоване на те, щоб судді, які зобов'язані підвищувати свій професійний рівень та користуватися з цієї метою послугами закладів суддівської освіти, набували знань і навичок, необхідних для гарантування їх компетентності й незалежності, а заклади суддівської освіти сприяли ухваленню якісних судових рішень, незалежності правосуддя та верховенству права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням оцінювання навчальних потреб суддів присвячені праці Д. Кіркпатріка, М. Наумовської-Мілевської, Д. Піани, М. Сегала, Л. Томас, Г. Хассельквіста. Водночас немає комплексних наукових досліджень, присвячених питанню оцінювання навчальних потреб суддів в Україні з урахуванням перспектив членства у ЄС із наданням відповідних рекомендацій, що підкреслює актуальність запропонованої теми.

Мета статті – проаналізувати підходи до оцінювання навчальних потреб суддів у країнах ЄС і міжнародних інституціях і надати рекомендації для здійснення такого оцінювання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо підходи до оцінювання навчальних потреб суддів у Федеративній Республіці Німеччина (далі – Німеччина), Французькій Республіці (далі – Франція).

Навчальна програма Німецької академії суддів (нім. *Deutschen Richterakademie*, далі – *DRA*) охоплює близько 175 заходів (з них 155 очних і 20 онлайн), у яких щороку бере участь понад 5,4 тис. осіб. Розробку та проєктування навчальної програми віднесено до повноважень Програмної конференції *DRA*, до складу якої входять представники всіх судових адміністрацій. Крім директора *DRA*, у сесіях Програмної конференції з дорадчими правами беруть участь представники професійних асоціацій [10]. Прикметно, що, окрім оцінювання навчальних потреб суддів, яке здійснюється *DRA*, можливе проведення зовнішнього оцінювання ефективності визначення навчальних потреб. До прикладу, у лютому 2020 року Програмна конференція *DRA* призначила комісію, завданням якої було проведення цього оцінювання, яка згодом одноголосно виснувала, що навчальні курси, які пропонує *DRA*, задовольняють загальнонаціональні потреби представників судової системи як кількісно, так і якісно [11] та опублікувала «Заключний звіт про оцінювання Німецької академії суддів від 16 березня 2021 року» [12] (далі – Заключний звіт *DRA*).

У Заключному звіті *DRA* враховані такі аспекти: 1) якість і кількість пропозицій щодо підвищення кваліфікації, які пропонує Німецька академія суддів, порівняно з загальним попитом на такі заходи у сфері юстиції країни; 2) щорічні цілі та пріоритети для формування річної програми, включно з проєктами (темами), які не були враховані; 3) вартість окремих заходів з підвищення кваліфікації та, за можливості, вартість наявних альтернатив.

Зважаючи на те, що метою роботи комісії зовнішнього оцінювання є визначення якісних і кількісних показників заходів, методологія її роботи може бути використана при визначенні навчальних потреб суддів іншими закладами суддівської освіти. Як зазначено у Заключному звіті *DRA*, було зібрано інформацію про те, які тренінги пропонувалися у 2015–2019 роках, скільки було заявок на ці тренінги та які теми для підвищення кваліфікації пропонувалися, але не були включені до програми.

До прикладу, у Заключному звіті *DRA* зазначено, що теоретичною основою для визначення потреби є зіставлення вимог установи з наявними компетенціями, а також суб'єктивними потребами, інтересами та очікуваннями працівників системи

правосуддя. Основою для визначення повинна бути посадова інструкція, яка фіксує всі необхідні професійні, соціальні та особисті компетенції і враховує пріоритети, можливі зміни у завданнях або вказівки. Конкретну особисту потребу в підвищенні кваліфікації слід визначати через співбесіди, опитування та відгуки.

Потреби в підвищенні кваліфікації у DRA визначаються із використанням опитування учасників заходів, керівників заходів, лекторів і колег у таких формах:

- аналіз анкет зворотного зв'язку про проведені заходи, комунікацій директора з учасниками, керівниками заходів та лекторами;
- прямих пропозицій колег;
- з'ясування позиції Міністерства юстиції та членів Програмної конференції DRA: дослідження щорічних опитувань, що проводяться в усіх судах і прокуратурах, опрацювання щорічних опитувань у профспілках і радах персоналу, включаючи пропозиції від голів судів, директорів, керівників відомств, колег та працівників, доповідей комісій з підвищення кваліфікації земель;
- урахування рекомендацій інших установ, наприклад, EJTN, ЄС, Академії європейського права (ERA), а також результатів двосторонніх і міжвідомчих робочих зустрічей і серій підвищення кваліфікації шляхом взаємного обміну;
- врахування висновків директора DRA та осіб, відповідальних за підвищення кваліфікації у федерації та землях.

Програмна конференція визначає, зокрема, кількість, тривалість і тематику заходів і вказує суб'єктів, відповідальних за виконання програми. У роботі Програмної конференції DRA Міністерство юстиції та кожне земельне управління юстиції представлені однією особою. Німецька асоціація суддів, профспілка та Асоціація німецьких адміністративних суддів беруть участь у роботі програмної конференції як консультанти, так само як і директор академії.

Залучені організації / особи зазвичай подають приблизно 175 письмових пропозицій щорічно до кінця січня, із зазначенням цільової групи, методології, очікуваного змісту та фінансових і логістичних умов проведення. Програмна конференція DRA вирішує, які заходи будуть проведені наступного року на своїх двох щорічних засіданнях. Під час першої щорічної Програмної конференції DRA ці пропозиції зводяться разом і надсилаються членам для обговорення і вибору, який здійснюється за певними правилами: так, частка заходів з розвитку соціальних навичок становить 25 %, ще 30 % відведено на міждисциплінарні заходи, а решта – 45 % – на юридичні, з них по 4/10 – на цивільне та кримінальне право, а 2/10 – на спеціалізовані суди. Для врахування нагальної потреби в підвищенні кваліфікації з актуальних питань у річній програмі передбачено чотири тижні для проведення восьми короткострокових заходів під гаслом «Актуальні питання Німецької академії суддів».

Важливим індикатором високої якості заходів є анкети оцінювання, які видаються під час усіх заходів з високим відсотком повернення, що відображають задоволеність учасників. Якщо іноді висловлюється критика щодо змістового наповнення або окремих доповідей, організатори, відповідальні за проведення заходу, реагують, коригуючи тематику або змінюючи доповідачів.

Програмна конференція DRA також стежить, щоб щороку пропонувати достатню кількість нових заходів, які враховували б сучасні правові та тематичні розробки. Це має на меті сприяти єдиному застосуванню федерального права та враховувати інтеграцію Німеччини в міжнародну спільноту через включення міжнародних тем, за можливості з участю іноземних представників. З протоколів Програмної конференції DRA вбачається, що вона регулярно й докладно обговорює, чи є досі актуальним розподіл тем, чи слід змінювати формулювання, або навіть повністю скасовувати окремі заходи.

У Франції, яка справедливо належить до лідерів упровадження інновацій у сфері суддівської освіти, оцінювання навчальних потреб суддів здійснюється із використанням декількох ключових механізмів, зосереджених на забезпеченні високих стандартів правосуддя та професійної компетенції суддів.

ENM організовує обов'язкове підвищення кваліфікації приблизно 8 тис. магістратів (суддів і прокурорів). Щороку організовується майже 500 навчальних заходів (семінарів, коротких курсів, воркшопів та ін.), до участі в яких також залучаються представники інших юридичних професій [13].

Згідно зі Звітом про діяльність ENM [14] у забезпеченні навчального процесу директорів допомагає Педагогічна рада (фр. *Conseil pédagogique*). Вона сприяє визначенню основних освітніх орієнтирів (англ. *main educational orientations*), розробці та впровадженню програм початкової (англ. *initial*) та безперервної (англ. *continuous*) підготовки, а також підвищенню ефективності оцінювання та викладання. Педагогічна рада ENM збирається двічі на рік для представлення раді директорів ENM відповідних пропозицій. Крім того, ENM щороку бере участь у розробці наукової програми, а також у програмі підрозділу статистики та досліджень Міністерства юстиції, пропонуючи теми досліджень, що є актуальними для юридичної практики та які враховують еволюцію й виклики майбутнього.

Врахування навчальних потреб суддів також досягається завдяки залученню до викладання осіб, які є практиками та знаються на існуючих викликах. Для забезпечення навчання ENM залучає свій постійний академічний персонал, що складається з координаторів навчання та регіональних координаторів навчання. Це судді або прокурори, які відряджені до ENM, щоб гарантувати, що викладання залишається близьким до реалій судової практики. Їх підтримують керівники навчальних заходів, які є експертами у своїй галузі. Результатом роботи є різноманітні, регулярно оновлювані курси підвищення кваліфікації, розроблені для задоволення реальних потреб суддів і прокурорів.

Річна програма безперервної підготовки розробляється таким чином, щоб краще відповідати потребам магістратів і передбачає врахування думки Педагогічної ради, після чого відбувається затвердження радою директорів ENM. Безперервна підготовка здійснюється в різноманітних форматах (класичні семінари, модульні цикли, сесії зміни функцій, індивідуальні або колективні стажування, колоквиуми тощо).

Навчальні програми для початкової підготовки розробляються для кожної групи, виходячи з оцінювання, проведеного як слухачами попередніх груп, так

і членами викладацького складу та всіма партнерами ENM. Навчальні матеріали також оновлюються з приходом кожної нової групи.

Для задоволення потреб сучасної європейської демократії та очікувань користувачів судової системи ENM було визначено сім цілей навчання:

- бути в курсі законодавчих і регуляторних реформ, розробок у прецедентному праві;
- допомагати суддям і прокурорам вносити зміни в практику роботи та функції;
- готувати їх до керівних посад і сприяти розвитку культури належного управління;
- сприяти обміну знаннями, методами та належною професійною практикою;
- сприяти усвідомленню професією свого економічного, соціального та культурного середовища;
- покращити знання європейського і міжнародного права серед суддів та прокурорів;
- забезпечити мультидисциплінарний підхід.

Реагувати на запити щодо удосконалення форматів роботи допомагає також Служба підтримки педагогіки (франц. *Le service d'appui à la pédagogie*) ENM. Цей підрозділ реалізує стратегію ENM у сфері онлайн-навчання та гібридизації, керує мультимедійними проектами та сприяє динаміці педагогічних інновацій для служб і слухачів ENM. До завдань Служби підтримки педагогіки віднесено: 1) супровід і впровадження інноваційних педагогічних підходів команд ENM і поширення цієї практики серед партнерів (EJTN, мережа шкіл Міністерства юстиції); 2) подальше поширення гібридного навчання шляхом створення та впровадження онлайн-курсів, ігор, навчальних відео, вікторин, а також супровід у процесі «цифрового переходу» (фр. *transition numérique*) (оцифрування навчальних матеріалів і процедур), 3) розвиток онлайн-навчання як безпечної та взаємодіючої екосистеми.

Удосконаленню роботи закладу суддівської освіти також сприяв аудит діяльності, призначений директором ENM. «Моя роль полягає не в тому, щоб змінити суддів, а в тому, щоб допомогти всім краще зрозуміти один одного та краще зрозуміти суспільний контекст. ENM має стати лабораторією правосуддя майбутнього», – наголосила нова директорка, вступаючи на посаду [15].

Оцінювання навчальних потреб суддів здійснюється також і на рівні міжнародних інституцій. Зокрема, у січні 2025 р. відбувся організований EJTN захід, присвячений оцінюванню навчальних потреб (англ. *Training Needs Assessment*, далі – TNA), який став майданчиком для усіх зацікавлених сторін, включаючи членів EJTN, партнерів і ключових представників Європейської Комісії, для обговорення пріоритетів, викликів та інноваційних рішень для майбутньої підготовки суддів у Європі, у т. ч. майбутньої стратегії цифровізації та багаторічного плану дій EJTN. Було представлено результати опитування TNA-2025, які розкривають ключові сфери уваги, як-от верховенство права, права людини та транскордонне співробітництво. Однією з головних тем була цифровізація правосуддя, результати опитування підкреслили необхідність навчання інстру-

ментам штучного інтелекту, використанню безпечних комунікаційних платформ і систем електронних доказів [16].

В Україні державною установою зі спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність, є Національна школа суддів України (далі – НШСУ) (ч. 1 ст. 104 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4]. На законодавчому рівні закріплено, що НШСУ проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, в якому вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб (ч. 4 ст. 89).

Концепцією національних стандартів суддівської освіти [17] передбачено, що навчальні програми та курси розробляються: 1) відповідно до об'єктивних навчальних потреб суддівського корпусу; 2) із урахуванням особливостей цільової аудиторії (юрисдикція, досвід (стаж) роботи на посаді судді, спеціалізація (за необхідності); 3) актуальності проблематики (розробка курсу «на випередження», а не «постфактум»); 4) за активної участі суддівської спільноти. Цикл суддівської освіти включає стадію оцінювання навчальних потреб.

У 2025 році НШСУ з огляду на сучасні виклики та потреби у підвищенні якості та ефективності навчального процесу приділяє велику увагу модернізації усіх складових суддівської освіти, що передбачає інтеграцію новітніх цифрових технологій; розширення доступу до дистанційного навчання; удосконалення методичної підготовки викладачів (тренерів); впровадження кращих сучасних іноземних практик навчання суддів.

Серед заходів модернізації суддівської освіти слід виокремити удосконалення процесу оцінювання навчальних потреб суддів, подальшого використання результатів оцінювання при плануванні підготовки та підвищення кваліфікації, новелізації існуючих та розробці нових навчальних курсів.

Згідно із чинним Положенням про підготовку та періодичне навчання суддів у Національній школі суддів України [18] (далі – Положення) планування підготовки включає: вивчення потреб щодо визначення тематики навчального процесу, узагальнення та аналіз наданих пропозицій щодо формування стандартизованих програм; розробку стандартизованих програм для окремих категорій суддів. У зв'язку з цим наказом НШСУ створюються робочі групи з досвідчених суддів, викладачів вищих навчальних закладів, науковців, працівників НШСУ та інших осіб, які мають високий рівень знань у відповідній галузі права (пп. 4.1, 4.2 Положення).

Ураховуючи національний контекст і досвід західних країн, міжнародні стандарти, викладені у Бангалорських принципах поведінки суддів, Висновку № 4 (2003), Принципах суддівської освіти EJTN і Декларації принципів суддівської освіти IOJT, до критеріїв оцінювання навчальних потреб суддів слід віднести:

- урахування об'єктивних навчальних потреб суддівського корпусу – дотримання засад верховенства права, незалежності та неупередженості;

- відповідність підготовки суддів міжнародним зобов'язанням України, пріоритетним напрямом розвитку держави, включаючи ті, прийняття яких зумовлене зобов'язаннями держави щодо вступу до ЄС;
- комплексність і всебічність, міждисциплінарний характер підготовки;
- актуальність і проведення навчань «на випередження», а не «постфактум» (урахування змін до законодавства, судової практики тощо);
- урахування досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, перебування на адміністративних посадах;
- спрямованість на задоволення індивідуальних потреб судді у підтриманні, підвищенні кваліфікації, необхідності вдосконалення знань, навичок та ставлення.

Поширеними методами виявлення навчальних потреб суддів є опитування (анкетування), спостереження під час проведення навчальних заходів, проведення фокус-груп, інтерв'ю з судьями, опрацювання інших джерел інформації, що свідчать про навчальні потреби суддів тощо.

До переліку інформації, що свідчить про навчальні потреби суддів (джерел інформації щодо навчальних потреб суддів), можна віднести, зокрема:

- результати опитувань (анкетувань учасників навчальних заходів, інтерв'ювань суддів);
- інформацію про навчальні потреби суддів, що надходить від місцевих і апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду, Ради суддів України, органів суддівського врядування, Державної судової адміністрації України та її територіальних управлінь, міжнародних проєктів, галузевих асоціацій суддів та окремих суддів;
- інформацію від суддів-викладачів (тренерів), отриману як під час проведення навчальних заходів, так і під час спілкування з колегами у судах;
- повідомлення про виявлені навчальні потреби від розробників матеріалів навчальних курсів за результатами їх роботи або апробації навчального курсу;
- звіти координаторів навчальних заходів (у частині виявлених навчальних потреб);
- результати проведеного оцінювання ефективності навчальних заходів;
- зміни до законодавства; загальнодержавні програмні документи, директивні документи, у тому числі ті, прийняття яких зумовлене зобов'язаннями держави щодо вступу до ЄС, іншими міжнародними зобов'язаннями України;
- рекомендації установ ЄС, EJTN та IOJT;
- результати моніторингу рішень судів і судових процесів;
- судову практику, включаючи дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду, огляди судової практики касаційних судів;
- практику Європейського суду з прав людини;
- огляди практики Суду справедливості Європейського Союзу;
- дані судової статистики;
- результати опитувань громадян, що стосуються діяльності суддів;

- результати роботи громадських організацій, що стосуються діяльності суддів;
- повідомлення про навчальні потреби суддів, виявлені за результатами: участі працівників НШСУ у заходах (конференціях, круглих столах, міжвідомчих робочих зустрічах, підвищенні кваліфікації шляхом взаємного обміну тощо);
- результати проведених за участю працівників НШСУ наукових досліджень;
- звітні документи, що стосуються стану правосуддя;
- наукові публікації та інформацію, поширену лідерами думок та ін.

Наведений перелік не є вичерпним, оскільки можуть бути використані й інші джерела, що свідчать про навчальні потреби суддів.

Організаційно процес оцінювання навчальних потреб можна поділити на три етапи: 1) збір; 2) аналіз та узагальнення; 3) врахування у навчальному процесі.

Збір інформації про навчальні потреби суддів здійснюється розробниками навчальних курсів, а також викладачами (тренерами), модераторами, фасилітаторами, координаторами навчальних заходів, директорами регіональних відділень НШСУ під час проведення навчальних заходів. Також навчальні потреби виявляють співробітники НШСУ під час проведення наукових досліджень, опрацювання джерел інформації щодо навчальних потреб суддів, а також за результатами участі у заходах (конференціях, круглих столах, міжвідомчих робочих зустрічах, підвищенні кваліфікації шляхом взаємного обміну тощо).

Вся зібрана інформація про навчальні потреби суддів аналізується та узагальнюється структурними підрозділами НШСУ, у результаті чого формуються пропозиції (що оформлюються доповідними або службовими записками), у розрізі тем із зазначенням видів навчальних заходів, розподілених за юрисдикціями, або наскрізних (міждисциплінарних) неправових тем. З точки зору необхідних ресурсів і зусиль нові навчальні заходи, проведення яких потребує розробки нових матеріалів чи новелізації, потрібно зазначати окремо від навчальних заходів, матеріали для проведення яких вже наявні у НШСУ. Важливо також вказувати навчальні цілі, а також очікувані результати кожного навчального заходу, оскільки це стане помічним згодом при оцінюванні ефективності проведення заходів для суддів.

Надалі такі пропозиції та джерела інформації щодо навчальних потреб суддів мають бути враховані при формуванні програм початкової підготовки за загальним і спеціалізованими (за юрисдикціями) блоками, стандартизованих програм підготовки суддів, Каталогу навчальних заходів періодичного навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації, а також Плану науково-дослідної та науково-методичної роботи НШСУ на відповідний рік (щодо розробки, новелізації матеріалів навчальних курсів) з огляду на виявлені навчальні потреби суддів. Щодо навчальних заходів, які потребують незначної зміни програми чи доповнення матеріалів, доцільно зазначати, які саме зміни необхідно внести до програми та/або доопрацювати матеріали із установленням строку виконання.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави підсумувати, що процес оцінювання навчальних потреб суддів потребує вжиття відповідних організаційних

заходів, розробки, апробації методики такого оцінювання, а також відповідного нормативного регулювання. Оцінювання навчальних потреб є початковою та важливою частиною циклу навчання, який включає визначення навчальних цілей, розробку матеріалів та проведення навчання, а також оцінювання ефективності навчальних заходів. Оцінювання навчальних потреб дає змогу своєчасно оновлювати знання та навички, реагувати на виклики правового та технологічного характеру в роботі суддів і водночас задовольняти очікування суспільства щодо сучасного, високопрофесійного, незалежного суду.

Досвід іноземних країн і міжнародних інституцій, дослідження стандартів, якими можуть керуватися у своїй діяльності заклади суддівської освіти, є важливою передумовою для збагачення й удосконалення існуючої в Україні системи оцінювання навчальних потреб суддів, метою якої є виявлення потреб суддів у навчанні, узагальнення навчальних потреб на основі оцінювання таких потреб, використання результатів оцінювання навчальних потреб суддів при проведенні початкової підготовки суддів, підготовки суддів для підтримання кваліфікації, періодичного навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації, підготовки суддів, яких обрано на адміністративні посади.

Системний підхід до оцінювання навчальних потреб дає змогу не лише адаптувати навчальні програми до актуальних вимог, а й сприяє своєчасному впровадженню інновацій у суддівську освіту. Важливим є забезпечення незалежності процесу оцінювання, що гарантує релевантність отриманих результатів. Різноманіття застосовуваних методів (опитування, спостереження, фокус-групи) забезпечує комплексне розуміння як індивідуальних потреб суддів, так і загальних перспектив розвитку суддівської освіти.

Перелік використаних джерел

1. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Ухвалені рішенням колегії МОН 27.10.2016 / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://surl.li/dhkddr> (дата звернення: 17.03.2025).
2. *Judicial Training Principles*. EJTN. 2016. URL: <https://surl.li/jezzvl> (дата звернення: 23.12.2024).
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 17.03.2025).
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 26.12.2024).
5. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 17.03.2025).
6. *International standards*. ENM. URL: surl.li/xihtyb (дата звернення: 12.12.2024).
7. *The Bangalore principles of judicial conduct*. 2002. URL: <https://surl.li/ulntpe> (дата звернення: 18.12.2024).
8. Висновок № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на

національному та європейському рівнях. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/04.pdf> (дата звернення: 28.11.2024).

9. Declaration of judicial training principles. International Organization for Judicial Training (IOJT). 2017. URL: <https://surl.li/nfcvlu> (дата звернення: 23.12.2024).

10. Wir über uns. Deutschen Richterakademie. URL: <https://surl.li/sakigu> (дата звернення: 09.12.2024).

11. Evaluationsbericht. Deutschen Richterakademie. URL: <https://surl.li/jzhodk> (дата звернення: 10.12.2024).

12. Abschlussbericht über die Evaluation der Deutschen Richterakademie vom 16.3.2021. URL: <https://surl.li/cmmgvo> (дата звернення: 10.12.2024).

13. The French National School for the Judiciary (ENM). URL: <https://www.enm.justice.fr/en> (дата звернення: 12.12.2024).

14. Rapport d'activité 2022. l'École nationale de la magistrature. URL: <https://surl.li/kraysm> (дата звернення: 12.12.2024).

15. Un audit lancé à l'Ecole Nationale de la Magistrature. 03.02.2021. URL: <https://surl.li/tunupm> (дата звернення: 17.03.2025).

16. EJTN's annual Training Needs Assessment shapes judicial training for 2026. 22.01.2025. URL: <https://surl.li/juezky> (дата звернення: 19.02.2025).

17. Концепція національних стандартів суддівської освіти. Схвалено Науково-методичною радою НШСУ, протокол від 23.12.2014 № 5. URL: <https://www.nsj.gov.ua/ua/about/symbols/> (дата звернення: 19.02.2025).

18. Положення про підготовку та періодичне навчання суддів у Національній школі суддів України: наказ Національної школи суддів України від 06 липня 2017 р. № 26 (зі змінами) / Національна школа суддів України. URL: <https://surl.li/qvprfwj> (дата звернення: 20.02.2025).

References

1. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi osvity. Ukhvaleni rishenniam kolehii MON 27.10.2016 / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://surl.li/dhkddr> (data zvernennia: 17.03.2025).

2. Judicial Training Principles. EJTN. 2016. URL: <https://surl.li/jezzvl> (data zvernennia: 23.12.2024).

3. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 17.03.2025).

4. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 26.12.2024).

5. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 2015 roku № 889-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (data zvernennia: 17.03.2025).

6. International standards. ENM. URL: surl.li/xihtyb (data zvernennia: 12.12.2024).

7. The Bangalore principles of judicial conduct. 2002. URL: <https://surl.li/ulntpe> (data zvernennia: 18.12.2024).

8. Vysnovok № 4 (2003) Konsultatyvnoi rady yevropeiskyykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo nalezhnoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii suddiv na natsionalnomu ta yevropeiskomu rivniakh. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/04.pdf> (data zvernennia: 28.11.2024).

9. Declaration of judicial training principles. International Organization for Judicial Training (IOJT). 2017. URL: <https://surl.li/nfcvlu> (data zvernennia: 23.12.2024).

10. *Wir über uns. Deutschen Richterakademie.* URL: <https://surl.li/sakigu> (data zvernennia: 09.12.2024).
11. *Evaluationsbericht. Deutschen Richterakademie.* URL: <https://surl.li/jzhodk> (data zvernennia: 10.12.2024).
12. *Abschlussbericht über die Evaluation der Deutschen Richterakademie vom 16.3.2021.* URL: <https://surl.li/cmmgvo> (data zvernennia: 10.12.2024).
13. *The French National School for the Judiciary (ENM).* URL: <https://www.enm.justice.fr/en> (data zvernennia: 12.12.2024).
14. *Rapport d'activité 2022. l'École nationale de la magistrature.* URL: <https://surl.li/kraysm> (data zvernennia: 12.12.2024).
15. *Un audit lancé à l'Ecole Nationale de la Magistrature.* 03.02.2021. URL: <https://surl.li/tunumm> (data zvernennia: 17.03.2025).
16. *EJTN's annual Training Needs Assessment shapes judicial training for 2026.* 22.01.2025. URL: <https://surl.li/juezky> (data zvernennia: 19.02.2025).
17. *Kontseptsiiia natsionalnykh standartiv suddivskoi osvity. Skhvaleno Naukovo-metodychnoiu radoiu NSJ, protokol vid 23.12.2014 № 5* URL: <https://www.nsj.gov.ua/ua/about/symbols/> (data zvernennia: 19.02.2025).
18. *Polozhennia pro pidhotovku ta periodychne navchannia suddiv u Natsionalnii shkoli suddiv Ukrainy: nakaz Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy vid 06 lypnia 2017 № 26 (zi zminamy) / Natsionalna shkola suddiv Ukrainy.* URL: <https://surl.li/qvpfwj> (data zvernennia: 20.02.2025).

ФУЛЕЙ Т., КРАВЧУК О. Оцінювання навчальних потреб суддів: кращі практики.

У статті досліджуються підходи до оцінювання навчальних потреб суддів у контексті міжнародних стандартів і практик. Автори наголошують на важливості постійного професійного розвитку суддів, включаючи вдосконалення як спеціалізованих правових знань, так і м'яких навичок.

Аналізується методологія оцінювання навчальних потреб, що використовується в іноземних закладах суддівської освіти, а також роль стандартів, таких як принципи суддівської освіти EJTN та IOJT.

Ключові слова: суддівська освіта, оцінювання навчальних потреб, професійна компетентність, суддівські навички, відправлення правосуддя.

FULEY T., KRAVCHUK O. Training needs assessment of judges: best practices.

The article examines approaches to training needs assessment of judges in the context of international standards and best practices. Considering that the current Ukrainian legislation obliges each judge to maintain his qualifications at the appropriate level necessary for administration of justice, and at the same time provides for the right of a judge to raise his professional level, the authors emphasize the importance of training needs assessment for both initial and continuous judicial training, with the emphasise to specific judicial skills.

The authors analyse the methodology of training needs assessment used in foreign judicial education institutions, namely German Deutschen Richterakademie and French École nationale de la magistrature, including the role of questionnaires and surveys, expert commissions, as well as standards of such international organizations as the EJTN and IOJT set up in the judicial training principles.

The authors conclude that the international standards and best practices can guide national judicial training institutions in their activities, i.e. can serve as an important prerequisite for enriching and improving the existing system of judicial training needs assessment in Ukraine.

A systematic approach to training needs assessment allows not only to adapt training programs to modern requirements but also contributes to the timely introduction of innovations in judicial training. It is important to ensure the independence of the assessment process to guarantee the relevance and validity of the results. The variety of methods used (questionnaires, surveys, observations, focus groups) ensures a comprehensive understanding of both the individual needs of judges and the overall effectiveness of judicial education.

Key words: judicial training, training needs assessment, professional competence, judicial skills, administration of justice.

УДК 343.9

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-5

Олеся ВАЩУК,
*професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0003-3161-2870*

ІНТЕГРАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ У ПРОЦЕС ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СУДДІВ: ПРОПОЗИЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Інтеграція криміналістичних знань у процес підвищення кваліфікації суддів є актуальною та важливою проблемою, яка постає перед сучасною правовою системою України. Ефективне здійснення правосуддя вимагає від суддів не лише досконалого знання законодавства, а й розуміння сучасних досягнень криміналістики, які забезпечують якісний аналіз доказів, ефективне розслідування злочинів та правильну оцінку фактів у судовому процесі. Однак на практиці спостерігається недостатній рівень інтеграції криміналістичних знань у програми підвищення кваліфікації суддів, що зумовлено як обмеженням обсягом відповідних навчальних матеріалів, так і недостатньою увагою до впровадження інноваційних методів навчання.

Наукова цінність цієї теми полягає в необхідності розроблення системних підходів до впровадження криміналістичних знань у суддівську діяльність. У цьому контексті криміналістика як наука має забезпечувати практичні інструменти для аналізу кримінальних проваджень, використання новітніх технологій у доказуванні та підвищення ефективності судового процесу.

Практичне значення цієї проблеми очевидне: розширення криміналістичної компетенції суддів сприятиме вдосконаленню процесуального правозастосування,

зменшенню кількості судових помилок та забезпеченню дотримання принципів справедливості. В умовах реформування системи правосуддя в Україні, зокрема у контексті європейської інтеграції, ця проблема стає особливо актуальною.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв'язання. Тема інтеграції знань у процес підвищення кваліфікації суддів є давнім об'єктом уваги як науковців, так і практиків, що працюють у сфері правосуддя [1; 2; 3; 4; 5; 6] та ґрунтується на діючих нормативних засадах [7; 8; 9; 10; 11]. В останні роки значна кількість досліджень була присвячена вдосконаленню суддівської компетенції, розробці навчальних програм для підвищення кваліфікації та впровадженню інноваційних методів у судову практику [12; 13; 14; 15]. Крім того, у дослідженнях міжнародних організацій, таких як GRECO (Група держав проти корупції) та СЕРЕJ (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя), підкреслюється важливість спеціалізації суддів і необхідність адаптації їх знань до сучасних викликів, включаючи боротьбу з новими формами злочинності [16; 17]. Т. Фулей зробила висновок, що переговори про вступ України до ЄС зумовили появу нових викликів у сфері суддівської освіти (необхідність включити право ЄС до навчальних програм і запровадити систему оцінювання професійної підготовки суддів згідно з методикою, рекомендованою Європейською мережею суддівської освіти (EJTN)) [18].

Попри значну кількість досліджень, проблема інтеграції криміналістичних знань у процес підвищення кваліфікації суддів залишається недостатньо вивченою. Особливу увагу слід приділити розробці міждисциплінарних підходів, які дадуть змогу ефективно поєднувати теоретичні аспекти криміналістики з практичними потребами суддівської діяльності.

Метою статті є обґрунтування необхідності інтеграції криміналістичних знань у процес підвищення кваліфікації суддів, визначення сучасних підходів до впровадження криміналістичних методів у суддівську практику, а також аналіз перспектив і проблем, пов'язаних із реалізацією цього процесу. Стаття спрямована на розробку практичних рекомендацій щодо вдосконалення навчальних програм для суддів з урахуванням сучасних досягнень криміналістики та потреб правосуддя в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан використання криміналістичних знань у системі підвищення кваліфікації суддів в Україні свідчить про наявність певних зрушень у цьому напрямі, однак рівень інтеграції криміналістичних методів у навчальні програми залишається недостатнім. Це пов'язано з низкою проблем, зокрема обмеженням обсягом навчальних матеріалів, відсутністю криміналістичного підходу до розробки курсів та недостатнім рівнем практичного застосування криміналістичних технологій у навчальному процесі.

Сучасні світові тенденції у використанні криміналістичних знань:

1. Розширення спектра навчальних тем. У навчальних програмах підвищення кваліфікації суддів усе частіше з'являються курси, присвячені сучасним досягненням криміналістики, таким як аналіз ДНК, цифрова криміналістика, експертиза зброї,

аналіз електронних доказів тощо, що є відображенням змін у характері злочинності та необхідності адаптації суддівської компетенції до нових викликів.

2. Упровадження цифрових технологій. У багатьох країнах, зокрема в Європі, активно впроваджуються онлайн-платформи та інтерактивні симулятори для навчання суддів, які дають змогу моделювати реальні ситуації з використанням криміналістичних методів: Нідерланди [19]; Франція [20]; Іспанія [21]; Німеччина [22]; Велика Британія [23]; Польща [24]. В Україні такі технології перебувають на стадії розвитку.

3. Акцент на практичних навичках. У світі зростає увага до практичного навчання суддів, що включає роботу з реальними або змодельованими доказами, взаємодію з експертами-криміналістами та моделювання судових процесів.

Рівень інтеграції криміналістичних знань в Україні. Попри позитивні тенденції, існує низка проблем, які уповільнюють інтеграцію криміналістичних знань у навчальні програми:

1. Обмежений доступ до сучасних технологій. Більшість українських суддів не мають змоги використовувати у процесі навчання передові криміналістичні засоби, що обмежує їхні знання та навички.

2. Недостатня кількість спеціалізованих курсів. У програмах підвищення кваліфікації часто не приділяється достатньої уваги саме криміналістичним аспектам, а наявні курси здебільшого зосереджуються на теоретичних основах без інтеграції практичного криміналістичного компоненту.

3. Відсутність міждисциплінарного підходу. У навчальних програмах тощо суддів варто значно збільшити розгляд аспектів співпраці з експертами та криміналістами, що є критично важливим для ефективного судового процесу.

4. Низький рівень міжнародного співробітництва. В Україні варто збільшити кількість упроваджень європейських стандартів у навчання суддів, що значно збільшить їх доступ до найкращих практик використання криміналістичних знань.

Ключові досягнення криміналістики, релевантні для суддівської діяльності. Сучасна криміналістика досягла значного прогресу у створенні методів і технологій, які дають змогу ефективно досліджувати докази, відновлювати обставини злочинів та забезпечувати об'єктивність судового розгляду (ДНК-аналіз, цифрова криміналістика, 3D-моделювання місця події, балістична експертиза із застосуванням сучасних технологій, аналіз мікрочастинок, інноваційні методи експертизи почерку та документів, токсикологічні дослідження, використання штучного інтелекту і т. п.).

Релевантність до суддівської діяльності. Для суддів ці технології мають важливе значення, оскільки вони: забезпечують об'єктивність (використання сучасних методів знижує ризик суб'єктивних помилок і сприяє прийняттю рішень, заснованих на достовірних даних); підвищують ефективність (інноваційні технології уможливають швидко отримувати результати експертиз, що скорочує час розгляду проваджень); розширюють можливості аналізу доказів (сучасні криміналістичні методи дають змогу досліджувати навіть ті докази, які раніше вважалися ненадійними або незначущими); покращують розуміння складних проваджень (візуалізація даних

і реконструкція подій полегшують оцінку обставин злочину). Тобто криміналістичні знання відіграють ключову роль у процесі розгляду кримінальних проваджень, забезпечуючи суддям можливість більш об'єктивного, професійного та глибокого аналізу доказів. Сучасна судова практика потребує не лише чіткого розуміння норм права, а й здатності інтерпретувати результати криміналістичних досліджень, які забезпечують науково обґрунтовані висновки щодо обставин провадження.

Одним із найважливіших аспектів використання криміналістичних знань є їхній внесок у підвищення якості доказування. У процесі кримінального провадження докази є основою для встановлення істини, а криміналістика надає ефективні інструменти для їх збирання, аналізу та оцінки. Суддя, володіючи знаннями про методи криміналістичних досліджень, здатний правильно оцінити достовірність і релевантність доказів, визначити їхню вагу у провадженні та уникнути необґрунтованих висновків. Наприклад, розуміння методології ДНК-аналізу, цифрової криміналістики чи балістичних досліджень дає змогу суддям більш усвідомлено оцінювати експертні висновки та приймати обґрунтовані процесуальні рішення.

Іншою важливою складовою є зменшення кількості судових помилок. Неправильна оцінка доказів або нехтування новітніми криміналістичними методами призводять до хибних рішень, зокрема до виправдання винних осіб або, навпаки, до незаконного засудження невинних. Інтеграція криміналістичних знань у суддівську практику дозволяє мінімізувати ризики таких помилок, оскільки забезпечує суддів необхідними компетенціями для об'єктивного аналізу обставин провадження.

Крім того, сучасна криміналістика активно використовує інноваційні технології, які допомагають відтворювати обставини злочину, моделювати ситуації чи аналізувати складні дані. Суддя, який володіє знаннями про ці технології, здатен не лише краще розуміти докази, а й ефективніше взаємодіяти з експертами та формувати запити для отримання додаткових відомостей, необхідних для вирішення провадження.

Необхідність впровадження криміналістичних знань у діяльність суддів також зумовлена змінами у характері злочинності та розвитку сучасних викликів у правосудді. Поширення цифрових технологій, глобалізація злочинної діяльності та зростання складності кримінальних проваджень вимагають від суддів здатності адаптуватися до цих змін. У цьому контексті криміналістика стає потужним інструментом, який допомагає суддям відповідати на ці виклики, забезпечуючи якісний і прозорий судовий процес.

Удосконалення навчальних програм для суддів у контексті інтеграції криміналістичних знань є важливим завданням, яке потребує системного підходу та впровадження інноваційних методик навчання. Для досягнення цієї мети необхідно розробити програми, що поєднують теоретичні аспекти криміналістики з практичними навичками, орієнтуючись на сучасні виклики правосуддя. Одним із ключових підходів є створення модульних курсів, присвячених окремим напрямкам криміналістики, таким як ДНК-аналіз, цифрова криміналістика, балістика, експертиза

документів та використання штучного інтелекту в розслідуванні злочинів. Ці курси мають включати інтерактивні лекції, практичні заняття та кейс-стаді, що дасть змогу суддям не лише отримати знання, а й навчитися застосовувати їх у своїй роботі.

Одним із ефективних інструментів є впровадження тренажерів і симуляцій реальних судових процесів із використанням криміналістичних доказів, що уможливить суддям опанувати навички аналізу доказової бази, оцінки висновків експертів і прийняття обґрунтованих рішень. Для забезпечення актуальності навчальних матеріалів слід залучати до їх підготовки провідних експертів-криміналістів, науковців і практиків, а також використовувати міжнародний досвід, адаптуючи його до національних реалій.

Іншим важливим аспектом є впровадження цифрових технологій у навчальний процес. Використання онлайн-платформ, інтерактивних курсів та віртуальних лабораторій сприятиме підвищенню доступності навчання, особливо для суддів із віддалених регіонів. Такі технології уможливають створити гнучку систему навчання, що враховуватиме індивідуальні потреби та рівень підготовки кожного судді.

Крім того, важливо розвивати партнерство між судовими установами, навчальними закладами та міжнародними організаціями для обміну досвідом і знаннями. Спільні тренінги, семінари та конференції сприятимуть підвищенню кваліфікації суддів і розширенню їхнього професійного кругозору. Також доцільно створити єдину базу знань, яка міститиме навчальні матеріали, приклади судової практики та новітні дослідження в галузі криміналістики.

Отже, удосконалення навчальних програм для суддів потребує комплексного підходу, який передбачає оновлення змісту програм, упровадження інноваційних інструментів навчання та посилення співпраці між різними суб'єктами освітнього процесу.

Інтеграція криміналістичних знань у суддівську діяльність стикається з низкою проблем, які обмежують ефективність їхнього застосування у правосудді. Однією з ключових перешкод є недостатній рівень спеціалізованої підготовки суддів у сфері криміналістики. Чинна система підвищення кваліфікації часто орієнтована на загальні правові аспекти, не приділяючи належної уваги новітнім криміналістичним технологіям і методам, що зумовлено як обмеженим фінансуванням освітніх програм, так і відсутністю криміналістичного підходу до формування навчального контенту, що відповідає сучасним викликам.

Ще однією проблемою є брак практичного досвіду використання криміналістичних знань у суддівській роботі. Судді часто не мають змоги працювати з реальними або змодельованими доказами, що значно ускладнює їхню здатність об'єктивно оцінювати експертні висновки. Цей аспект також пов'язаний із недостатньою співпрацею між судовими установами та експертними лабораторіями, що обмежує доступ до передових методів дослідження доказів.

Важливою перешкодою є технологічний розрив між можливостями криміналістики та рівнем її використання в судовій діяльності. Новітні досягнення, такі

як цифрова криміналістика чи аналіз ДНК, часто залишаються поза увагою через брак технічного забезпечення в судових установах або недостатнє знання суддями цих технологій. Відсутність інтеграції цифрових інструментів у навчальний процес значно ускладнює засвоєння нових методик.

Крім того, варто відзначити недостатній рівень міжнародної координації у впровадженні стандартів використання криміналістичних знань. Попри прогрес у адаптації європейських підходів до української правової системи, їхнє впровадження в освітній процес для суддів залишається фрагментарним, що обмежує можливості обміну досвідом та впровадження інновацій.

Для подолання зазначених проблем необхідно впровадити низку заходів. По-перше, слід модернізувати програми підвищення кваліфікації суддів, зосереджуючись на практичному використанні криміналістичних знань і технологій шляхом залучення фахівців-криміналістів до розробки навчальних матеріалів і проведення тренінгів. По-друге, важливо посилити технічну базу судових установ, забезпечивши доступ до сучасного обладнання та інструментів криміналістики. По-третє, слід розвивати міжнародне співробітництво, беручи участь у програмах обміну досвідом і адаптуючи найкращі практики до національних умов.

Отже, подолання проблем інтеграції криміналістичних знань у суддівську діяльність потребує *нового криміналістичного підходу, що включає оновлення освітніх програм, удосконалення технічного забезпечення та зміцнення міжнародної співпраці* (таке впровадження криміналістичних знань у систему підвищення кваліфікації суддів має значний потенціал для підвищення ефективності правосуддя в Україні). *Перспективи* цього процесу визначаються потребою адаптації до сучасних викликів, таких як зростання кількості складних кримінальних проваджень, інтеграція новітніх технологій у судову практику та впровадження європейських стандартів у систему правосуддя.

Національний досвід свідчить про зростаюче усвідомлення важливості криміналістичних знань серед представників судової системи. Проте недостатнє використання інноваційних підходів, таких як цифрові платформи для навчання, інтерактивні моделі судових процесів або симуляції роботи з доказами, стримує розвиток цієї сфери. Водночас існує значний запит на практично орієнтовані програми, які дають змогу суддям оволодіти сучасними інструментами аналізу та оцінки доказів.

У контексті європейської інтеграції України важливо враховувати як національні реалії, так і міжнародні стандарти. Європейський підхід до навчання суддів базується на принципах практичності, адаптивності та міждисциплінарності, що дає змогу інтегрувати криміналістичні знання у процес підготовки суддів на різних етапах їхньої кар'єри. Крім того, міжнародні організації, такі як Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), надають рекомендації щодо впровадження стандартів навчання, які є корисними для української системи. Для України це відкриває можливості адаптувати найкращі практики з урахуванням особливостей національної правової системи.

Як рішення, покращення навчальних процесів в Україні потребує нових підходів. З одного боку, необхідно створити спеціалізовані навчальні програми, що враховують сучасні досягнення, у тому числі криміналістики. З іншого боку, важливо розвивати співпрацю з міжнародними партнерами, інтегруючи до національних програм елементи європейського досвіду. Також доцільно використовувати цифрові технології, які забезпечать доступність і ефективність навчання, особливо для суддів із віддалених регіонів.

Тож перспективи впровадження криміналістичних знань у систему підвищення кваліфікації суддів є обнадійливими. Врахування національного досвіду, адаптація міжнародних стандартів і використання інноваційних технологій уможливають створити ефективну систему підготовки суддів, яка сприятиме зміцненню правосуддя та підвищенню його якості в Україні.

Висновки. Інтеграція криміналістичних знань у процес підвищення кваліфікації суддів є важливим напрямом удосконалення судової системи України, особливо в контексті сучасних викликів та європейської інтеграції. Аналізуючи національний і міжнародний досвід, можна стверджувати, що впровадження сучасних криміналістичних технологій і методів у навчальні програми для суддів сприятиме підвищенню якості доказування, зменшенню кількості судових помилок і забезпеченню справедливого правосуддя.

Проблеми, які перешкоджають цьому процесу, включають недостатній рівень технічного забезпечення, обмежений доступ до новітніх криміналістичних знань, брак практично орієнтованих навчальних програм та слабку співпрацю між суддями, криміналістами та експертами в цьому напрямі. Однак їх треба долати шляхом модернізації системи підвищення кваліфікації суддів, залучення міжнародного досвіду та розробки інтерактивних навчальних форматів.

Враховуючи актуальність теми, перспективи впровадження криміналістичних знань мають стати пріоритетом у реформуванні системи правосуддя. Для покращення інтеграції криміналістичних знань у процес підвищення кваліфікації суддів необхідно: розробити та впровадити спеціалізовані навчальні курси, орієнтовані на практичне застосування криміналістичних знань; запровадити сучасні цифрові технології у навчальний процес, включаючи онлайн-симулятори та інтерактивні платформи; забезпечити доступ до новітнього обладнання та технічних засобів криміналістики для навчальних цілей; посилити співпрацю з міжнародними організаціями, що спеціалізуються на навчанні суддів.

Перелік використаних джерел

1. Войтюк І. А. Проблеми підготовки професійних суддів. Вісник Вищого адміністративного суду України. 2008. № 3. С. 108–113.
2. Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників право-охоронних органів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 квітня 2009 р.). Відп. ред. Г. П. Серета. Київ, 2009. 80 с.
3. Сафонова О. Ю. Підвищення кваліфікації та професійна підготовка суддів: концепція дискурсу. Актуальні проблеми держави і права. 2015. (75). С. 217–224.

4. Кузнєцова Н. С. До питання про підвищення професійної підготовки суддівських кадрів. *Право України*. 2010. № 5. С. 25–29.
5. Організація психологічного обстеження кандидатів на посаду судді: методичні рекомендації. Укл. О. К. Черновський, В. Я. Марчак, А. В. Федіна. Чернівці. Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2012. 32 с.
6. Шукліна Н. Г. Запровадження інновацій у систему підготовки висококваліфікованих кадрів для судової системи. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2012. № 1. С. 32–35.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589> (дата звернення: 17.01.2025).
8. Положення про підготовку та періодичне навчання суддів у НШСУ: наказ НАДС від 06.07.2017 р. № 26. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1582212037Положення%20%20про%20підготовку%20та%20періодичне%20навчання%20суддів.pdf>
9. Стратегія розвитку суддівської освіти в Україні на 2021–2025 роки (протокол від 18.12.2020 р. № 6). Національна школа суддів України. URL: https://nsj.gov.ua/files/1608632048СТРАТЕГІЯ_18.12_HMP.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
10. Періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації. URL: <https://nsj.gov.ua/periodichne-navchannya-suddiv-z-metou-pidvishennya-rivnya-ihnoi-kvalifikatsii/> (дата звернення: 17.01.2025).
11. Судово-юридична газета. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2024–2029 роки. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/310626-povaya-strategiya-sudebnoy-reformy-cho-to-vlast-planiruet-sdelat-s-pravosudiem-do-2029-goda> (дата звернення: 17.01.2025).
12. Юртаєва К. Удосконалення підготовки та підвищення кваліфікації суддів щодо судового розгляду справ про злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Професійна підготовка суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: національний і зарубіжний досвід». 2019. С. 174–177.
13. Шевченко А. Правовий статус державного службовця в судовій системі. 2019. URL: <https://appj.wuni.edu.ua/index.php/appj/article/download/894/881> (дата звернення: 17.01.2025).
14. Казачук О. С. *Integration of professional and psychological criteria in the selection of candidates for judicial positions. Інтеграція професійних та психологічних критеріїв при відборі кандидатів на посаду судді. International scientific conference. Wloclawek, Republic of Poland October 3–4. 2024. С. 48–51.*
15. Денисенко Т. В. Удосконалення системи професійного розвитку державних службовців у сфері судочинства України. 2024.
16. Group of States against Corruption. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco> (дата звернення: 17.01.2025).
17. Council of Europe European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ). URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej> (дата звернення: 17.01.2025).
18. Фулей Т. Підготовка суддів у контексті вступу України до ЄС. Слово Національної школи суддів України. 2024. № 2 (47). С. 17–28.
19. SSR (Studiecentrum Rechtspleging). URL: <https://ssr.nl> (дата звернення: 17.01.2025).
20. École Nationale de la Magistrature (ENM). URL: <https://www.enm.justice.fr> (дата звернення: 17.01.2025).

21. *Escuela Judicial (CGPJ)*. URL: <https://www.poderjudicial.es> (дата звернення: 17.01.2025).
22. *Deutsche Richterakademie*. URL: <https://www.deutsche-richterakademie.de> (дата звернення: 17.01.2025).
23. *Judicial College*. URL: <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/training-support/judicial-college/> (дата звернення: 17.01.2025).
24. *Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury (KSSiP)*. URL: <https://www.kssip.gov.pl> (дата звернення: 17.01.2025).

References

1. Voitiuk, I. A. (2008). *Problemy pidhotovky profesiinykh suddiv*. *Visnyk Vysshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy*, (3), 108–113.
2. Sereda, H. P. (Vidp. red.). (2009). *Aktualni problemy profesiinoi pidhotovky suddiv, prokuroriv ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 23 kvitnia 2009 r.) (80 s.). Kyiv.
3. Safonova, O. Yu. (2015). *Pidvyshchennia kvalifikatsii ta profesiina pidhotovka suddiv: kontseptsiiia dyskursu. Aktualni problemy derzhavy i prava*, (75), 217–224.
4. Kuznietsova, N. S. (2010). *Do pytannia pro pidvyshchennia profesiinoi pidhotovky suddivskykh kadriv*. *Pravo Ukrainy*, (5), 25–29.
5. Chernovskyi, O. K., Marchak, V. Ya., & Fedina, A. V. (Ukl.). (2012). *Orhanizatsiia psykholohichnoho obstezhennia kandydativ na posadu suddi: metodychni rekomendatsii* (32 s.). Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t im. Yu. Fedkovycha.
6. Shuklina, N. H. (2012). *Zaprovadzhennia innovatsii u systemu pidhotovky vysokokvalifikovanykh kadriv dlia sudovoi systemy*. *Visnyk Vysshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy*, (1), 32–35.
7. *Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII*. (2016). Retrieved January 17, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>
8. *Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby*. (2017, July 6). *Polozhennia pro pidhotovku ta periodychne navchannia suddiv u NShSU: nakaz NADS vid 06.07.2017 r. № 26*. Retrieved from <https://nsj.gov.ua/files/1582212037Положення%20%20про%20підготовку%20та%20періодичне%20навчання%20суддів.pdf>
9. *Natsionalna shkola suddiv Ukrainy*. (2020, December 18). *Stratehiia rozvytku suddivskoi osvity v Ukraini na 2021–2025 roky (protokol vid 18.12.2020 r. № 6)*. Retrieved September 20, 2024, from https://nsj.gov.ua/files/1608632048СТРАТЕГІЯ_18.12_HMP.pdf
10. *Natsionalna shkola suddiv Ukrainy*. (n.d.). *Periodychne navchannia suddiv z metoiu pidvyshchennia rinvnia yikhoi kvalifikatsii*. Retrieved January 17, 2025, from <https://nsj.gov.ua/periodichne-navchannya-suddiv-z-metou-pidvishennya-rivnya-ihnoi-kvalifikatsii/>
11. *Sudovo-yurydychna hazeta*. (n.d.). *Stratehiia rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2024–2029 roky*. Retrieved January 17, 2025, from <https://sud.ua/uk/news/publication/310626-novaya-strategiya-sudebnoy-reformy-cho-vlast-planiruet-sdelat-s-pravosudiem-do-2029-goda>
12. Yurtaieva, K. (2019). *Udoskonalennia pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii suddiv shchodo sudovoho rozghliadu sprav pro zlochyny u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrosvyazku. U Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Profesiina pidhotovka suddiv, prokuroriv ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: natsionalnyi i zarubizhnyi dosvid»* (s. 174–177)..
13. Shevchenko, A. (2019). *Pravovyi status derzhavnoho sluzhbovtisia v sudovii systemi*. Retrieved January 17, 2025, from <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/download/894/881>

14. Kazachuk, O. S. (2024). *Integration of professional and psychological criteria in the selection of candidates for judicial positions. International scientific conference, Wloclawek, Republic of Poland, October 3–4, 2024* (с. 48–51).
15. Denysenko, T. V. (2024). *Udoskonalennia systemy profesiinoho rozvytku derzhavnykh sluzhbovtziv u sferi sudochynstva Ukrainy*.
16. Group of States against Corruption. (n.d.). *Group of States against Corruption*. Retrieved January 17, 2025, from <https://www.coe.int/en/web/greco>
17. Council of Europe European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ). (n.d.). Retrieved January 17, 2025, from <https://www.coe.int/en/web/cepej>
18. Fulei, T. (2024). *Pidhotovka suddiv u konteksti vstupu Ukrainy do YeS. Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, 2(47), 17–28.
19. Studiecentrum Rechtspleging (SSR). (n.d.). Retrieved January 17, 2025, from <https://ssr.nl>
20. École Nationale de la Magistrature (ENM). (n.d.). Retrieved January 17, 2025, from <https://www.enm.justice.fr>
21. Escuela Judicial (CGPJ). (n.d.). Retrieved January 17, 2025, from <https://www.poderjudicial.es>
22. Deutsche Richterakademie. (n.d.). Retrieved January 17, 2025, from <https://www.deutsche-richterakademie.de>
23. Judicial College. (n.d.). Retrieved January 17, 2025, from <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/training-support/judicial-college/>
24. Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury (KSSiP). (n.d.). Retrieved January 17, 2025, from <https://www.kSSIP.gov.pl>

ВАЩУК О. Інтеграція криміналістичних знань у процес підвищення кваліфікації суддів: пропозиції, перспективи та проблеми.

У статті розглянуто актуальність інтеграції криміналістичних знань у систему підвищення кваліфікації суддів як важливого аспекту вдосконалення судової практики. Проаналізовано сучасний стан використання криміналістичних методів, визначено ключові проблеми, що перешкоджають їх впровадженню, та окреслено перспективи розвитку. Запропоновано конкретні підходи до вдосконалення навчальних програм із використанням інноваційних технологій та міжнародного досвіду, що сприятиме підвищенню якості правосуддя.

Ключові слова: криміналістика, судова система, підвищення кваліфікації суддів, навчальні програми, правосуддя.

VASHCHUK O. Integration of Criminalistics Knowledge into the Process of Judges' Professional Development: Proposals, Prospects, and Challenges.

The article explores the integration of criminalistics knowledge into the professional development of judges as a key area for improving Ukraine's judicial system. Given contemporary challenges, such as the complexity of criminal cases and the introduction of innovative technologies in evidence examination, the focus is placed on the significance of criminalistics for enhancing the quality of justice and reducing judicial errors.

The authors analyze the current state of applying criminalistics methods in judicial practice, highlighting innovations such as DNA analysis, digital forensics, document examination, and ballistic studies. The main obstacles to their effective use are identified, including the inadequacy

of training programs, insufficient technical resources for judges, and the lack of a systematic approach to integrating criminalistics knowledge into judicial processes.

Based on an analysis of international experiences, particularly from European countries, the article suggests ways to improve the system of judges' training. Recommendations include the implementation of modular training courses, interactive simulations of court proceedings, and digital platforms for remote learning. The importance of cooperation with international organizations for experience sharing and adapting best global practices is emphasized.

The conclusions underline the prospects of integrating criminalistics knowledge into the judicial system to establish a modern justice system aligned with European standards. This integration will contribute to the professional development of judges, improve the effectiveness of evidence examination, and strengthen public trust in Ukraine's judiciary.

Key words: criminalistics, judicial system, judges' professional development, training programs, justice.

УДК 340:37.02

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-6

Сергій ГЛУБОЧЕНКО,

*голова Жовтневого районного суду Миколаївської області,
старший викладач Чорноморського національного
університету імені Петра Могили,
тренер Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0007-3895-1097*

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНСТРУКТИВІСТСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ В ПІДГОТОВКУ СУДДІВ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Розробка навчальних матеріалів для підготовки майбутніх суддів на базі Національної школи суддів України (далі – НШСУ) ґрунтується на новітніх технологіях педагогічного дизайну, що застосовується для освіти дорослих. Ректор НШСУ Микола Оніщук наголошує на тому, що «на тепер початкова підготовка, як складова частина суддівської освіти, проходить виключно у тренінговій формі, зорієнтована на отримання суддею практичних навичок і вмінь для здійснення правосуддя» [1]. Враховуючи тренінгову форму підготовки суддів, перспективною концепцією для розробників навчальних матеріалів до тренінгів новопризначених суддів та інших працівників судової гілки влади є парадигма конструктивізму в освіті. Упровадження конструктивістських технологій педагогічного дизайну завжди є непростим завданням для викладачів. Воно потребує значної кількості часу та зусиль викладача порівняно з традиційним лекційним підходом. Водночас саме конструктивістський підхід до навчання дорослих дає змогу розкрити повний потенціал працівників судової гілки влади.

Такий підхід до викладання заохочує слухачів до активної взаємодії з середовищем права та спонукає їх до занурення в практичну професійну діяльність ще на етапі оволодіння необхідними для цього знаннями. Використання попередніх знань слухачів для виконання автентичних завдань є

важливим елементом використання конструктивістської парадигми у навчанні працівників судової гілки влади. Ґрунтуючись на ідеї, що люди активно, а не пасивно створюють свої власні знання, викладачі, як фасилітатори, передусім мають створити підтримуюче середовище, де слухачі зможуть стати не реципієнтами, а авторами нового професійного знання. Проте впровадження конструктивістського підходу в навчальний процес підготовки працівників судової гілки влади має свої складнощі та виклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам розуміння змісту впровадження парадигми конструктивізму в педагогічний процес присвячено чимало праць зарубіжних дослідників. Це, зокрема, праці B. Barron і L. Darling-Hammond, E. Burton, J. Golder, M. Zhou і D. Brown та A. Zohar. В Україні ця проблематика ще тільки починає аналізуватися. Це, зокрема, праці Р. Швай та Коновалова. Проблематику впровадження принципів конструктивізму в підготовку кадрів для правової системи зачіпають у своїх дослідженнях У. Парпан, Т. Фулей та Ю. Роскопіна. Проте дослідники здебільшого звертають увагу на аналіз міжнародного досвіду використання конструктивістських методик під час підготовки юристів у вишах. Можливості впровадження принципів конструктивізму з метою підготовки працівників судової гілки влади (дорослих) досі не були проаналізовані у вітчизняних дослідженнях.

Мета статті. Саме тому метою статті є аналіз конструктивістської парадигми в освіті дорослих і розробка рекомендацій щодо впровадження конструктивістських освітніх методів у підготовці працівників судової гілки влади.

Виклад основного матеріалу. Конструктивістська парадигма в освіті дорослих актуалізує методи активного навчання, що розглядаються як природний шлях до оволодіння новими знаннями. Тобто головним постулатом конструктивізму в освіті є визначення шляху, яким люди створюють знання та формують значення, ґрунтуючись на власному досвіді. С. Brame аналізує різні конструктивістські методи навчання, серед яких – кооперативне навчання та вправи з прийняття управлінських рішень, що активно використовуються під час освітніх заходів у ННШСУ. Зокрема, автор визначає кооперативне навчання як «конструктивістську практику, що робить наголос на тому внеску, що створює соціальна інтеракція під час навчання» [2, с. 2]. Тому робота слухачів у групах і виконання практик з прийняття рішень на основі реальних кейсів є конструктивістськими методами навчання.

Загалом, ідеї конструктивізму в педагогіці спочатку були розвинуті Л. Виготським у 1920–1930-х роках XX століття в СРСР. Проте більш значного визнання вони набули у західній педагогіці, де його теорії були апробовані та розвинуті далі. M. Zhou і D. Brown підкреслюють, що, «залучаючись до конструктивістського навчання, учні створюють смисли, унікальні для них самих, що інкорпорують когнітивні, емоційні та фізичні аспекти навчального процесу» [3, с. 52].

Р. Швай (2020) додає, що конструктивізм в освіті – «це розуміння, що знання й уміння студенти повинні конструювати самостійно, а не отримувати в готовому вигляді від учителя» [4, с. 232]. Тобто результати конструктивістського навчання

полягають не у засвоєнні певного блоку інформації, а в отриманні певних компетенцій вирішення проблем у результаті власного осмислення проблемної ситуації та пошуку шляхів її подолання.

О. Гончаренко зазначає, що завдяки конструктивізму педагогічна теорія отримує низку переваг, адже «конструктивістський підхід значно розширює простір можливого в освіті, оскільки дає можливість учню вільно грати з реальністю та зі своїм емпіричним світом» [5, с. 164]. J. Golder також додає, що однією з переваг упровадження конструктивізму в навчальний процес є можливість для студентів самим визначати напрям свого навчання, даючи їм значно більшу свободу та можливість розвинути внутрішню мотивацію через встановлення власних цілей і персональний розвиток [6]. Це особливо актуально в освіті дорослих, адже вони, на відміну від маленьких дітей, мають розвинутий самоконтроль і здатність до цілепокладання.

Серед технік конструктивістського «активного» навчання виділяють навчання на основі запитів (*inquiry-based learning*), проблемно-орієнтоване навчання (*problem-based learning*), проєктно-орієнтоване навчання (*project-based learning*), кооперативне навчання (*cooperative learning*) та інші технології педагогічного дизайну. В. Barron і L. Darling-Hammond аналізували *inquiry-based learning* (навчання на основі запитів) та кооперативне навчання більш докладно. Зокрема, автори наголошують, що «кооперативні навчальні групи надають учням соціальні та поведінкові переваги, підвищення їх самооцінки, соціальних відносин, тайм-менеджменту та створення позитивного середовища для роботи» [7, с. 10]. Цей конструктивістський підхід до навчання ґрунтовніше утвердився в розробці так званої таксономії Блума (*Bloom's Taxonomy*) [8]. Блум розбиває навчальний процес на ієрархічні рівні, де вершиною є творча діяльність. Таксономія дає змогу викладачам розробити навчальні матеріали так, щоб вони стимулювали вищі рівні критичного мислення учнів.

А. Зоґар також фокусується на навчанні на основі запитів як «складній навчальній активності, що потребує високого рівня критичного мислення та когнітивного виконання» [9, с. 405]. Автор також наголошує, що викладачі мають сфокусуватися на навчанні основ наукового пошуку, щоб учні вміли робити запити правильно. З цією метою автор пропонує два методичних підходи – 1) загальний підхід до вироблення навичок думати окремо від тієї проблеми, над якою учень працює саме зараз та 2) інфузивний підхід, який містить «інтеграцію мисленнєвого процесу до навчального плану» [9, с. 413]. Е. Burton також аналізує навчальні стратегії розвитку критичного мислення студентів, що допоможуть розвинути в них навички дослідження та розв'язання проблемних ситуацій [10].

Р. Швай зазначає, що позитивними наслідками впровадження конструктивізму в освіті є «акцентування важливості інтеракції між студентами, що підвищує ефективність навчання, мотивацію до навчання та надає змогу порівняти власні погляди з поглядами інших» [4, с. 231]. Крім того, за результатами кооперативного навчання викладач, як модератор, допомагає усунути недоліки створеного знання, досягти

консенсусу між учасниками навчальної групи, а також узагальнити та вбудувати нові активно отримані знання у більшу картину світу.

Що стосується проблемно-орієнтованого навчання, то тут роль учителя відповідає фасилітації пошуку учнем способів розв'язання «сукупності проблемних життєвих ситуацій, що актуалізують потреби учнів у знаннях, необхідних для розв'язання цих ситуацій» [11, с. 170]. Така конструктивістська педагогічна технологія є водночас інтегративною та міждисциплінарною.

Конструктивістські педагогічні технології активно використовуються для підготовки юристів. У. Парпан і Ю. Роскопіна аналізують застосування конструктивістського способу мислення в американських правничих школах [12; 13]. Зокрема, У. Парпан розкриває особливості використання методу кейсів, за яким студенти отримують завдання проаналізувати важливі юридичні прецеденти. Під час інтерактивних занять у групах студенти відповідають на практичні питання щодо даних кейсів, аргументовано обстоюють власну позицію та пропонують альтернативні ідеї щодо них [12, с. 322]. Ми також аналізували можливості впровадження методу case study в НШСУ, де частина інтерактивних тренінгів для майбутніх суддів побудовані саме на основі аналізу практичних кейсів [14]. Використання цієї конструктивістської техніки продемонструвало високий рівень ефективності в оволодінні слухачами НШСУ необхідними компетенціями.

Потрібно зауважити, що, на відміну від законодавчо визначеної підготовки суддів, їх періодичне навчання дає змогу суддям-тренерам узяти на себе більш гнучку роль і звернутися до інноваційних, конструктивістських методів навчання. Як зазначає Т. Фулей, «основне завдання «періодичного навчання» – підвищення кваліфікації судді, тобто йдеться про опанування чогось нового, проте ще не критично необхідного для виконання суддівських функцій «тут і зараз»; загалом йдеться про розширення горизонту, світогляду, ознайомлення з кращими практиками тощо» [15, с. 20]. Таким чином, тренінги з підвищення кваліфікації суддів та інших працівників судової гілки влади є оптимальним середовищем для впровадження тренерами конструктивістських методів навчання.

У таблиці запропоновано напрями використання провідних конструктивістських методик у межах підготовки працівників судової гілки влади (на прикладі тренінгу «Управління залом судового засідання» для кандидатів на посаду судді, які мають стаж роботи на посаді помічника судді щонайменше три роки).

Отже, впровадження принципів конструктивістського підходу у навчальний процес підготовки працівників судової гілки влади містить багато переваг як для викладачів, так і слухачів НШСУ.

Висновки. Пошук балансу між теоретичними принципами педагогіки конструктивізму та їх практичним впровадженням дає змогу підвищити ефективність навчального процесу для тренерів та слухачів НШСУ. Слухачі отримують можливість для управління власним навчальним процесом, взяття відповідальності на себе за свої навчальні досягнення. Методики конструктивізму актуалізують критичне та креативне мислення слухачів, уможливлюючи побачити ситуацію

Таблиця

**Впровадження навчальних методик конструктивізму
в педагогічний процес підготовки працівників судової гілки влади**

<i>Конструктивістські освітні методики</i>	<i>Впровадження в НШСУ</i>
Навчання на основі запитів (Inquiry-based learning)	Дослідження кейсів (представлених текстово або у відеоформаті), за результатами аналізу яких слухач має запропонувати власні думки щодо поведінки судді під час проблемних ситуацій у залі суду, можливості вжити суддею альтернативних дій для вирішення конфліктів між сторонами, способи модерації судових дебатів тощо.
Проблемно-орієнтоване навчання (Problem-based learning)	Інтерактивні навчальні вправи. Наприклад, щодо розв’язання проблем щодо доступу або відмови в доступі ЗМІ до резонансного судового засідання.
Проектно-орієнтоване навчання (Project-based learning)	Робота слухачів у малих групах зі створення мініпроектів, що мають виявити, як суддя може запобігти вербальній агресії сторін одна проти одної, як можна реагувати на проблемні прояви у поведінці сторін, як судді модерувати висловлювання позивача та відповідача на адресу один одного, як, загалом, суддя має діяти при взаємній агресивній суперечці сторін.
Кооперативне навчання (Cooperative learning)	Учасники тренінгу беруть участь у мозковому штурмі «Організація та підготовка судового засідання», де мають висловити свої припущення щодо суддівської рефлексії після отримання справи та ознайомлення з нею, прогнозування розвитку справи під час судового розгляду, виникнення можливих проблемних ситуацій під час судового засідання, в зв’язку з незалежною підготовкою до справи, прогнозування наслідків неналежної підготовки до розгляду справи тощо.

* розроблено автором

загалом, як елемент правової системи, для пошуку шляхів вирішення конкретної проблеми, що розглядається на тренінгу. Також слухачі краще відпрацьовують свої навички командної роботи, комунікації та спільного пошуку розв’язання проблем. Також важливим у впровадженні конструктивістського підходу до розробки тренінгів НШСУ є вплив на внутрішню мотивацію слухачів до навчання, адже активне навчання дає слухачам можливість контролювати навчальний процес та підлаштовувати його під власні потреби та запити. Водночас впровадження конструктивістських технік у навчальний процес потребує більше часу і зусиль з боку тренера. Проте, у результаті, якість підготовки працівників судової гілки влади значно зростає, тож дані витрати є цілком виправданими.

Перелік використаних джерел

1. Гвоздецький А. «Сьогодні суддівська освіта є орієнтованою на практичні потреби суддів» – Микола Оніщук. *Юридична практика*. 12.11.2024. URL: <https://pravo.ua/sohodni-suddivska-osvita-ie-oriietovanoiu-na-praktychni-potreby-suddiv-mykola-onishchuk/> (дата звернення 11.02.2025).
2. Brame, C. J. (n.d.). *Active learning*. Vanderbilt University. URL: <https://cft.vanderbilt.edu/wp-content/uploads/sites/59/Active-Learning.pdf>
3. Zhou, M., & Brown, D. (2015). *Educational learning theories: Education open textbooks*. Galileo Open Learning Materials. URL: <https://oer.galileo.usg.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=education-textbooks>
4. Швай Р. Конструктивізм та освітній процес. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 29. Т. 4. С. 228–232. URL: https://www.apfn-journal.in.ua/archive/29_2020/part_4/37.pdf (дата звернення 27.01.2025).
5. Гончаренко О. Освітні контексти конструктивізму (огляд конференції 16-17 березня 2017 року, Щецинський університет, Польща). *Філософія освіти*. Philosophy of Education. 2017. № 2(21). С. 162–168. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29274/Honcharenko%20O.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 19.01.2025).
6. Golder, J. (2018). *Constructivism: A paradigm for teaching and learning*. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(3), 678–686. URL: <https://ijrar.org/papers/IJRAR1903214.pdf>
7. Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2008). *Teaching for meaningful learning: A review of research on inquiry-based and cooperative learning*. Edutopia: The George Lucas Educational Foundation. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED539399.pdf>
8. Bloom's Taxonomy. (n.d.). URL: <https://www.kirklees.gov.uk/beta/adult-education/pdf/Blooms-Taxonomy.pdf>
9. Zohar, A. (2013). *Inquiry learning as higher-order thinking: Overcoming cognitive obstacles*. In Part 3. *What issues arise with inquiry learning and teaching* (pp. 405–424). URL: <https://www.aaas.org/sites/default/files/s3fs-public/InquiryPart3.pdf>
10. Burton, E. (2010). *Research brief: High-level thinking and questioning strategies*. Educational Partnerships Inc. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED537922.pdf>
11. Теорія і практика організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів: монографія / за ред. О. А. Коновала. Кривий Ріг: Книжкове видавництво Киреевського, 2012. 380 с.
12. Парпан У. Реформування юридичної освіти: зарубіжний досвід та українські реалії. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 861. С. 320–327. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-861-13-2017/reformuvannya-yurydychnoyi-osvity-zarubizhnyy-dosvid-ta> (дата звернення 28.12.2024).
13. Роскопіна Ю. О. Професійна підготовка юристів в університетах США: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Переяслав-Хмельницький, 2014. 21с. URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f5394cfd-460a-4ebe-9438-c36de0e98988/content> (дата звернення 06.02.2025).
14. Глубоченко С., Лебедева Г. Використання методики «кейс стаді» у проведенні тренінгів НШСУ як елементу спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2018. № 3. С. 24–27. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/vkksu_announcer_2018_03.pdf (дата звернення 31.01.2025).
15. Фулей Т. Підготовка суддів у контексті вступу України до ЄС. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 2(47). С. 17–28. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2024_2_47/02fuley.pdf (дата звернення 10.02.2025).

References

1. Hvozdetyskyi A. «Today's judge education is focused on practical needs of judges» – Mykola Onyschuk. *Legal Practice*. 12.11.2024. URL: <https://pravo.ua/sohodni-suddivska-osvita-ie-oriiientovanoi-na-praktychni-potreby-suddiv-mykola-onishchuk/>
2. Brame, C. J. (n.d.). *Active learning*. Vanderbilt University. URL: <https://cft.vanderbilt.edu/wp-content/uploads/sites/59/Active-Learning.pdf>
3. Zhou, M., & Brown, D. (2015). *Educational learning theories: Education open textbooks*. Galileo Open Learning Materials. URL: <https://oer.galileo.usg.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=education-textbooks>
4. Shvay R. *Constructivism and the educational process*. *Humanities Relevant Issues*. 2020. Issue. 29. V. 4. P. 228–232. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/29_2020/part_4/37.pdf
5. Honcharenko O. *Educational contexts of constructivism* (conference review March 16-17, 2017, Szczecin University, Poland). *Philosophy of Education*. 2017. № 2(21). P. 162–168. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29274/Honcharenko%20O.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Golder, J. (2018). *Constructivism: A paradigm for teaching and learning*. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(3), 678–686. URL: <https://ijrar.org/papers/IJRAR1903214.pdf>
7. Barron, B., & Darling-Hammond, L. (2008). *Teaching for meaningful learning: A review of research on inquiry-based and cooperative learning*. *EduTopia: The George Lucas Educational Foundation*. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED539399.pdf>
8. Bloom's Taxonomy. (n.d.). URL: <https://www.kirklees.gov.uk/beta/adult-education/pdf/Blooms-Taxonomy.pdf>
9. Zohar, A. (2013). *Inquiry learning as higher-order thinking: Overcoming cognitive obstacles*. In Part 3. *What issues arise with inquiry learning and teaching* (pp. 405–424). URL: <https://www.aaas.org/sites/default/files/s3fs-public/InquiryPart3.pdf>
10. Burton, E. (2010). *Research brief: High-level thinking and questioning strategies*. Educational Partnerships Inc. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED537922.pdf>
11. *Theory and practice of organizing the independent work of university students: monograph* / Ed. O. A. Konoval. Kryvyi Rih: Kyryievskyi Publishing House, 2012. 380 p.
12. Parpan U. *Legal education reforming: foreign experience and Ukrainian realities*. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University: Law*. 2017. № 861. P. 320–327. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-861-13-2017/reformuvannya-yurydychnoyi-osvity-zarubizhnyi-dosvid-ta>
13. Roskopina Y.O. *Professional training of lawyers at the USA universities: dissertation abstract for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences*. Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2014. 21p. URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f5394cfd-460a-4e6e-9438-c36de0e98988/content>
14. Glubochenko S., Lebedeva H. *The implementation of the case study method in NSJU training as an element of special training of judges*. *High Qualification Commission of Judges of Ukraine Herald*. 2018. № 3. P. 24–27. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/vkksu_announcer_2018_03.pdf
15. Fuley T. *Judicial training in the context of the Ukraine accession to the EU*. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. 2024. № 2(47). P. 17–28. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2024_2_47/02fuley.pdf

ГЛУБОЧЕНКО С. Напрями впровадження конструктивістської освітньої парадигми в підготовку майбутніх суддів: методичні аспекти.

У статті проаналізовано напрями впровадження конструктивістського підходу до навчання дорослих, а саме працівників судової гілки влади. Метою статті визначено аналіз конструктивістської парадигми в освіті дорослих та розробка рекомендацій щодо впровадження конструктивістських освітніх методів у підготовці працівників судової гілки влади. Автор послідовно аналізує методики навчання на основі запитів, проблемно-орієнтованого навчання, проєктно-орієнтованого навчання та кооперативного навчання та пропонує рекомендації щодо їх впровадження в навчальне середовище.

Ключові слова: підготовка суддів, тренінги НШСУ, конструктивізм, навчання юристів, навчання за запитом, проблемно-орієнтоване навчання, проєктно-орієнтоване навчання, кооперативне навчання.

GLUBOCHENKO S. The directions of constructivism educational paradigm implementation in training of future judges: methodology aspects.

The directions of constructivism educational paradigm implementation in adult learning were analyzed based on the learning of future employees for the judicial system. This educational approach is characterized by active interaction of students and the law domain. It also motivates students to feel a professional environment on the stage of necessary skills being obtained based on the active involvement of their prior knowledge to accomplish the authentic activities. The author gradually analyzes inquiry-based learning, problem-based learning, project-based learning as constructivism techniques, and offers recommendations to implement them in the learning of future employees for the judicial system, designing the training “Courtroom Management” for court judicial assistants. Inquiry-based learning, problem-based learning, project-based learning and cooperative learning promote students’ engagement into the learning context. This allows teachers to make their lessons more student-centered and knowledge-centered. The constructivist approach is efficient in terms of the students’ higher-order thinking skills development, students’ deeper engagement in the learning process, and getting necessary competencies. Despite educators facing many challenges while implementing constructivist-based instructional techniques, at the same time, inquiry-based learning, problem-based learning, project-based learning, and cooperative learning are able to improve student intrinsic motivation and self-confidence. The author concludes that despite significant time and effort necessary for constructivism-based training design, the implementation of such an approach will allow the National School of Judges of Ukraine to improve the efficiency of the learning process for both its trainers and students.

Key words: training for future judges, NSJU training, constructivism, training of lawyers, inquiry-based-learning, problem-based learning, project-based learning, cooperative learning.

УДК 316.3:323

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-7

Іван КОТЮК,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-2475-0370

НАЦІЄТВОРЕННЯ: СПІРНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ ТА ПОВЧАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Як відомо, любов до Батьківщини, урочисто іменована «патріотизмом», визнається найвищою чеснотою та джерелом усіх інших чеснот, а усвідомлення людиною власної належності до певної національності й любов до свого народу названа «націоналізмом» й часто ставала доленосною. А оскільки цьому надавалось ще й відповідного обґрунтування, то щодо цього постійно точилися гострі дискусії. Але коли демонізація націоналізму ставала складовою державної політики й «правильність» аргументів, які при цьому використовувались, визначалась переважно їхньою відповідністю не науковим, а політичним настановам, то вже інші вимоги, яким вони мали б відповідати, були не обов'язковими. Водночас задля справедливості слід зазначити, що пропагандистські російські міфи щодо української державності спростовує саме життя.

Аналіз останніх досліджень. Якось, відгукнувшись на есеї Я. Грицака [1], Л. Лук'яненко зазначив, що ними автор «дискусію про нашу національну долю виводить з-під московського ідеологічного домінування і вводить Україну в європейський суспільно-політичний ареал дискусій як незалежного інтелектуального суб'єкта» [2, с. 9]. А такі зміни мали б вплинути й на зміст цих дискусій, але «виводять» ще не означає, що вивели, а тому висновок Л. Лук'яненка, що національність визначається «генотипом» людини, а українська державність, поява і розвиток якої були зумовлені закономірним ходом історичного розвитку українського суспільства, – це не політичний проєкт», був підданий критиці.

Зокрема, ставлячи питання: націоналізм етнічний чи громадянський – Д. Донцов чи В. Липинський, В. Крюков зазначає, що Донцов, сповідуючи принцип етнічного націоналізму, визначав націю як етнічну спільноту, об'єднану кровною спорідненістю, походженням, історичною долею, віросповіданням, мовою та звичаями. А, на думку Липинського, у формуванні нації головним є відчуття людиною «територіального патріотизму» й солідарності з усіма постійними жителями своєї країни. Зокрема, він писав: «Коли ви хочете, щоб була Українська Держава, ви маєте бути патріотами, а не шовіністами. Тобто ваш націоналізм мусить спиратися на любов до своїх земляків, а не на ненависть до них за те, що вони не українські націоналісти». А ваша держава «не сміє бути одірваною од громадянства «чуттєвою бандою». Її коріння, «мусить бути у громадянстві, у своїй родині та роді, у своєму класі (значить, у різних класах), у своїй церкві (значить, у різних християнських церквах України). І саме з цього має скластися «Загальна Державна Влада України» [3, с. 5].

Все це й дало В. Крюкову підстави для висновку, що В. Липинський з цими поглядами випередив свій час, оскільки світова спільнота для своєї самоорганізації сприйняла принципи суспільної ідентифікації, заснованої не на етнічній належності, а на інституті громадянства, а ці погляди покладені й у сучасний концепт громадянської (політичної) нації як спільноти громадян країни, які незалежно від етнічного походження визнають її своєю, мають рівні права, спільне бачення її минулого й майбутнього. Саме ці погляди є й наріжним каменем у геополітичному поділі світу, оскільки саме таке трактування змісту поняття «нація» стало концептуальною основою заснування і Ліги Націй, і Організації Об'єднаних Націй. Націй, а не держав чи етносів! І націй-громадян, а не представників етнічних спільнот» [3, с. 5].

Однак ці висновки, потребують наукового аналізу з дотриманням загальновизнаних методологічних засад, результати якого й могли б орієнтувати на належне розуміння цих питань, що і є **метою цієї статті**.

Основні результати дослідження. А для цього насамперед слід привернути увагу до того, що в наведених міркуваннях ототожнюються: поняття «суспільство», «країна» та «держава», «національність» і «громадянство», «націоналізм» і «нацизм», «патріотизм» і «космополітизм». Невипадково така плутанина й породжує ті емоції, які часто використовуються як вибухова суміш і національними екстремістами, і політичними терористами, що й зобов'язує насамперед уточнити ці поняття.

А, як відомо, слово «етнос» (грец. *ethnos* – плем'я, народ) означає групи людей, що мають спільні біосоціальні ознаки [4, с. 369]; «національність» (лат. *patio* – народження, походження, яким римляни іменували й богиню цих щедрот) означає належність до певної етнічної групи; «націоналізм» – це визнання власної належності до певної нації та любов до свого народу, а «нацизм» – це ідеологія, психологія і політична практика, що орієнтує на визнання расової виключності, зверхності окремих націй над іншими як неповноцінними, й іменується як «шовінізм», «фашизм» тощо.

Що ж до В. Липинського, то він не враховував, що: 1) «територіальний патріотизм» – це любов до території, а не до свого народу; 2) територія дає «право ґрунту», а національність базується на «праві крові»; 3) хибність ототожнення

національності та громадянства обґрунтовується їхнім змістом; 4) ознака «постійні жителі країни» і для громадян не є обов'язковою; 5) слова «держава не сміє бути одірваною од громадянства» – алогізм, оскільки сам інститут громадянства породжує тільки держава; 6) націоналізм, що базується на праві крові, назвати «чуттєвим бандитизмом» – це образа; 7) визнання «своїм класом» – «ріжні класи», «своєю церквою» – «ріжні християнські церкви» є софізмом; 8) «наріжним каменем у геополітичному поділі світу» став не територіальний патріотизм, а державні кордони, які з етнічними межами розселення не збігаються, причому виключно з політичних причин тощо.

Адже є очевидним, що коли люди вели переважно кочовий спосіб життя, то територія для них інтегруючим чинником й не могла бути, а тому ним і ставало усвідомлення наявності спільних біосоціальних ознак, тобто кровна спорідненість. А якщо любов до свого народу базується на усвідомленні спільності саме цих ознак, то це є не «територіальним», а етнічним (національним) патріотизмом. Громадянство ж з'являється з появою держави і з його допомогою легітимізується те, що вона на підставі власного суверенітету наділена й особовим верховенством, тобто має всю повноту влади, над своїми громадянами незалежно від їхніх біосоціальних ознак чи місцеперебування. Коли ж певний етнос опинявся під владою чужої держави, то він, як правило, зазнавав всіляких утисків, що й спонукало його до мрій про власну державу, яка виконувала б функцію його захисту.

От тому й В. Липинський змушений був визнавати, що «в основі української національної ідеї лежить національний громадський інстинкт, любов до матері-України, які спонукають до того, що щоб не загинути, нація мусить створити свою державу... яку мають Москалі, Поляки, Чехи, Угри тощо, й одну національну культуру, яка об'єднує кожну націю на цілім світі в одно тіло» [5, с. 43–44]. Але оскільки в результаті геополітичного поділу світу кожна територія належить конкретній державі, то реалізація цієї ідеї передбачає його переділ, який для неї є неприйнятним.

Водночас, якщо ідентифікація на підставі громадянства не виключає її можливості й за національними, релігійними, політичними та іншими ознаками, то це зумовлює необхідність визначати їхню соціальну цінність і, зокрема, розрізняти серед них офіційні та неофіційні ознаки. Тобто, якщо громадянство означає політико-правовий зв'язок людини з конкретною державою, який проявляється в їхніх взаємних правах і обов'язках, то незалежно від цих ознак, воно офіційно і набувається, і посвідчується у визначений законом спосіб. Водночас, оскільки суспільство як правило, є поліетнічним, то це зумовлює його природний поділ на корінний народ, який в умовах його державної організації визнається «титольною нацією», й інші етноси, та породжує так зване національне питання, традиційним способом розв'язання якого була політика асиміляції і дисиміляції, й насамперед розчинення національних меншин у титульній нації.

А висновок В. Липинського щодо того, що «поляк-хлібороб, який осідає на землі, заселеній народом українським, тим самим мусить стати українцем і, навпаки, українець, що осідає на землі, заселеній народом польським, мусить стати поляком... і саме так постали всі держави й нації хліборобські, у яких наносні верстви

зливалися з місцевим народом в одну державу, а потім і національну цілість» [6, с. 273], є надто вже сумнівним. Однак схоже, що прихильники такого способу націєтворення цього не розуміли, хоча й підтримували не всі. Так, І. Франко підкреслював, що «з етнічної маси українського народу необхідно витворити українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на засвоєння в якнайширшій мірі та в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних набутків, без яких ні жодна нація, ні жодна держава не може остоятися». А «теоретично виаргументоване українство нікого до себе не потягне і не зігріє» [цит. за: 7, с. 8].

А те, що все ж панівною стала концепція політичної нації, то це тому, що ідеологи цих процесів дійшли висновку, що нібито, «коли націєтворчими чинниками та головною ознакою національної ідентичності буде не кров, а самосвідомість й політична воля, то ми з повним правом називатимемо українцями і українця М. Грушевського, і росіянина М. Хвильового (Фітільова), і єврея Й. Гермайзе, і поляка В. Липинського та ін. Це шлях до громадянської і національної злагоди, до справжнього торжества української національної ідеї» [цит. за: 8, с. 344]. Й обґрунтовувався цей утопічний підхід політичними аргументами, оскільки спрямований він був на те, щоб, скориставшись суверенітетом держави як «плавильним котлом», розчинити у ньому і титульну націю, і всі інші етноси й створити нову історичну спільноту – політичну націю за американським зразком. Але якщо брати до уваги, що засновником американської нації стала не титульна нація, яка в процесі тих історичних подій зі розумілих причин зникла як така, то визнавати саме цей варіант націєтворення типовим є непереконливим.

Якщо ж урахувати при цьому й те, що: 1) українці не емігранти, а проживають на споконвічно своїй землі; 2) оскільки передумовою етнічної належності є походження («право крові»), то її не вибирають; 3) змусити любити будь-що (кого), а в тому числі і народ, і територію, неможливо; 4) й зрада Батьківщині є аморальною, то стане очевидним, що перспективи «торжества цієї ідеї» в Україні є сумнівними, тому що фактично вона є волюнтаризмом, який процеси, що відбуваються в суспільстві, ігнорує. А наслідком цього вже на даний час є те, що «якщо в Україні західняка запитати – «хто ти за національністю?», то він, не замислюючись, відповість «українець», а східняк, скоріше, пошле вас до біса, бо не знає, що відповісти» [9, с. 32].

А що саме цей підхід було покладено в сучасний концепт громадянської (політичної) нації – «спільноти громадян країни, які незалежно від етнічного походження визнають її своєю», то фактично відбулось це з політичних міркувань, оскільки він дає привід будь-кому і без будь-яких підстав «своєю» визнавати будь-яку територію. І саме на цій «підставі» Англія завжди хотіла бути Великою Британією, Польща мріяла про свої кордони «від моря до моря», а Московія – «від Москви, до самих окраїн». А на побутовому рівні цей підхід дає привід і тим, хто на території держави є «п'ятою колоною», також вважати її «своєю», а її незалежність – тимчасовим непорозумінням.

От тому саме цей підхід і став засобом геополітики. Тобто до походження кожного держава є індиферентною до тих пір, поки не виникне потреба скористатися цим з політичних міркувань. Саме з цією метою й заохочують громадян держав, які не належать до їхніх титульних націй, як «своїх» повернутися «на історичну батьківщину», бажано з територіями, на яких вони проживають. З цією ж метою вони й надають їм своє громадянство, всупереч законодавству країни їхнього проживання.

Що ж стосується безпосередньо Московії, то хоча до цих політичних маневрів вона вдається також, все ж при цьому вона насамперед практикувала й практикує брутальну окупацію територій. От тому при оцінці, наприклад, результатів так званого кримського референдуму, яким вона обґрунтовує окупацію Криму у лютому 2014 року, неприпустимо не враховувати історичний метод тлумачення цих подій. А він зобов'язує враховувати, що Ростово-Суздальська земля була завойована татаро-монголами ще 1237 року й була їхнім улусом. А 1272 року золотоординський хан звелів провести тут повторний перепис поселень і населення як платників данини та примусово заселити й московський погост блукаючим у лісах біглим людом і татарами.

А погостами (постоялими дворами) у той час називались обгороджені парканами біля дороги (тракту) двори, на яких була корчма (трактир), щоб там подорожні за потреби могли пообідати та переночувати, а у дворі могли відпочити й їхні коні. Згодом, коли такі погости стали поштовими станціями, то на них ямщики коней могли й поміняти. Часто біля такого двору були й церква та кладовище. А оскільки такі погости населеними пунктами не вважалися, то саме внаслідок цього перепису документально був зафіксований і такий новий населений пункт та платник податків, як «Москва». А у 1277 році, після досягнення сином князя Олександра Данилом повноліття, Хан видав йому ярлик на московський стіл, унаслідок чого він і став першим московським князем та розпочалася історія Московії.

Що ж до Кримського ханства, то воно також виділилось із Золотої Орди й з 1475 року було васалом Туреччини. Згідно з переписом населення 1666 року в ньому проживало всього 1120 тисяч осіб: татар – 180 тисяч, греків, караїмів, вірмен і євреїв – 20 тисяч та найбільше – українців – 920 тис. А московська держава з метою завоювати Кримське ханство здійснила воєнні походи 1559, 1687, 1689, 1695, 1735–1738 років, однак захоплене воно нею було лише 1771 року. Але навіть тоді згідно з Кючук-Кайнарджийським договором 1774 року Кримське ханство визнавалось незалежною державою, і лише указом Катерини II від 8.04.1783 року воно було ліквідоване, а його територія приєднана до складу Російської імперії.

А рішенням політбюро ЦК РКП(б) від 22.04.1919 року було утворено Кримську Соціалістичну Радянську Республіку (КСРР). Але вже 18.10.1921 року вона була перетворена на Автономну Республіку (КАСРР). 10.11.1921 року Всекримський установчий з'їзд рад ухвалив Конституцію КАСРР і обрав Кримський ЦВК. Проте згідно з Конституцією 1937 року її повноваження були істотно звужені, закони СРСР і РРФСР на її території стали обов'язковими, а кримсько-татарська мова статус державної втратила. А згідно з рішенням ДК оборони СРСР від 10.05.1944 року з КАСРР було депортовано близько 200 тисяч кримських татар і представників інших

меншин. Саму ж її 30.06.1945 року було перетворено на Кримську область РРФСР, яка 18.01.1954 року Указом Президії ВР СРСР була включена до складу УРСР.

Не варто забувати й «тиху окупацію» українських територій, яку Росія здійснювала, використовуючи, наприклад, наслідки Голодомору 1932–1933 років, під час якої вимерле населення України заміщалося за рахунок росіян. У ході Голодомору в Україні померли або емігрували чи були депортовані чи арештовані не менш як 3 мільйони 941 тисяча осіб, унаслідок чого обезлюдніло дуже багато сільських домогосподарств. Переселення в села УСРР з-за меж УСРР у 1933 році було частиною політики керівництва СРСР в Україні, коли було переселено, за різними даними, до 117 тисяч осіб з Російської РФСР і Білоруської РСР. Зокрема, наприкінці 1933 – початку 1934 років із Горьковської в Одеську область прибуло 143 залізничних ешелони переселенців, з західних областей Росії в Дніпропетровську область – 125, із центрально-чорноземного регіону Росії в Харківську область – 188, з Іванівської області на Донбас – 147, з Білоруської РСР – 67 ешелонів тощо. При цьому цих переселенців часто розселяли в пусті, ще не охолоді хати, господарі яких померли від голоду.

Історичний метод оцінки націєтворення орієнтує й на врахування того, як Росія заволоділа й, наприклад, Курильськими островами, що належали Японії, Сахаліном, який належав Китаю, Карелією, яка належала Фінляндії, Кенігсбергом, який належав Німеччині, землями Кубані, Воронезької, Білгородської та Курської областей, які належали Україні, Придністров'ям, яке належало Молдові, Осетією та Абхазією, які належали Грузії тощо.

Що ж до сучасного «націєтворення» Росії, то його прикладом і є анексія Криму, під час якої влада РФ переселила на півострів жителів Росії, а після 2022 року – й здійснила примусове переміщення населення з щойно захоплених територій України. Зокрема, «кількість новоприбулих оцінюють у приблизно мільйон, і це в той час, коли тисячі громадян України були змушені залишити домівки через репресії та переслідування з боку окупантів, неприйняття окупації та небажання жити під нею. Для регіону з населенням близько 2,5 мільйона людей це означає, що за цей час РФ замістила у ньому понад 35 % мешканців» і його демографічний склад змінила докорінно.

А з урахуванням наведених фактів є очевидним, що так званий кримський референдум почав готуватися ще з 1771 року й став наслідком створення «кримської політичної нації», яка інакше проголосувати й не могла.

Потурають такому «націєтворенню» й органи влади України. Адже хоча набуття всупереч чинному порядку її громадянами громадянства іншої держави, є підставою для визнання їх такими, що громадянство України вони втратили, органи влади цього і «не помічають», і на це не реагують. А приклад їм подають ті, хто пишається тим, що в Україні не допускається «подвійне» громадянство, а в них їх по декілька. До того ж, як відомо, в Україні з ініціативи її органів влади впроваджується й ідея множинного громадянства. Зокрема, 17.12.2024 року вже ухвалено в першому читанні відповідний президентський законопроект № 11469, який і суперечить Конституції України, і загрожує українській ідентичності, націо-

нальній безпеці, правам громадян тощо. Тобто в Україні створюються передумови для того, щоб територіальні групи «політичної нації», скориставшись досвідом «кримської політичної нації», проводили референдуми щодо свого самовизначення, а їхні результати неважко спрогнозувати, оскільки саме для цього й відбувається докорінна зміна на них демографічної ситуації.

Прикладом іншої форми «турботи» про громадян України, які не належать до її титульної нації, є й політика Кремля, який саме з цих мотивів оголосив, що захищатиме не лише своїх громадян, що є обов'язком кожної держави, а й усіх російськомовних осіб незалежно від місця їхнього проживання. І саме з цією метою й з'явилися ідеї «руського міра» та «Новоросії», які, по суті, були заклик до громадян України підняти проти неї заколот й приєднатися до РФ. Але так як його підтримала лише «п'ята колона», то вона була негайно посилена «зеленими чоловічками», що фактично й було окупацією, підготовку якої органи національної безпеки України також «не помітили».

От тому всі ці процеси й зобов'язують замислитися, а чи насправді згідно з солоденькими мріями про це, визнали себе українцями росіяни, угорці тощо, які різними правдами і неправдами стали громадянами України, і чи не використовується цей міф як «снодійне» в розрахунку на те, що «Україну злії люде присплять, лукаві, і в огні її окрадену збудять».

Що ж до «плавильних котлів», то позаяк народ є соціальним організмом, який виникає й змінюється лише в процесі еволюційного розвитку, то для підвищення їхньої ефективності, вони посилювались резерваціями, гулагами, голодоморами, перетворенням людей на «гарматне м'ясо», крематоріями, депортаціями, голокостами, спецопераціями тощо. Іноді ці пекельні механізми діяли одночасно. Проте оскільки їхні можливості все ж були обмеженими, то в ході геополітичного поділу світу етнічні ознаки часто «різали по-живому». І все ж колоніальна система розпалася, а право націй на самовизначення стало загальновизнаним. Та й в Україні, як тільки вона стала суверенною, саме з метою «зняття» національного питання її Конституція була ухвалена «від імені Українського народу – громадян України всіх національностей». А з урахуванням цього висновок, що ці процеси супроводжувались намаганнями забезпечити «домінування, пріоритетність, зверхність української етнічної ідентичності» [3, с. 5], брехня.

Важливим є й те, що якщо космополітизм базується на запереченні держави як такої і є формою анархізму, то для націоналізму власна державність є національною ідеєю. От тому ще Ж.-Ж. Руссо зазначав, що «космополітизм, який обґрунтовується природним правом людини, насамперед слід розглядати як привід скинути нею з себе обов'язки громадянина» [цит. за: 10, с. 514]. А оскільки головним з них є обов'язок бути патріотом, що означає не лише любов до Батьківщини, а й готовність на самопожертву ради неї, то саме він і мав би об'єднувати громадян незалежно від їхньої національності не «в поліетнічну» [8, с. 95–99], бо суспільство завжди є поліетнічним, а в понадетнічну (суперетнічну) спільноту – націю. Тобто «територіальний патріотизм» є основою саме космополітизму.

Водночас, якщо питання патріотизму є етичною проблемою, то відносини людини і держави визначені її законодавством, яке базується на закріплених у статті 1 Загальної декларації прав людини засадах правової рівності, згідно з якою «усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах», хоча держави й розрізняють: громадян, іноземців, апатридів і бі/поліпатридів, що незначно відбивається й на їхньому правовому статусі, тоді як національність на нього не впливає. Тобто в умовах, коли засада правової рівності громадян є загальноновизнаною, гаслом «Україна – тільки для українців» можуть послуговуватися лише провокатори, які й звинувачують націоналізм у тому, що нібито він є «ідеологією й політикою, що проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими».

Закономірним є й те, що якщо визначення обсягу прав і свобод та обов'язок їх забезпечення взяла на себе держава, то кожен прояв будь-якого екстремізму є й проявом недбалства або потурання цьому її органів. І саме тому в патріотів любов до народу завжди супроводжується опозиційністю до влади. Їй зумовлюється це тим, що ті, що до неї «рвуться», завжди обіцяють їхню любов заслужити, але це у них «не виходить». Саме тому й постає питання, а чи не завідомо вони свої відносини з народом будують на зловживанні довір'ям та обмані. А оскільки ці відносини на «чесному слові» триматися не можуть, то це й зумовлює необхідність відповідних інститутів, які б їх забезпечували. Їй ними, крім національних, є й міжнародні організації, метою яких є не поділ, а геополітична інтеграція народів.

А якщо на відміну від громадянства національність юридичними доказами не підтверджується, та й висновок експерта щодо цього є лише його особистим судженням, то вона, як усвідомлення людиною своєї національної належності, базується лише на її вірі в це. І саме тому визначається, що: етнічність, як і будь-яка форма соціальної ідентичності, насамперед має суб'єктивну природу і є колективним почуттям соціальної належності та найвищою формою лояльності, пов'язаною із спорідненістю та вірою в спільне походження [11, с. 350]. А щоб сповідувати свою віру, постійно жити серед одновірців, як і послуговуватись лише мовою власної національності, не обов'язково, оскільки мова в цих питаннях «не найважливіша річ». От тому, хоча життя й змушує українців «шукати кращої долі в інших краях», це не заважає їм любити і свою Батьківщину, і рідний край, і свій народ, й саме потреба у взаємодопомозі, як вітальний інстинкт, орієнтує їх не на ворожнечу, а на солідарність з іншими людьми, незалежно від їхньої національності, громадянства чи віросповідання, бо керуються вони при цьому іноді – усвідомлено, а іноді – й інтуїтивно, настановою – любіть Людей і вони полюблять Вас.

Водночас, поки українці докладали зусиль, щоб свою національну ідею втілити у власній державі, «дядьки отечества чужого» створювали передумови для того, щоб національним героям, які за її побудову жертвували собою, місця у ній не було. У підсумку ж виявилось, що параноїдальною ідеєю цих «героїв» стала корупція, їхні інтереси з інтересами українського народу не збігалися й «спільної мови» з ним вони не знайшли (та й не мали наміру її шукати), й знову постало питання про долю України.

Її ж спрогнозувати не складно, якщо згадати, що і М. Грушевський, і В. Винниченко, і М. Драгоманов привертали увагу до того, що Україна завжди втрачала незалежність тоді, коли її народ поділявся на «холопів» і «панів» [12, с. 77]. Тобто не тоді, коли він поділявся на титульну націю та інші етнічні групи, а коли – на «панів» і «холопів». Й зумовлюється це тим, що, як зазначав Х. Ортега-і-Гасет, «коли держава і влада засновані на облуді, суспільство не може мати тієї еластичної міцї, яка необхідна для важкого завдання – гідно устоятись в історії» [13, с. 91–93].

А оскільки згаданий «поділ» в Україні знову відбувся, то заслугою цих «панів» є лише те, що одним вони «допомогли» прихватувати народне добро й придбати за нього заморські вілли, іншим – покинути «українські чорноземи» й «вільно» роз'їхатись по світу в пошуках «шматка хліба», а решті – допомагають «зрозуміти», що оскільки ними проголошена «презупція невинуватості», то винних у тому, що тут відбувається, немає. Самі ж вони, вважаючи Україну «своєю» й лукаво роблячи вигляд, що поділяють з українцями їхню історичну долю, продовжують її розорення. А оскільки їхні вілли, сім'ї, валізи й «нажиті непосильною працею» мільйони «вже там», то як тільки вони відчують, що за їхні «подвиги» їм доведеться відповідати, вони втечуть «туди», а український народ змушений буде знову братися «за старе», тобто – «будувати свою національну Українську державу».

От тому українська державність – це не проєкт. Вона є закономірним результатом прояву як індивідуального, так і колективного підсвідомого, яке на генетичному рівні постійно спонукає український народ реалізувати його національний інстинкт. Й можливим це стає тому, що цей інстинкт є властивим лише для високорозвинених соціальних організмів, а не тих соціальних груп, які створені тоталітарними режимами з політичних міркувань чи виникли за інтересами й фактично стали злочинними угрупованнями. Важливим є й те, що цей інстинкт базується і на принципі права ґрунту, і на принципі права крові, що є характерним лише для національної державності. А в зв'язку з цим постає й питання – якщо українців, як «буржуазних націоналістів», спочатку перетворили на «радянський народ», а потім – знову на пролетарів усіх країн, яким, крім власних кайданів, втрачати нічого, то чи не спричинить це наслідки, порівняно з якими Майдан виявиться лише грізним попередженням про те, що цього не потрібно було робити?

Висновки: 1) якщо національність та націоналізм можуть бути лише етнічними, то поняття «громадянський націоналізм», «громадянська нація», «громадянське суспільство» означають те саме, що й «громадянські громадяни»; 2) гасло «громадянська нація замість етнічної державності» є космополітичним тому, що за такого підходу держава вже нібито відсутня, оскільки її замінила громадянська нація; 3) якщо любов до свого народу (етнічний патріотизм) є складовою любові до Батьківщини, то етнічна й територіальна ідентичність у сучасному розумінні є політичною конвенціональною категорією, яка зі словом «національність» корелюється лише у тому, що нею фактично стали позначати понадетнічну (суперетнічну) реальність, якою є усі громадяни держави незалежно від їхньої національності, що є тим самим, що й поняття «народ держави».

Перелік використаних джерел

1. Ярослав Грицак. *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї*. Київ: Критика, 2011. 350 с.
2. Лук'яненко Л. Українська державність: політичний проект чи воля народу? *День*. 2012. № 18–19.
3. Крюков В. Замість етнічної державності – громадянська нація. На захист деяких тез львівського історика Ярослава Грицака. *День*. 2012. № 38–39.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ: Укр. енцикл., 1999. Т. 2.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Київ; Філадельфія, 1995.
6. Липинський В. Універсализм у хліборобській ідеології: Лист до проф. Яворського / Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Київ; Філадельфія, 1994.
7. Сюдюков І. Вільна нація вільних людей. Публіцистична творчість Івана Франка як пророча анти тоталітарна «протиотрута». *День*. 2012. № 28.
8. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз: монографія. Київ: Вища шк., 1998.
9. Олександр Пасхавер. Політика Януковича повинна бути подібна до політики Кучми з точки зору об'єднання країни. *День*. 2010. № 37 (40).
10. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. Київ, 1997.
11. *Ethnic Identity. Creation. Conflict and Accommodation* / Ed. Romanucci-Ross L., De Vos G., Walnut Creek. London, 1995.
12. Шевченко В. Українська людина: час і потреба самоопанування. *Сучасність*. 1997. № 11.
13. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. Київ, 1994.

References

1. Yaroslav Gritsak. *Passions for nationalism: an old story in a new way. Essays*. Kiev: Critique, 2011. 350 p.
2. Lukyanenko L. *Ukrainian statehood: a political project or the will of the people? Day*. 2012. No. 18–19.
3. Kryukov V. *Instead of ethnic statehood – a civic nation. In defense of some of the theses of Lviv historian Yaroslav Hrytsak. Day*. 2012. No. 38–39.
4. *Legal Encyclopedia: In 6 vols. Kyiv, Ukr. Encycl., 1999. Vol. 2.*
5. Lipinsky V. *Letters to the breeders on the idea and organization of Ukrainian monarchism. Kiev; Philadelphia, 1995.*
6. Lipinsky V. *Universalism in the Ideology of Bakery: Letter to Prof. Jaworski / Historical and political heritage and modern Ukraine. Kiev; Philadelphia, 1994.*
7. Igor Syndyukov. *Free nation of free people. Ivan Franko's journalistic work as a prophetic anti-totalitarian «antidote».* Day. 2012. No. 28–29.
8. Kresina I. O. *Ukrainian national consciousness and contemporary political processes: Ethno-political analysis: Monograph. Kyiv: Higher School, 1998.*
9. Alexander Paskhaver. *Yanukovych's policy should be similar to Kuchma's policy of unification. Day*. 2010. No. 37 (40).
10. Sebaine J., Thorson T. *History of political thought. Kyiv, 1997.*
11. *Ethnic Identity. Creation. Conflict and Accommodation* / Ed. Romanucci-Ross L., De Vos G., Walnut Creek. London, 1995.

12. Shevchenko V. *The Ukrainian man: time and need for self-mastery. Modernity. 1997. № 11.*
 13. Ortega-i-Gasset H. *Selected Works. Kyiv, 1994.*

КОТЮК І. Націєтворення: спірні аспекти теорії та повчальні наслідки практики.

Суспільні процеси, унаслідок яких українські вчені стали незалежними учасниками європейських наукових дискусій, актуалізували необхідність переосмислення низки національних наукових концепцій з дотриманням загальноновизнаних методологічних засад. Це стосується й концепцій «етнічного» і «громадянського» націоналізму, що зобов'язує розкрити причини їхньої появи, політичні завдання, які з їхньою допомогою розв'язуються, хибність окремих використовуваних при їхньому обґрунтуванні аргументів та запропонувати якісно нові підходи до розуміння цих питань.

Ключові слова: національність, громадянство, націоналізм, космополітизм, нація, держава, етнічний націоналізм, громадянський націоналізм, національна держава.

KOTIUK I. Natio-building: controversial aspects of theory and instructive implications of practice.

Democratization of social relations, as a result of which Ukrainian scientists have become independent participants in European scientific discussions, updated the need to rethink many national scientific concepts with adherence to generally accepted academic principles.

This also applies to concepts «Ethnic» and «civil» nationalism, which obliges them to reveal their principles, the falsity of the individual used in substantiating the arguments, and to offer qualitatively new approaches to understanding these issues.

In particular, the reasons that led to these concepts were: 1) demonization nationalism as a state policy; 2) false understanding of the notions of «nationality» «Nation», «nationalism», «patriotism»; 3) identification of the concepts of «country» and «state» and the relationship between man and society and man and state.

The article substantiates that: 1) if nationalism can only be ethnic, the notion of «civilian nationalism», «civilian nation», «Civil society» contain logical errors and is the same as that «Civilians»; 2) the conclusion is «a civilian nation instead of an ethnic one statehood», is also false because the statehood is already under such an approach supposedly absent; 3) if love for one's people (ethnic patriotism) exists an integral part of love for the Motherland, then ethnic and territorial identity complement each other; 4) Territorial patriotism is the basis cosmopolitanism; 5) the modern word «nation» is supernatural (supernethic) community, the components of which are all citizens of the state regardless of their nationality and religion.

The concept of a «political nation» was aimed at taking advantage of it sovereignty of the state as a «melting pot», dissolve in it and the title nation, and all other ethnic groups and create a new historical community – the nation of the American model. However, in Ukraine, the formation of a nation for this could not have happened as an American nation the state, and for the Ukrainian nation, which was formed naturally, its own state was its national idea, which focused on the welcoming need to create it. That is why it is not a project, but a logical one the result of the manifestation of the collective subconscious, which is at the genetic level constantly urges the Ukrainian people to realize its national an instinct based on the principles and rights of the soil, and the right of blood, that is characteristic only for national statehood.

Key words: nationalitu, citizenship, nationalism, cosmopolite, nation, State, ethnic nationalism, citizenship nationalism, national State.

УДК 342.2.1+343.13

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-8

Віктор ТРЕПАК,
професор Національної академії
Служби безпеки України,
доктор юридичних наук,
генерал-майор
ORCID: 0009-0005-4787-2898

ОБМІН ПОЛОНЕНИМИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ІЗРАЇЛІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

«Цей складний процес обміну (двох тіл ізраїльських солдатів Eldad Regev та Ehud Goldwasser's, які були вбиті терористами Хезболли, на п'ять ліванських солдатів у 2006 році. – Авт.) вказує на моральні зобов'язання Ізраїлю забезпечити повернення всіх солдатів, які були відправлені Армією оборони виконувати свою місію, та засвідчує переконливий моральний постулат, який бере початок з юдаїзму, ізраїльських суспільних цінностей та духу ЦАХАЛУ», – з заяви Армії оборони Ізраїлю (2006 р.) [1].

Постановка проблеми та її зв'язок з наукою чи практикою. У міжнародному праві обмін полоненими розглядається як процес звільнення захоплених осіб, як правило, у контексті війни або збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру за участю двох або більше сторін (держав або воюючих груп) [2, р. 321]. Процес обміну полоненими є поширеною практикою під час збройних конфліктів і здійснюється з метою вирішення гуманітарних проблем і дотримання певних міжнародних стандартів, відповідно до яких кожна країна зобов'язана дотримуватися принципів «права війни», що включає, зокрема, й процедури обміну полоненими, їх гуманітарного захисту.

Обмін полоненими і визволення своїх громадян з полону є відповідальною та почесною місією кожної держави, яка є стороною збройного конфлікту, та демонструє її справжні цінності. Невипадково в усьому світі увага до

звільнення полонених підкріплюється встановленням визначних і пам'ятних дат, про які повинна пам'ятати кожна людина, передусім громадянин відповідної держави. Наприклад, 11 квітня в усьому світі відзначають Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів, а в США у третю п'ятницю вересня відзначається національний день військовополонених та зниклих безвісти.

Проблема обміну полоненими є надзвичайно важливою та актуальною для України. Адже від її вирішення залежить доля багатьох громадян України, які перебувають у полоні російської федерації, починаючи з 2014 року. Врятування кожного громадянина України з російського полону є першочерговим завданням для нашої держави, безпосередньо впливає на політичну ситуацію в країні, зміцнює моральний дух кожної української родини, змінює настрої в суспільстві. Так, протягом 2014–2021 років Україна мала значний досвід обміну військовополоненими зі збройними формуваннями ЛНР і ДНР, які контролювалися на той час рф.

Американські дослідники А. Дж. Дітманн, Н. С. Ктейлі, Е. Дж. Брюно на основі проведених спостережень дійшли висновку, що обмін полоненими часто слугує першим кроком на шляху до примирення ворогуючих сторін, які не готові взаємодіяти одна з одною дипломатичним шляхом [3].

На сьогодні в Україні створено дієвий механізм обміну полоненими з російською стороною. Йдеться, зокрема, про створення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. Нормативним підґрунтям для самого обміну військовополоненими є положення кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства України. За даними Координаційного штабу, за три роки діяльності Штаб здійснив 61 обмін і 4131 людина змогла повернутися в Україну.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Як зазначалося, Україна здійснювала обмін полоненими з незаконними збройними формуваннями ЛНР і ДНР, які контролювалися рф, починаючи з 2014 р. Водночас доктринальне вивчення процедури обміну полоненими фактично почалося з 2022 року після повномасштабного вторгнення рф на територію України. Процедура обміну військовополоненими розглядалася такими вченими, як А. А. Вознюк, І. В. Гловюк, В. В. Кузнецов, А. А. Музика, Є. О. Письменський, Ю. А. Пономаренко, В. М. Репецький, М. В. Сийплові, Г. К. Тетерятник та ін. Українські дослідники зосереджують увагу виключно на нормативному забезпеченні обміну полоненими в Україні. Питання ж вивчення зарубіжного досвіду в цій частині залишаються недослідженими.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Вдосконалення процедури обміну полоненими є вкрай важливим питанням для України. Одним із напрямів такого вдосконалення може слугувати досвід зарубіжних держав, які стикаються з аналогічними проблемами та труднощами і вже мають свої традиції з обміну полоненими. Напевно, чи не найбільш дієвий досвід щодо обміну полоненими має Держава Ізраїль, яка з часу створення намагається розв'язувати різноманітні військові конфлікти, що мають глибоке історичне коріння. Такі конфлікти супрово-

джуються періодичними спалахами насильства, включаючи військові операції, що призводить до значних людських втрат з обох сторін, зокрема й у вигляді захоплених армією конфліктуючої сторони як військовослужбовців, так і цивільного населення. Загальна стратегія Ізраїлю стосовно обміну полоненими з супротивником орієнтована на те, щоб кожен ізраїльський солдат, кожен громадянин Ізраїлю почувався в безпеці та розумів, що рано чи пізно його буде звільнено з полону.

Метою статті є вивчення досвіду Ізраїлю стосовно звільнення полонених у контексті ізраїльської стратегії забезпечення безпеки та оборони країни.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Законодавчо визначений початок створення ізраїльської армії відбувся після офіційного утворення Держави Ізраїль 14.05.1948 [3]. Наступного дня, 15.05.1948, Постановою про адміністрацію було надано Тимчасовому уряду Ізраїлю повноваження утворити армію для захисту території новоствореної держави [4]. Згодом 31.05.1948 Кнесет ухвалив Постанову про створення ЦАХАЛу. Цією постановою також було заборонено утворювати будь-які інші воєнізовані структури, введено обов'язковий призов громадян Ізраїлю в армію у випадку надзвичайних ситуацій, а також установлено військовий обов'язок з проходження строкової служби за призовом у ЦАХАЛі [5]. У 1986 році було прийнято Закон Ізраїлю про Армію оборони Ізраїлю, яким у виняткових випадках допускалося створення інших воєнізованих формувань, окрім ЦАХАЛу, а також було запроваджено загальний військовий обов'язок для всіх громадян Ізраїлю відповідного віку незалежно від статі [6]. Протягом багатьох років Ізраїлю вдалося побудувати могутню Армію оборони. За даними, опублікованими на сайті Global Fire Power Рейтингів армій світу, Армія оборони Ізраїлю у 2022 році серед армій 145 країн посідала 18-е місце [7], у 2024 році – 17-е місце [8], а за даними 2025 Military Strength Ranking – 15-е місце [9].

Військові конфлікти, які повсякчас виникають на території Ізраїлю, зумовлюють перманентне перебування конфліктуючих сторін у стані військової напруженості, яка періодично закінчується тимчасовим перемир'ям. Як ізраїльська, так і армія конфліктуючої сторони під час здійснення воєнних операцій беруть у полон військових ворожої армії та цивільних осіб. Державна політика Ізраїлю в цій частині полягає в тому, щоб докласти максимальних зусиль для визволення своїх громадян з полону. Така політика ґрунтується передусім на єврейській правовій традиції («Галаха» – Halacha), згідно з якою полон сприймається як найгірше, що може трапитися з людиною [10, р. 499–500].

Окрім того, в Ізраїлі панує ідеологія, відповідно до якої *солдати ЦАХАЛу є «дітьми кожного»* [11]. Таке порівняння покладає обов'язок на ізраїльську владу якнайшвидше обмінювати в'язнів на своїх солдатів і цивільних осіб, не рахуючись з кількістю таких в'язнів, яку ізраїльська сторона готова обміняти на своїх полонених¹. Використання родинного порівняння виправдовує такий обмін полонених

¹ Тут і далі термін «в'язень» використовуватиметься у значенні полонених конфліктуючої сторони, а термін «полонений» – у значенні полонених Армії оборони Ізраїлю.

на в'язнів, формуючи так званий обмінний курс, за якого кількість в'язнів, яких ізраїльська сторона обміняла на полонених, істотно відрізняється. Наприклад, під час Джібрільської угоди 1985 року за трьох полонених ізраїльська влада віддала на обмін 1150 в'язнів, а у 2011 році за одного полоненого, солдата ЦАХАЛ'у Шаліт (Shalit), який 5 років перебував у палестинському полоні, ізраїльська влада віддала на обмін 1027 в'язнів [12]. Досвід такого непропорційного обміну має й Україна. У 2022 році Україна обміняла за В. Медведчука і 55 російських військовополонених 215 українських полонених, серед яких було багато офіцерів та захисників «Азовсталі».

На сьогодні в Україні сформовано запит на нову суспільну ідеологію щодо запровадження концепції родинної близькості громадян України та Захисників і Захисниць нашої держави, подібну до відповідної ізраїльської ідеології, про яку йшлося вище. Така ідеологія спонукатиме владу України вживати всіх необхідних заходів, навіть непопулярних серед певного кола громадян України, спрямованих на визволення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії. З огляду на це доцільним убачається прийняти закон України про засади державної політики у сфері повернення з полону оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії.

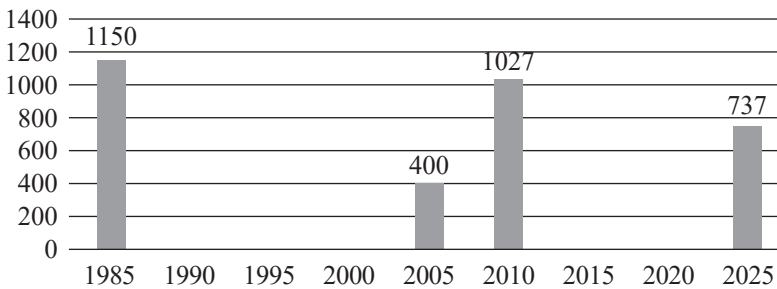
Згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України та (або) на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює *найбільш важливі суспільні відносини*. Згідно з цим же нормативним положенням цієї статті Закону найбільш важливі суспільні відносини, які мають бути врегульовані законом, визначаються Конституцією України та (або) суб'єктом його прийняття. Як передбачено у ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідно до п. 1 ст. 92 Основного Закону виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина. Суспільні відносини, пов'язані з гарантуванням прав і свобод оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, враховуючи воєнні реалії нашої держави, є одними з найбільш важливих в Україні, а тому вони повинні регулюватися саме у формі закону. В цьому нормативно-правовому акті доцільно, зокрема, закріпити право державних органів України не орієнтуватися на пропорційність обміну «один до одного», намагаючись визволити якомога більшу кількість громадян України з полону, врегулювати правові засади діяльності єдиного державного органу, який забезпечує процес розшуку полонених, здійснює операції з їх повернення, а також забезпечує стратегічну комунікацію з суспільством, роблячи суб'єктний аспект обміну полоненими та повернення українців – публічним.

Ізраїль, як і Україна, є членом ООН, а також учасником багатьох міжнародних конвенцій, спрямованих на забезпечення миру, розв'язання збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, зокрема й тих, які стосуються забезпечення прав полонених тією стороною конфлікту, яка утримує їх у полоні. Зокрема, Ізраїль є учасником усіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, зокрема, Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 (далі – Женевська конвенція (III)).

Женевська конвенція (III) є частиною міжнародного гуманітарного права, в якій передбачені міжнародні стандарти поводження з полоненими. Зокрема, у статтях 3, 109 і 110 цієї Конвенції закріплено конкретні умови, яких має дотримуватися кожна сторона збройного конфлікту для здійснення обміну полоненими. Незважаючи на наявність міжнародних норм, які слугують підґрунтям обміну полоненими, дослідники аргументовано зазначають, що «аналіз норм міжнародного права не дав змоги виявити процедуру обміну військовополонених, хоча слід констатувати й відсутність перешкод щодо його здійснення» [13, с. 86]. Окремі науковці наголошують на тому, що «обмін військовополоненими варто розглядати як підставу для закінчення полону. Є необхідність доповнення Женевської конвенції (III) відповідним положенням: визначити поняття, механізм і процедуру обміну військовополоненими (кількість на кількість, чин на чин, інвалід на інвалід або інші підстави) та ін. Це суттєво збагатило б зміст Женевської конвенції (III)» [14, с. 149]. Такого ж висновку доходять і політичні діячі. Так, Я. Юрчишин, народний депутат України, наголосив, що «міжнародне право у сфері захисту прав військовополонених дуже не встигає за розвитком міжнародного права у сфері захисту прав людини», а самі Женевські конвенції не модернізувалися протягом тривалого часу [15].

Отже, професійне середовище звертає увагу на те, що Женевські конвенції загалом не відповідають вимогам належного захисту сучасного міжнародного порядку, а Женевська конвенція (III) у частині врегулювання порядку обміну полоненими під час збройних конфліктів характеризується пробільністю. На нашу думку, Україна, яка третій рік поспіль мужньо боронить свою незалежність, могла б ініціювати міжнародний процес перегляду та модернізації норм міжнародного гуманітарного права, зокрема і в частині гуманітарного захисту полонених та процедури їхнього обміну. Так, підлягають перегляду відповідні міжнародні стандарти стосовно управління / керівництва таборами, порядку прийому та умов тримання полонених з урахуванням сучасних правил співжиття, побутових умов, розвитку техніки, документування їх тримання, надання медичної допомоги, призначення та діяльності змішаних медичних комісій, обміну та звільнення полонених, зокрема засуджених, набуття та припинення статусу полонених, тощо. Місія України може полягати в започаткуванні процесу формування оновленого міжнародного гуманітарного права з урахуванням новітніх загроз міжнародному правопорядку, що включатиме й розробку Київської декларації, якою може бути започатковано оновлення норм міжнародного гуманітарного права.

Як передбачається у ч. 1 ст. 118 Женевської конвенції (III), військовополонених звільняють і репатріюють без зволікання після закінчення бойових дій. Водночас кожна держава, яка є учасницею цієї Конвенції, у межах правового поля та/або правових традицій намагається вжити всіх необхідних заходів для того, щоб військовополонені поверталися додому ще під час ведення бойових дій до їх закінчення. Вище наводилися два найбільш масових випадки обміну полонених на в'язнів. Загалом же протягом палестинсько-ізраїльського конфлікту сторони неодноразово здійснювали обміни полоненими, загальну кількість яких, як і загальну кількість обмінів, установити неможливо. Наприклад, у рамках угоди 2025 року планується звільнення 33 ізраїльських заручників у обмін на 737 палестинських в'язнів:

Кількість ізраїльських полонених, звільнених після основних обмінів до 2025 року

Така непропорційна процедура обміну полонених на в'язнів, коли ізраїльська сторона не вважає на кількість палестинських в'язнів, обмінюючи їх на своїх полонених, критикується багатьма дослідниками. Основні аргументи тих, хто критикує такий непропорційний обмін, зводяться до того, що він зумовлює поповнення рядів терористів тими особами, які були засуджені ізраїльськими судами за тероризм, злочини, пов'язані з тероризмом, тяжкі вбивства тощо, та які зазвичай повертаються після обміну до терористичної діяльності [16].

Ще один аспект, на який варто звернути увагу, стосується публічності самої процедури обміну військовополоненими в Ізраїлі, яка загалом є достатньо публічною. Враховуючи набутий досвід, останнім часом у Ізраїлі було вдосконалено алгоритм дій ізраїльських розвідувальних служб, які відповідають за визволення заручників. Для проведення конкретної операції створюють спеціальну групу із залученням фахівців Відомства розвідки і спеціальних завдань Ізраїлю (Моссад) і Управління воєнної розвідки Ізраїлю (АМАН), які розробляють детальний план заходів. Зокрема, особливу увагу розвідувальні служби Ізраїлю приділяють встановленню місцезнаходження заручників, розробляють і реалізують план їх силового звільнення. Паралельно з такими діями розвідувальні органи Ізраїлю організовують викрадення найбільш активних палестинських лідерів з наступним проведенням переговорів щодо їх обміну на ізраїльських полонених. Самі ж переговори про обмін ізраїльська влада веде переважно через міжнародних посередників, виключаючи при цьому безпосереднє спілкування з терористами. Попри те, що всі деталі операції

з обміну військовополонених суворо засекречені, все ж варто звернути увагу на те, що громадськості відомі прізвища тих полонених, яких ізраїльська влада хоче обміняти на в'язнів.

Часткова публічність обміну полонених у Ізраїлі є позитивним явищем, оскільки допомагає громадськості контролювати відповідні процеси, а родичам полонених бути переконаними в тому, що полонені незабаром будуть повернуті додому, а держава докладе до цього максимум зусиль. Публічність у процесах обмінів, на нашу думку, повинна мати обмежений характер та стосуватися не процедури розшуку полонених чи самого порядку їх обміну, а публічного повідомлення стороною збройного конфлікту про те, кого саме з полонених буде обміняно в процесі досягнення домовленостей з конфліктуючою стороною.

Висновки. Викладене в цій статті уможливило зробити такі висновки:

1) врегулювання обміну полоненими є важливою складовою як національного законодавства держави, яка є стороною збройного конфлікту, так і норм міжнародного гуманітарного права, які повинні визначати еталонні механізми гуманного ставлення до полонених кожною зі сторін збройного конфлікту та процедури обміну полоненими;

2) державна політика Ізраїлю стосовно обміну полоненими полягає в тому, щоб докласти максимальних зусиль для визволення з полону своїх громадян, зокрема і військовополонених. Така політика ґрунтується передусім на єврейській правовій традиції («Галаха»), а також на суспільній ідеології про концепцію родинної близькості громадян Ізраїлю та солдатів ЦАХАЛу. Під час обміну полоненими влада Ізраїлю не орієнтується на пропорційність «один до одного», намагаючись визволити якомога більшу кількість своїх громадян з полону в обмін на в'язнів конфліктуючої сторони;

3) процедура обміну полоненими в Ізраїлі має частково публічний характер, за якої процес розшуку полонених, операція з їх повернення є засекреченими, а суб'єктний аспект обміну полоненими – публічним;

4) тривалий досвід і засади державної політики Ізраїлю у сфері обміну та повернення своїх громадян з ворожого полону набули актуальності та становлять особливий інтерес для України;

5) українське суспільство фактично сформувало суспільний запит на нову суспільну ідеологію України щодо запровадження та слідування концепції родинної близькості громадян України та Захисників і Захисниць нашої держави, подібну до відповідної ізраїльської ідеології;

6) з огляду на новий внутрішній суспільний запит, зумовлений перебуванням у полоні наших громадян, ураховуючи необхідність комплексного нормативного врегулювання суспільних відносин, що виникають під час обміну оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, а також убачаючи наявність прогалин нормативного характеру в цій частині, запропоновано прийняти в Україні закон про засади державної політики у сфері повернення з полону оборонців України, які

перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії;

7) у цьому нормативно-правовому акті доцільно, зокрема, закріпити право державних органів України не орієнтуватися на пропорційність обміну «один до одного», намагаючись визволити якомога більшу кількість громадян України з полону, врегулювати правові засади діяльності єдиного державного органу, який забезпечує процес розшуку полонених, здійснює операції з їх повернення, а також забезпечує стратегічну комунікацію з суспільством, роблячи суб'єктний аспект обміну полоненими та повернення українців публічним;

9) з огляду на необхідність оновлення міжнародного гуманітарного права з урахуванням новітніх викликів міжнародному правопорядку запропоновано оновити міжнародне гуманітарне право, зокрема в частині гуманного поводження з полоненими та визначення порядку їх обміну між сторонами збройного конфлікту. Зокрема, визначено, що підлягають перегляду відповідні міжнародні стандарти стосовно управління / керівництва таборами, порядку прийому та умов тримання полонених з урахуванням сучасних правил співжиття, побутових умов, розвитку техніки, документування їх тримання, надання медичної допомоги, призначення та діяльності змішаних медичних комісій, обміну та звільнення полонених, зокрема засуджених, набуття та припинення статусу полонених тощо.

Перелік використаних джерел

1. *Israelis Bury Soldiers, Question Exchange*. July 17, 2008. URL: <https://surl.li/gohmks>
2. *Ummi Yusnita, Muhammad Kasyfil 'Aziz. Prisoner Exchange in the Russian-Ukraine Conflict: A Juridical Analysis Under International Law*. Binamulia Hukum 2024. Vol. 13. Nomor 2, Desember. P. 321–331. URL: <https://surl.li/inynkx> DOI: 10.37893/jbh.v13i2.938
3. *Andrea G. Dittmann, Nour Kteily, Emile Bruneau. When getting more makes groups seem worth less: Negotiating a «better» deal in prisoner swaps can ironically signal low self-regard and engender disrespect*. Journal of Experimental Social Psychology. 2021. Vol. 92. URL: <https://surl.li/ljkowo>
4. *Law and Administration Ordinance*. № 1 of 5708-1948. URL: <https://surl.li/zrvngm>
5. *Defence Army of Israel Ordinance*. 1948 No. 4 OF 5708-1948. URL: <https://surl.li/sdwjdd>
6. *Defense Service Law: Basic Laws of Israel*. URL: <https://surl.li/ahidad>
7. *Global Fire Power Ranking 2022*. URL: <https://surl.li/cbaqkp>
8. *Military Strength Index by Country 2024*. URL: <https://surl.li/renuid>
9. *2025 Military Strength Ranking*. URL: <https://surl.li/mjnony>
10. *Aviv Yeini, Shelly, Weighing Lives: Israel's Prisoner-Exchange Policy and the Right to Life*. Minnesota Journal of International Law. 2018. Vol. 27:2. P. 493–526. URL: <https://surl.li/gcqqgt>
11. *Ziv Bohrer, Mark J. Osiel. Proportionality in War, Protecting Soldiers from Enemy Captivity, and Israel's Operation Cast Lead — «The Soldiers are Everyone's Children»*. Southern California Interdisciplinary Law Journal. 2013. Vol. 22:637. P. 637–692. URL: <https://surl.li/cvkfzl>
12. *Yoram Schweitzer, Israel: Hostage to Its Soldiers' Captors? in Strategic Survey for Israel 2010*, eds. Shlomo Brom and Anat Kurz, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2010. URL: <https://surl.li/hzcuwj>

13. Кузнецов В. В., Сийплови М. В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 6. С. 185–188. URL: <https://surl.li/hqwknk>

14. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Нац. ун-т Одеська юрид. Академія. Одеса, 2015. 287 с.

15. Женевські конвенції потребують модернізації для кращого захисту прав військовополонених – Юрчишин / *Укрінформ*. 23.08.2024. URL: <https://surl.li/ipctqy>

16. Weiner, Justus Reid. *Leave No Man Behind. The United States and Israel Face Risks in Their Prisoner Release Policies. The Fletcher Forum of World Affairs*. 2015. № 1. P. 7–26. URL: <https://surl.li/nqhwjc>

References

1. Israelis Bury Soldiers, Question Exchange. July 17, 2008. URL: <https://surl.li/gohmks>
2. Umami Yusnita, Muhammad Kasyfil'Aziz. Prisoner Exchange in the Russian-Ukraine Conflict: A Juridical Analysis Under International Law. *Binamulia Hukum* 2024. Vol. 13. Nomor 2, Desember. P. 321–331. URL: <https://surl.li/inynkx> DOI: 10.37893/jbh.v13i2.938
3. Andrea G. Dittmann, Nour Kteily, Emile Bruneau. When getting more makes groups seem worth less: Negotiating a «better» deal in prisoner swaps can ironically signal low self-regard and engender disrespect. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2021. Vol. 92. URL: <https://surl.li/ljkowo>
4. law and administration Ordinance. № 1 of 5708-1948. URL: <https://surl.li/zrvvgmg>
5. Defence Army of Israel Ordinance (1948 No. 4 OF 5708-1948. URL: <https://surl.li/sdwjdd>
6. Defense Service Law: Basic Laws of Israel. URL: <https://surl.li/ahidad>
7. Global Fire Power Ranking 2022. URL: <https://surl.li/cbaqkp>
8. Military Strength Index by Country 2024. URL: <https://surl.li/reunuid>
9. 2025 Military Strength Ranking. URL: <https://surl.li/mjnony>
10. Aviv Yeini, Shelly, *Weighing Lives: Israel's Prisoner-Exchange Policy and the Right to Life*. *Minnesota Journal of International Law*. 2018. Vol. 27:2. P. 493–526. URL: <https://surl.li/gcqqgt>
11. Ziv Bohrer, Mark J. Osiel. Proportionality in War, Protecting Soldiers from Enemy Captivity, and Israel's Operation Cast Lead – «The Soldiers are Everyone's Children». *Southern California Interdisciplinary Law Journal*. 2013. Vol. 22:637. P. 637–692. URL: <https://surl.li/cvkvfzl>
12. Yoram Schweitzer, *Israel: Hostage to Its Soldiers' Captors?* in *Strategic Survey for Israel* 2010, eds. Shlomo Brom and Anat Kurz, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2010. URL: <https://surl.li/hzcuwj>
13. Kuznetsov V. V., Syiploki M. V. *Perspektyvy kryminalno-pravovoho zabezpechennia obminu viiskovopolonenykh*. *Yurydychnyi elektronnyi naukovi zhurnal*. 2022. № 6. S. 185–188. URL: <https://surl.li/hqwknk>
14. Hrushko M. V. *Stanovlennia ta spetsyfyka mizhnarodno-pravovoho rezhymu viiskovopolonenykh: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11; Nats. un-t Odeska yuryd. Akademiia*. Odessa, 2015. 287 s.
15. Zhenevski konventsii potrebutiut modernizatsii dlia krashchoho zakhystu prav viiskovopolonenykh – Yurchyshyn / *Ukrinform*. 23.08.2024. URL: <https://surl.li/ipctqy>
16. Weiner, Justus Reid. *Leave No Man Behind. The United States and Israel Face Risks in Their Prisoner Release Policies. The Fletcher Forum of World Affairs*. 2015. № 1. P. 7–26. URL: <https://surl.li/nqhwjc>

ТРЕПАК В. Обмін полоненими під час збройних конфліктів у Ізраїлі: досвід для України.

У статті висвітлюється проблема досвіду Ізраїлю в аспекті обміну полоненими під час збройних конфліктів та доцільності його використання під час удосконалення процедури обміну полоненими між Україною та російською федерацією. Запропоновано прийняти в Україні закон про засади державної політики у сфері повернення з полону оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії. Запропоновано оновити норми міжнародного гуманітарного права в частині гуманного поводження з полоненими та визначення порядку їх обміну між сторонами збройного конфлікту.

Ключові слова: полон, полонений, військовополонений, оборонці України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільні особи, позбавлені особистої свободи внаслідок збройної агресії, обмін полоненими, Держава Ізраїль, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року.

TREPAK V. Prisoner exchange during armed conflicts in Israel: experience for Ukraine.

The article highlights the problem of Israel's experience in the exchange of prisoners during armed conflicts and the feasibility of using it to improve the procedure for the exchange of prisoners between Ukraine and the Russian Federation. Israel's state policy regarding the exchange of prisoners is to make every effort to free its citizens from captivity. This policy is based on the Jewish legal tradition («Halacha»), as well as on the public ideology of the concept of kinship between Israeli citizens and IDF soldiers. During the exchange of prisoners, the Israeli authorities do not focus on proportionality “one to one”, and the procedure of prisoner exchange is partially public. Given the new internal public demand caused by the captivity of our citizens, it is proposed to adopt a law in Ukraine on the principles of state policy in the field of returning from captivity of Ukrainian defenders who are in captivity of the aggressor state, civilians deprived of their personal freedom as a result of armed aggression. This legal act should, in particular, enshrine the right of Ukrainian state bodies not to be guided by the proportionality of the exchange “one for one”, regulate the legal framework for the activities of the only state body that ensures the process of searching for prisoners, carries out operations for their return, and also ensures strategic communication with society, making the subjective aspect of the exchange of prisoners and the return of Ukrainians public. Given the need to update international humanitarian law in view of the latest challenges to the international legal order, the author proposes to update it in terms of humane treatment of prisoners and determining the procedure for their exchange between the parties to an armed conflict. It is determined that the relevant international standards on the management/management of camps, the procedure for admission and conditions of detention of prisoners, taking into account modern rules of cohabitation, living conditions, development of technology, documentation of their detention, provision of medical care, appointment and operation of mixed medical commissions, exchange and release of prisoners, including convicts, acquisition and termination of prisoner status, etc. should be revised.

Key words: captivity, prisoner of war, prisoner of war, defenders of Ukraine held captive by the aggressor state, civilians deprived of their personal liberty as a result of armed aggression, prisoner exchange, State of Israel, Israel Defense Forces, armed conflict, international humanitarian law, Geneva Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949.

УДК 342.721

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-9

Катерина КАТЕРИНЧУК,
*професор кафедри правознавства факультету права,
публічного управління та національної безпеки
Поліського національного університету,
доктор юридичних наук, доцент*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ І ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Постановка проблеми. «Під час воєнних дій на території України зникають безвісти багато людей, що спричиняє страждання та невизначеність їх родинам і друзям. Люди мають право знати, що сталося зі зниклими безвісти родичами» [1]. На сьогодні значний відсоток військовослужбовців перебувають у статусі «зниклий безвісти за особливих обставин». Масштаби цієї ситуації, а саме кількість безвісти зниклих осіб, є значними, і все це ускладнюється тим, що «статистика» з цієї категорії справ невпинно зростає [2]. Станом на початок 2025 року в реєстрі зниклих безвісти за особливих обставин – понад 71 тисяча записів. Тільки у 2024 році близько 30 тисяч людей визнали зниклими безвісти [3]. Отже, аналіз статистичних даних дає можливість робити невтішні висновки – динаміка зниклих безвісти невпинно зростає.

Правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а також близьких родичів і членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, визначається Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» та іншими законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 2 Закону). Адже в Конституції України проголошено найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я (ст. 3) та обов'язок держави забезпечувати їх охорону (ст. 49) всіма правовими засобами [4, с. 9].

Тому метою цієї статті є аналіз чинного законодавства, в якому закріплено права близьких родичів і членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а також висвітлення і вирішення проблемних питань, які виникають на практиці.

Проблемні питання. З моменту вторгнення росії на територію України виникла нагальна необхідність у проведенні наукових розробок і досліджень щодо: правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані із набуттям правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; пошуку, розшуку та обліку таких осіб, а також їх правовим та соціальним захистом.

З'ясування правової регламентації порядку визнання особи зниклою безвісти за особливих обставин і відмежування від інших правових понять займалися: Д. Бойчук, В. Гожій-Демиденко, І. Голубенко, О. Зайчук, В. Журавський, Н. Камінська, А. Кличкова, І. Колошко, О. Мазурок, А. Мірошніченко, М. Перепелиця, Л. Приполова, Л. Фесечко, А. Філіппова та інші науковці. Також залишаються актуальними питання правового та соціального захисту близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Розробка цієї тематики дасть змогу здійснити аналіз ефективності захисту прав близьких родичів і членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та визначити проблемні питання, які виникають у цієї категорії людей.

Виклад основного матеріалу. Одним із проблемних питань, з якими стикається більшість військовослужбовців і близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є відбір біологічного матеріалу. Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [5] визначає правові засади обробки геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні. У ч. 2 ст. 8 цього Закону визначено, що «у разі введення воєнного стану відбір біологічного матеріалу здійснюється в обов'язковому порядку у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, а також членів добровольчих формувань територіальних громад». Однак проведене опитування та отримання офіційних відповідей на численні запити близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти військовослужбовців 150 ОМБр (військова частина А4935), доводить, що командуванням було грубо порушено положення чинного законодавства в цій частині. Відбір біологічного матеріалу у військовослужбовців має певні особливості, а саме «порядок зберігання біологічного матеріалу, відібраного для проведення державної реєстрації геномної інформації у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, встановлюється відповідно Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Управлінням державної охорони України, розвідувальними органами, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України» (ч. 4 ст. 12). Тож біологічний матеріал військових проходить не всі етапи, що визначені Законом України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», а саме відбір та зберігання без подальшого проведення

молекулярно-генетичної експертизи (дослідження) та відповідно внесення до Електронного реєстру геномної інформації. На нашу думку, потрібні відповідні зміни до цього Закону, який регулює ці питання. Крім того, натеper нам не відомі випадки контролю за додержанням прав людини і громадянина при державній реєстрації геномної інформації Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини – Дмитром Лубінцем (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»).

На неодноразових зустрічах з представниками Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими (далі – КШ) [6; 7] та Уповноваженим з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (Артур Добросердов), висвітлювалися близькими родичами та членами сімей осіб, зниклих безвісти військовослужбовців 150 ОМБр, порушення, вчинені командуванням військової частини А4935. Це стосувалося права військовослужбовців щодо відбору геномної інформації та забезпечення військових сталевим ідентифікаційним жетоном з особистим номером (далі – ідентифікаційний жетон). Особливості нормативного регулювання щодо забезпечення, а саме замовлення, отримання, видачі, обліку та здійснення перевірки наявності ідентифікаційного жетона у військовослужбовця визначено розділами IX «Присвоєння особистих номерів та забезпечення ідентифікаційними жетонами військовослужбовців» і XIV «Організація зберігання і пересилки облікових документів, забезпечення військ (сил) бланками і книгами обліку особового складу, ідентифікаційними жетонами» Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України [8] (далі – Інструкція). Наявність у кожного військовослужбовця ідентифікаційного жетона є дуже важливим під час пошуку полеглих воїнів і зниклих безвісти (тобто це невпізнані трупи людей, їх останків та частин тіла людини або полегли воїни, яких не можуть забрати з поля бою, або якщо забрали з поля бою і потрібен певний час для отримання збігів у Електронному реєстрі геномної інформації людини).

Отже, вимоги до гравіювання на ідентифікаційному жетоні визначено у Додатку 32 до Інструкції. Строк отримання ідентифікаційного жетона у Інструкції не зазначено, лише згадка про «урахування часу, необхідного для їх замовлення, виготовлення та отримання від виробника або органу забезпечення», а «присвоєння військових звань офіцерського складу на посаду, ідентифікаційні жетони видаються на руки одночасно з документом, що посвідчує особу військовослужбовця» (п. 8 IX розділ Інструкції). Тобто під час воєнного стану (в Інструкції це визначається, як особливий період. – *Авт.*) не врегульовано питання строку подачі заявки на їх виготовлення, хоча чітко встановлена дата (25 жовтня поточного року) подачі такої заявки в мирний час. Видача військовослужбовцям ідентифікаційних жетонів здійснюється під особистий підпис унизу титульної сторінки особової справи та у звіті про видачу ідентифікаційних жетонів військовослужбовцям (додаток 34 до Інструкції). Облік ідентифікаційних жетонів ведеться у книзі обліку ідентифікаційних жетонів з особистими номерами військовослужбовців (додаток 35 до Інструкції) (п. 17 розділу IX Інструкції).

Перевірку наявності ідентифікаційних жетонів у військовослужбовців зобов'язані здійснювати командир роти (батареї) (п. 3 ч. 19 розділ II Інструкції), начальник штабу батальйону (дивізіону, ескадрильї) (п. 3 ч. 21 розділу II та п. 15 розділу IX Інструкції) щомісячно та вживати необхідних заходів для усунення виявлених недоліків. Також порядок обліку та видачі ідентифікаційних жетонів перевіряється щороку внутрішніми перевірними комісіями з питань перевірки обліку особового складу, про що в усіх розділах книги обліку ідентифікаційних жетонів з особистими номерами військовослужбовців головою комісії робляться відповідні записи про стан справ (ч. 17 розділу IX Інструкції).

Щодо зниклих безвісти військовослужбовців за особливих обставин, то «ідентифікаційні жетони військовослужбовців, виключених зі списків особового складу у зв'язку зі смертю (загибеллю), визнанням безвісти відсутніми, оголошенням померлими або звільнених за обвинувальним вироком суду, прикріплюються до їх особових справ (для осіб офіцерського складу – до перших примірників) або обліково-послужних карток (відповідно до категорії обліку таких осіб за видами військової служби) із подальшим направленням, до відповідних ТЦК та СП» (п. 12 розділу IX Інструкції).

Отже, кожному військовому мають вчасно виготовити та видати ідентифікаційний жетон, однак на практиці є випадки коли ціла бригада – 150 ОМБр військової частини А4935 не отримала ідентифікаційні жетони, а представники військової частини на офіційних зустрічах з близькими родичами та членами сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, не надають відповідей на ці та інші питання, що є явним порушенням прав військових, а також діями, що перешкоджають пошуку безвісти зниклих за особливих обставин.

Аналіз положень Інструкції дає можливість визначити проблемні питання, що в ній не врегульовано, а саме:

- 1) невидача ідентифікаційного жетона військовослужбовцю в особливий період (воєнний стан) (хоча питання невидачі у зв'язку з виключенням зі списків особового складу військової частини врегульовано (п. 30 розділу XIV). – *Авт.*), а також не визначено коло осіб, відповідальних за таку бездіяльність;
- 2) невизначені чіткі строки видачі ідентифікаційного жетона військовослужбовцю в особливий період (воєнний стан), адже підготовка військовослужбовців та їх відправлення в зону бойових дій нині здійснюється в дуже стислі строки.

Крім того, необхідно зауважити й про наявність недоліків у діяльності КШ щодо зниклих безвісти за особливих обставин [9].

В Україні діє велика кількість інституцій, які займаються пошуком, розшуком і збором інформації щодо зниклих безвісти за особливих обставин. Однією з таких організацій є КШ, який був утворений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», якою було затверджено Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими (далі – Положення про КШ) та його склад [10]. Положення про КШ визначає основні завдання, права, посадовий

склад, організаційну діяльність КШ та ін. Однак щодо діяльності КШ виникає безліч питань, зокрема, які стосуються пошуку зниклих безвісти за особливих обставин і близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Отже, до основних завдань КШ належить «організація інформаційного та правового супроводу членів сімей оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, та осіб, зниклих безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, з питань, що стосуються дотримання їх прав і законних інтересів» (п. 3 Положення про КШ). Відповідно до покладених завдань КШ «інформує щотижня громадськість та представників або членів сімей оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, осіб, зниклих безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, про результати діяльності групи ведення переговорного процесу шляхом розміщення узагальненої інформації (крім інформації з обмеженим доступом) на вебсайті Координаційного штабу, а також в інший спосіб, визначений Головою Координаційного штабу» (п. 6 Положення про КШ). Однак офіційний вебсайт КШ не містить навіть «узагальнених» даних щодо діяльності та проведеної роботи цієї організації у вкладках – «Зустрічі з родинами» та «Інтерв'ю зі звільненими», лише мізерна інформація, що зазначена загальними фразами. Крім того, з моменту утворення КШ залишаються невстановленими випадки «інших способів, визначених Головою Координаційного штабу», якими здійснювалося інформування громадськості.

На зустрічах, що проходять у КШ з близькими родичами та членами сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, представники цієї організації не надають відповідей на питання, що їх цікавлять, а саме:

- яким чином звільнених військовополонених ознайомлюють з фотобазою зниклих безвісти за особливих обставин, що надають близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин;
- на яких ресурсах можна ознайомитися з проведеною роботою КШ з пошуку конкретного зниклого безвісти за особливих обставин та з інших питань, які ми розкриємо надалі.

На вебсайті КШ міститься інформація щодо електронного кабінету користувача інформаційної системи (далі – Особистий кабінет). «Новий функціонал Особистого кабінету дає можливість родичам полонених і зниклих безвісти самостійно завантажувати відомості про близьку Вам людину у вигляді витягу. Також можна переглянути номери досудових розслідувань стосовно рідних у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) та інформацію про підрозділ Національної поліції, який веде розслідування. Наявні також контакти спеціалізованих центрів ГУНП з розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [11]. Механізм функціонування та використання інформаційної системи з питань поводження з військовополоненими визначає Положення про інформаційну систему з питань

поводження з військовополоненими (далі – Положення) [12]. Однак при роботі (внесенні даних зниклого безвісти за особливих обставин) у Особистому кабінеті у близьких і родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, виникає ряд питань, які потребують доопрацювання. По-перше, реєстрація в Особистому кабінеті здійснюється заявником, який «отримує доступ до інформаційної системи після проходження авторизації шляхом автентифікації з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, чи іншого засобу електронної ідентифікації із середнім або високим рівнем довіри» (п. 10 Положення), подальше інформування здійснюється «засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, зокрема з використанням мобільного додатка Порталу Дія (Дія)» (п. 6 Положення). Тим самим, якщо близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, не мають доступу до мережі Інтернет (люди можуть перебувати на території, що знаходиться під постійними обстрілами, відключення електропостачання та інші випадки. – *Авт.*), не мають можливості користуватися девайсами (є певна кількість людей, які користуються бюджетними девайсами – кнопкові телефони, з їх допомогою це зробити неможливо. – *Авт.*), відповідно вони автоматично не можуть зареєструватися та отримувати інформацію. По-друге, «можливості подання заявки заявником про перебування у полоні або зникнення осіб, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, та осіб, зниклих безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, яка містить такі дані: прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) та інші необхідні дані щодо заявника та оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, та осіб, зниклих безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України». До «інших необхідних даних щодо заявника та оборонців України» віднесено такі дані: реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта громадянина України. У випадку відсутності документів (деяким родинам зниклих безвісти військова частина не повернула особисті документи. – *Авт.*), програма в такому випадку не дає змоги продовжити реєстрацію в Особистому кабінеті. Крім того, потребують заповнення й інші поля Особистого кабінету, а саме, військове (спеціальне) звання, номер військової частини, посада (п. 12 Положення) – цієї інформації може не бути у заявника, до прикладу більшість близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих 150 ОМБр військової частини А4935, не знали такої інформації.

Вкладка «Документ, що підтверджує спорідненість» вміщує інші вкладки, які є незрозумілими: 1) «Документ про спільну покупку майна» (в назві міститься розсіянizm. – *Авт.*), 2) «Свідоцтво про народження ПОЛОНЕНОГО» (в такому випадку виключаються особи, які мають інший статус, наприклад зниклий безвісти. – *Авт.*), 3) поряд з вкладкою «Свідоцтво про народження доньки/сина» міститься вкладка

«СВІДОЦТВО ПРО СПІЛЬНИХ ДІТЕЙ» (такого документа взагалі не існує. – *Авт.*), 5) «По деклараціям полоненого» (такого документа також не існує. – *Авт.*).

По-третє, у Положенні не врегульовані питання, а тому й не проводяться відповідні дії, щодо внесення інформації Спеціальними користувачами в Особистий кабінет та їх строки, щоб кожен заявник зміг слідкувати за проведеною роботою. Проблемним питанням також є надання доступу до Особистого кабінету, якщо декілька родичів, які між собою не контактують.

Варто також зазначити про дискримінаційний, по суті, підхід представників КШ у частині створення Громадської ради при КШ і залучення близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти, полонених до її членства. Вирішення цього питання уможливило б громадянам брати участь та впливати на формування державних справ у країні. У ст. 38 Конституції України визначено, що «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування». Наприкінці 2024 року було анонсовано створення Громадської ради при КШ та запропоновано представникам громадських організацій долучитися до цього процесу [13].

У Положенні (п. 9²) зазначено, що до основних завдань Ради КШ, як вищого керівного органу, належить затвердження Положення про Громадську раду при КШ та порядок проведення конкурсного відбору до Громадської ради. На офіційних зустрічах з близькими родичами та членами сімей осіб, зниклих безвісти та полонених, представники КШ зазначили, що на конкурсний відбір до Громадської ради при КШ будуть допускатися виключно члени громадської організації (така організація має статус юридичної особи. – *Авт.*), яка зареєстрована понад 180 днів. Аналіз чинного законодавства визначає, що «громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право брати участь у порядку, визначеному законодавством, у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності» (п. 5 ч. 2 ст. 21 Закон України «Про громадські об'єднання») [14]. Однак у Законі не визначені чіткі строки для участі в конкурсному відборі. Крім того, ст. 36 Конституції України визначає, що «ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом». «Рівність перед законом передбачає, що громадські об'єднання є рівними у своїх правах та обов'язках відповідно до закону з урахуванням організаційно-правової форми, виду та/або статусу такого об'єднання» (ч. 5 ст. 3).

Тобто близькі родичі та члени сім'ї осіб, зниклих безвісти та полонених, які не створили громадської організації, а функціонують як об'єднання, що не зареєстроване, не матимуть права на членство в Громадській раді при КШ. Крім того, жоден офіційний документ, а також офіційний вебсайт не містить

інформації щодо таких обмежень. Наразі КІШ співпрацює з низкою громадських організацій, адвокатських об'єднань та благодійних фондів [15], однак до цього часу не створено Громадську раду при КІШ, про що зазначено у звіті за підсумками роботи у 2024 році [16].

Висновки. Проблемні питання, які виникають на практиці у військовослужбовців і близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, потребують аналізу та подальшого врегулювання. Насамперед це стосується: вчасного відбору геномної інформації у військовослужбовців; замовлення, отримання, видачі, обліку та здійснення перевірки наявності ідентифікаційного жетона у військовослужбовця; комунікація державних органів з близькими родичами та членами сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; особливості роботи (реєстрація, заповнення, подання заяви) електронного кабінету користувача інформаційної системи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими; створення Громадської ради при Координаційному штабі з питань поводження з військовополоненими. Здійснено науково-практичну характеристику окремих положень чинного законодавства в цій сфері, визначено проблемні питання та запропоновано шляхи їх вирішення.

Перелік використаних джерел

1. Голубенко І. І. Правові аспекти визнання фізичної особи зниклою безвісти за особливих обставин в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 87–90. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/18.pdf
2. Катеринчук К. Права близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: проблемні питання та перспективи вирішення. Слово Національної школи суддів. 2024. № 4 (49). С. 6–15.
3. Дончевська В. В Україні понад 71 тисяча людей зниклих безвісти. 13.01.2025 р. URL: <https://cxid.media/news/v-ukraini-ponad-71-tysiacha-liudey-znykly-bezvisty/>
4. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
5. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022. № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2#n242>
6. У Штабі відбулася зустріч з об'єднанням родин білорусів 150-ої ОМБр. 17.02.2025 р. Офіційний сайт Координаційного Штабу з питань поводження з військовополоненими. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/u-shtabi-vidbulasya-zustrich-z-obyednannyam-rodyn-bielysiv-150-oyi-ombr-1919>
7. У Координаційному штабі відбулася зустріч з родинами білорусів 150-ої ОМБр. 24.12.2024 р. Офіційний сайт Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/u-koordynatsynomu-shtabi-vidbulasya-zustrich-z-rodynami-bielysiv-150-oyi-ombr-1689>
8. Інструкція з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 15.09.2022 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD#w1_37

9. Катеринчук К. В. Проблемні питання в діяльності координаційного штабу з питань поведження з військовополоненими щодо зниклих безвісти за особливих обставин. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (21 березня 2025 р.). Дніпро: ДУВС, 2025.

10. Положення про утворення Координаційного штабу з питань поведження з військовополоненими: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text>

11. Економте час та кошти: Особистий кабінет та юристи Коордштабу допомагають рідним полонених та зниклих безвісти Оборонців. 17.02.2025 р. Офіційний сайт Координаційного штабу з питань поведження з військовополоненими. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/ekonomte-chas-ta-koshty-osobystyy-kabinet-ta-yurysty-koordshtabu-dopomahayut-ridnym-polonenykh-ta-znyklykh-bezvisty-oborontsiv-1918>

12. Положення про інформаційну систему з питань поведження з військовополоненими: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2024 р. № 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2024-%D0%BF#Text>.

13. Координаційний штаб запрошує представників громадських організацій долучитися до Громадської ради. 15.08.2024 р. Офіційний сайт Координаційного штабу з питань поведження з військовополоненими. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/koordynatsiynyy-shtab-zaproshuye-predstavnykiv-hromadskykh-orhanizatsiy-doluchytysya-do-hromadskoyi-rady-1400>

14. Про громадські об'єднання: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#n59>

15. Координаційний штаб співпрацює з низкою громадських організацій, адвокатських об'єднань та благодійних фондів. Завдяки такій співпраці є можливість щоденно опрацьовувати численні запити від Захисників та їхніх родин. Офіційний сайт Координаційного штабу з питань поведження з військовополоненими. URL: <https://koordshtab.gov.ua/ngo>.

16. Координаційний штаб затвердив звіт за підсумками роботи у 2024 році. 05.01.2025 р. Офіційний сайт Координаційного штабу з питань поведження з військовополоненими. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/koordynatsiynyy-shtab-zatverdyy-zvit-za-pidsumkamy-roboty-u-2024-rotsi-1793>

References

1. Holubenko I. I. Pravovi aspekty vyznannia fizychnoi osoby znykloiu bezvisty za osoblyvykh obstavyn v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini. Yurydychny naukovy elektronnyi zhurnal. 2023. № 1. S. 87–90. URL: http://lsey.org.ua/1_2023/18.pdf

2. Katerynychuk K. Prava blyzkykh rodychiv ta chleniv simi osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn: problemni pytannia ta perspektyvy vyrishennia. Slovo natsionalnoi shkoly suddiv. 2024. 4 (49). S. 6–15.

3. Donchevska V. V Ukraini ponad 71 tysiacha liudei znyklykh bezvisty. 13.01.2025 r. URL: <https://cxid.media/news/v-ukraini-ponad-71-tysiacha-liudey-znykly-bezvisty/>

4. Katerynychuk K. V. Zlochyny proty zdorovia osoby: problemy kryminalno-pravovoi teorii ta praktyky: monohrafiia. Kyiv: FOP Maslakov, 2018. 408 s.

5. Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny: Zakon Ukrainy vid 09.07.2022. № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2#n242>

6. U Shtabi vidbulasia zustrich z obiednanniam rodyn biitsiv 150-oi OMBR. 17.02.2025 r. Ofitsiyni sait Koordynatsiinoho Shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/u-shtabi-vidbulasya-zustrich-z-obyednanniam-rodyn-biitsiv-150-oyi-ombr-1919>

7. U Koordynatsiinomu shtabi vidbulasia zustrich z rodynamy biitsiv 150-oi OMBR. 24.12.2024r. Ofitsiyni sait Koordynatsiinoho Shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/u-koordynatsiinomu-shtabi-vidbulasya-zustrich-z-rodynamy-biitsiv-150-oyi-ombr-1689>

8. Instruksiiia z orhanizatsii obliku osobovoho skladu v systemi Ministerstva oborony Ukrainy, zatverdzhenoï nakazom Ministerstva oborony Ukrainy vid 15.09.2022 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD#w1_37

9. Katerynychuk K. V. Problemni pytannia v diialnosti koordynatsiinoho shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy, shchodo znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn. Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (21 bereznia 2025 r.). Dnipro, 2025.

10. Polozhennia pro utvorennia Koordynatsiinoho shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.2022. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text>

11. Ekonomte chas ta koshty: Osobystyi kabinet ta yurysty Koordshtabu dopomahaiut ridnym polonenym ta znyklykh bezvisty Oborontsiv. 17.02.2025 r. Ofitsiyni sait Koordynatsiinoho Shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/ekonomte-chas-ta-koshty-osobystyi-kabinet-ta-yurysty-koordshtabu-dopomahayut-ridnym-polonenym-ta-znyklykh-bezvisty-oborontsiv-1918>

12. Polozhennia pro informatsiinu systemu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 liutoho 2024 r. № 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2024-%D0%BF#Text>

13. Koordynatsiyni shtab zaprosuie predstavnykiv hromadskykh orhanizatsii doluchytysia do Hromadskoi rady. 15.08.2024 r. Ofitsiyni sait Koordynatsiinoho Shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/koordynatsiynyy-shtab-zaprosuie-predstavnykiv-hromadskykh-orhanizatsiy-doluchytysia-do-hromadskoyi-rady-1400>

14. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 1. St. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#n59>

15. Koordynatsiyni shtab spivpratsiue z nyzkoiu hromadskykh orhanizatsii, advokatskykh obiednan ta blahodiinykh fondiv. Zavdiaky takii spivpratsi ye mozhlyvist shchodenno opratsovuvaty chyslenni zapyty vid Zakhysnykiv ta yikhnikh rodyn. Ofitsiyni sait Koordynatsiinoho Shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy. URL: <https://koordshtab.gov.ua/ngo>

16. Koordynatsiyni shtab zatverdyyv zvit za pidsumkamy roboty u 2024 rotsi. 05.01.2025 r. Ofitsiyni sait Koordynatsiinoho Shtabu z pytan povodzhennia z viiskovopolonenymy. URL: <https://koordshtab.gov.ua/posts/koordynatsiynyy-shtab-zatverdyyv-zvit-za-pidsumkamy-roboty-u-2024-rotsi-1793>

КАТЕРИНЧУК К. Правові аспекти вирішення проблемних питань захисту прав близьких родичів і членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

У статті здійснено аналіз чинного законодавства, в якому закріплено права близьких родичів та членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а також висвітлення і

вирішення проблемних питань, які виникають на практиці, а саме: вчасний відбір геномної інформації у військовослужбовців; замовлення, отримання, видача, облік та здійснення перевірки наявності ідентифікаційного жетона у військовослужбовця; координація державних органів з близькими родичами та членами сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; особливості роботи (реєстрація, заповнення, подача заяви) електронного кабінету користувача інформаційної системи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими; створення Громадської ради при Координаційному штабі з питань поводження з військовополоненими. Здійснено науково-практичну характеристику окремих положень чинного законодавства в цій сфері та визначено проблемні аспекти їх реалізації.

Ключові слова: зниклі безвісти за особливих обставин; права близьких родичів осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; права членів сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; відбір геномної інформації у військовослужбовців; замовлення, отримання, видача, облік та здійснення перевірки наявності ідентифікаційного жетона у військовослужбовця; електронний кабінет користувача інформаційної системи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими; Громадська рада; громадське об'єднання; громадська організація.

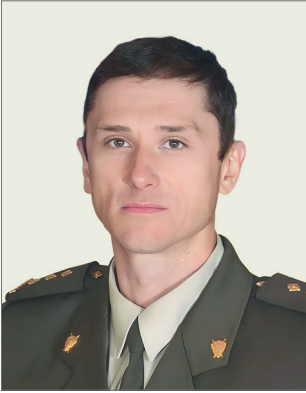
KATERYNCHUK K. Legal Aspects of Addressing Problematic Issues in Protecting the Rights of Close Relatives and Family Members of Persons Missing Under Special Circumstances.

Currently, a significant percentage of military personnel hold the status of «missing under special circumstances». The legal acts of Ukraine define the legal status of persons missing under special circumstances, as well as the rights of their close relatives and family members. This article analyzes the current legislation that establishes the rights of close relatives and family members of persons missing under special circumstances. The development of this topic allows for an assessment of the effectiveness of protecting the rights of close relatives and family members of persons missing under special circumstances and helps to identify the problematic issues faced by this category of individuals. The author raises practical challenges encountered by military personnel and the close relatives and family members of persons missing under special circumstances. These issues include the timely collection of genomic information from military personnel; the ordering, receipt, issuance, registration, and verification of an identification tag's presence among military personnel; communication between state authorities and the close relatives and family members of persons missing under special circumstances; the registration, completion, and submission of applications through the user's electronic cabinet in the information system of the Coordination Headquarters for the Treatment of Prisoners of War; and the establishment of a Public Council under the Coordination Headquarters for the Treatment of Prisoners of War. The article provides a scientific and practical analysis of specific provisions of current legislation in this field, identifies problematic issues, and proposes solutions.

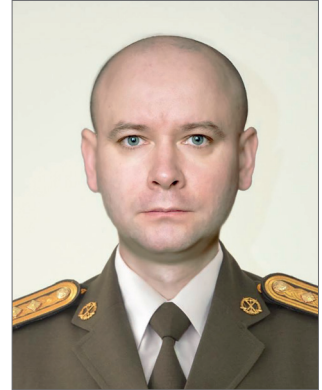
Key words: missing persons under special circumstances; rights of close relatives of persons missing under special circumstances; rights of family members of persons missing under special circumstances; collection of genomic information from military personnel; ordering, receipt, issuance, registration, and verification of an identification tag's presence among military personnel; user's electronic cabinet in the information system of the Coordination Headquarters for the Treatment of Prisoners of War; Public Council; public association; public organization.

УДК 351.74

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-10

Олександр БАБАРИЦЬКИЙ,
 заступник начальника інституту з навчальної
 та наукової роботи – начальник навчального відділення
 Військово-юридичного інституту Національного
 юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
 кандидат економічних наук
 ORCID: 0000-0002-1690-1837

Сергій ІВАЩЕНКО,
 доцент кафедри права Національної безпеки
 та правової роботи
 Військово-юридичного інституту Національного
 юридичного університету імені Ярослава Мудрого
 ORCID: 0000-0001-6846-7422

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВОЄННОГО І НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Правове регулювання воєнного та надзвичайного станів в Україні є важливим елементом забезпечення національної безпеки, державного суверенітету та громадського порядку в умовах кризових ситуацій. Однак чинна нормативно-правова база стикається із низкою викликів, які знижують її ефективність. Однією з ключових проблем є недостатня чіткість критеріїв і процедур, що регулюють обмеження прав і свобод громадян під час дії особливих правових режимів. Це може призводити до надмірних або невинуватених обмежень, зловживань з боку органів влади, а також до порушення прав людини. Існує також проблема недостатнього контролю за дотриманням прав громадян під час дії воєнного чи надзвичайного стану, що зумовлює ризики перевищення повноважень державними органами. Ще одним важливим аспектом є потреба адаптації нормативно-правової бази до сучасних викликів, таких як гібридні загрози, інформаційна агресія та кібератаки. Ці аспекти потребують комплексного

підходу для вдосконалення правового регулювання та підвищення ефективності функціонування державних інститутів у кризових ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблемного питання займалися такі вчені, як О. Білоскурська, Ю. Римаренко, О. Костенко, В. Білан, О. Синявська та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз нормативно-правової бази, що регулює воєнний і надзвичайний стани в Україні, для визначення її ефективності у забезпеченні національної безпеки та захисту прав громадян в умовах кризових ситуацій. Дослідження спрямоване на виявлення проблем правового регулювання, пов'язаних із упровадженням особливих режимів, оцінку відповідності законодавства сучасним викликам, а також формулювання пропозицій щодо його вдосконалення. Особливий акцент робиться на забезпеченні балансу між потребою в обмеженні певних прав і свобод громадян та гарантуванням їх основоположних прав навіть у надзвичайних умовах.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова база воєнного та надзвичайного станів в Україні ґрунтується на основоположних документах, які визначають порядок їх введення, функціонування, а також права та обов'язки органів влади та громадян у цих умовах. Основним джерелом правового регулювання є Конституція України, яка встановлює загальні принципи функціонування державних інститутів та забезпечення прав і свобод громадян в умовах надзвичайних ситуацій. Зокрема, ст. 64 Конституції України передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод під час воєнного або надзвичайного стану, але такі обмеження не повинні порушувати основні права людини [1].

Одним із ключових нормативних актів, що регулюють воєнний стан, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року. Він визначає процедуру введення воєнного стану, його правові наслідки, заходи, що можуть бути запроваджені, а також функції органів державної влади в цей період. Згідно із законом воєнний стан вводиться Указом Президента України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України та підлягає затвердженню Верховною Радою України (ст. 5 Закону). Крім того, закон визначає повноваження військового командування та військових адміністрацій, що можуть бути створені для управління на територіях, де діє воєнний стан.

Окремо варто виділити постанови Кабінету Міністрів України, які деталізують порядок реалізації заходів у межах правового режиму воєнного стану. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України № 573 від 8 липня 2020 року «Про запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану» регламентує практичні кроки щодо охорони об'єктів критичної інфраструктури, обмеження пересування громадян, запровадження комендантської години тощо. Також постанова Кабінету Міністрів України № 1455 від 29 грудня 2021 року визначає порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування на територіях, де введено воєнний стан [2, с. 9].

Щодо надзвичайного стану основним законодавчим актом є Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» № 1550-III від 16 березня 2000 року. Він визначає підстави для введення надзвичайного стану, такі як стихійні лиха, техногенні катастрофи, масові порушення громадського порядку або загроза національній безпеці. Закон також встановлює порядок введення надзвичайного стану: рішення про його введення приймається Президентом України, а далі затверджується Верховною Радою (ст. 5 Закону). Як і у випадку з воєнним станом, цей закон передбачає можливість тимчасового обмеження прав і свобод, зокрема введення комендантської години, обмеження свободи слова та зборів, евакуацію населення.

Крім законів, до нормативно-правової бази відносять укази Президента України, які відіграють ключову роль у введенні воєнного або надзвичайного стану. Наприклад, Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року оголосив про введення воєнного стану на всій території України через збройну агресію Російської Федерації. Строк дії воєнного стану кілька разів продовжувався відповідними указами Президента (Указ № 133/2022, № 259/2022 та ін.).

Отже, нормативно-правова база воєнного та надзвичайного станів в Україні є комплексною та передбачає залучення як національних законів, так і підзаконних актів, що дає змогу оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні загрози, забезпечуючи при цьому правовий захист громадян та держави.

Надзвичайний стан є особливим правовим режимом, який вводиться на всій території України або в окремих її місцевостях для якнайшвидшої ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізації обстановки, відновлення правопорядку за спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства [3, с. 115].

Надзвичайний стан може бути введений у разі виникнення надзвичайних ситуацій, що становлять загрозу для життя і здоров'я населення, таких як особливо тяжкі техногенні та природні катастрофи, стихійні лиха, масштабні пожежі, пандемії або панзоотії, а також у разі застосування засобів ураження. Він також може бути запроваджений у випадках масових терористичних актів, що призводять до загибелі людей або руйнування важливих об'єктів життєзабезпечення. До підстав для введення надзвичайного стану належать міжнаціональні чи міжконфесійні конфлікти, блокування або захоплення стратегічних об'єктів, які загрожують безпеці громадян і порушують роботу державних органів чи органів місцевого самоврядування. Іншими підставами є масові безпорядки, які супроводжуються насильством над громадянами та обмеженням їхніх прав, спроби насильницького захоплення державної влади або зміни конституційного ладу, масовий перехід державного кордону з території інших країн, а також необхідність відновлення конституційного правопорядку і роботи органів державної влади.

Надзвичайний стан у певних місцевостях України запроваджується Указом Президента України, який повинен бути затверджений Верховною Радою протягом двох днів із моменту звернення Президента. Президент видає відповідний Указ «Про введення надзвичайного стану в окремих місцевостях України», а Верховна Рада ухвалює Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в окремих місцевостях України» [4].

Воєнний стан є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

У разі прийняття рішення про необхідність введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президент України видає указ про введення воєнного стану і негайно звертається до Верховної Ради України для його затвердження, одночасно подаючи відповідний проєкт закону. В указі Президента зазначаються обґрунтування необхідності введення воєнного стану, межі території, на якій він вводиться, час його запровадження та строк дії. Також вказуються завдання для військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади та місцевого самоврядування щодо реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Окремо визначаються завдання суб'єктам забезпечення цивільного захисту щодо приведення системи цивільного захисту, її функціональних та територіальних підсистем у готовність до виконання відповідних завдань в особливий період. Крім того, в указі міститься вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, із зазначенням строку дії таких обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із визначенням строку їх дії.

Рада національної безпеки і оборони України подає Президентові України пропозиції щодо запровадження воєнного стану на території України або в окремих її місцевостях. Після затвердження Верховною Радою указ Президента про введення воєнного стану оголошується негайно через засоби масової інформації або іншими доступними способами. Цей указ, разом із законом про його затвердження, публікується офіційно, і обидва документи набувають чинності одночасно [5].

Надзвичайний стан припиняється після усунення обставин, що зумовили його введення, або після закінчення строку, на який він був запроваджений. У разі дострокового припинення надзвичайного стану Президент України видає указ, що офіційно скасовує його дію. Воєнний стан завершується після усунення загроз

національній безпеці і територіальній цілісності України або після завершення строку, на який він був оголошений. Президент України у такому разі видає указ про скасування воєнного стану. Обидва режими припиняються автоматично, якщо строк їх дії закінчився і вони не були продовжені відповідно до визначеного законодавством порядку. Скасування надзвичайного чи воєнного стану супроводжується відновленням усіх конституційних прав і свобод громадян, які були тимчасово обмежені, а також поверненням до звичайного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Правове регулювання воєнного та надзвичайного стану в Україні має ряд проблемних аспектів, які потребують вирішення для підвищення ефективності функціонування державних інститутів та забезпечення дотримання прав людини в умовах надзвичайних ситуацій. Однією з ключових проблем є недостатня визначеність меж обмеження прав і свобод громадян. Хоча законодавство України передбачає можливість тимчасового обмеження певних прав під час дії цих режимів, відсутність чітких критеріїв і процедур може призводити до зловживань з боку органів влади або до надмірних обмежень, що негативно впливає на громадянські права [6, с. 993].

Для вирішення цієї проблеми необхідно вдосконалити законодавство, зокрема чітко визначити перелік прав, які можуть бути обмежені, та встановити критерії таких обмежень. Закони повинні містити детальні норми щодо тривалості, причин і процедури введення обмежень, а також механізми їх оскарження. Це сприятиме збалансованому підходу до захисту національної безпеки та дотримання прав людини.

Іншою важливою проблемою є недостатній контроль за дотриманням прав людини під час введення воєнного та надзвичайного стану. В умовах кризових ситуацій існує ризик порушення прав громадян, що може призвести до зловживань владою та перевищення повноважень. У правовій доктрині України підкреслюється важливість конституційних засад обмеження прав людини, основною метою яких є забезпечення гармонійного балансу між індивідуальними та суспільними інтересами. Конституція України та пов'язані нормативно-правові акти спрямовані на регулювання цих обмежень для уникнення порушень прав людини. Зокрема, недотримання такого балансу може призвести до суттєвих зловживань і звуження прав громадян. У Рішенні Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року (№ 2-рп/2007) уточнюється, що звуження обсягу прав і свобод, яке не передбачено нормами Конституції, є неприпустимим. Суд також проводить чітке розмежування між обмеженнями основоположних прав і свобод та встановленням меж їх реалізації через юридичні механізми [7].

Тому для запобігання таким порушенням необхідно створити ефективні механізми моніторингу та нагляду за дотриманням прав людини. Зокрема, варто залучити правозахисні організації, незалежних експертів та омбудсмена до контролю за діями органів влади під час цих режимів. Така система забезпечить оперативне реагування на можливі порушення прав громадян і запобігатиме зловживанням [8, с. 7].

Третім проблемним аспектом є необхідність адаптації нормативно-правової бази до нових викликів та загроз. Зокрема, сучасна ситуація потребує врахування гібридних загроз, таких як кібератаки, інформаційна агресія та інші форми війни, що не завжди прямо пов'язані з традиційними військовими діями. Нині спостерігається певний прогрес у цьому напрямі, зокрема, ухвалено низку законодавчих змін, спрямованих на посилення кібербезпеки та інформаційного захисту. Проте ці заходи все ще далекі від досконалості, й необхідність удосконалення нормативно-правової бази для оперативного реагування на сучасні загрози залишається актуальною.

Так, ст. 34 Конституції України гарантує право кожного збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію у будь-якій формі. Однак це право може бути обмежене під час воєнного або надзвичайного стану в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку. Ці положення містяться у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію», а також у п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що регламентує контроль за діяльністю медіа [2].

Попри право медіа і громадських осіб інформувати про події, якими супроводжується російське вторгнення, реалізація цього права регламентується заходами національної безпеки. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України № 73 від 3 березня 2022 року встановлює правила роботи з журналістами та забороняє розголошення даних, які можуть зашкодити обороноздатності країни. Зокрема, це стосується інформації про військові частини, переміщення військ, озброєння чи іншу стратегічну діяльність, яка може бути використана ворогом [3].

Так, 24 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон № 2160-IX, яким внесено зміни до Кримінального кодексу. У ньому передбачена відповідальність за поширення інформації про військові перевезення та розташування Збройних Сил, якщо ця інформація не була оприлюднена Генеральним штабом, Міністерством оборони чи іншими уповноваженими органами. Таке діяння карається позбавленням волі відповідно до ст. 114-2 КК України. Законодавство повинно враховувати ці загрози та передбачати механізми їх нейтралізації в умовах воєнного або надзвичайного стану. Для цього необхідно внести зміни до чинних законів, щоб вони охоплювали сучасні виклики та дозволяли оперативно реагувати на загрози різного характеру [9].

Загрози кібербезпеці під час воєнного стану заслуговують окремої уваги. Сучасні війни ведуться не лише на землі чи в повітрі, а й у кіберпросторі. Кіберзагрози безпосередньо впливають на кожного громадянина, який користується цифровими технологіями, підключеними до глобальної мережі. Так, 24 лютого 2022 року під час вторгнення в Україну об'єктами атак стали не лише стратегічні ресурси, а й цивільні користувачі. Агресор намагався посіяти паніку через фейкові вебсторінки, кібератаки на онлайн-сервіси, перевантаження мобільних мереж і зламування поштових сервісів державних установ, що створило значну загрозу інформаційній безпеці громадян [10, с. 16].

Для вдосконалення нормативно-правової бази необхідно внести зміни до законодавства, які дадуть змогу ефективно реагувати на сучасні загрози в умовах воєнного або надзвичайного стану.

По-перше, потрібно розширити перелік дій, які підпадають під кримінальну відповідальність, включивши несанкціоноване поширення стратегічної інформації, зокрема даних про кіберзахист, об'єкти критичної інфраструктури або інформацію, що сприяє веденню інформаційної війни проти України.

По-друге законодавчі акти мають також передбачати можливість тимчасового обмеження доступу до певних інформаційних ресурсів, які використовуються для поширення дезінформації або пропаганди, що загрожує національній безпеці. Крім того, необхідно уточнити механізми попереднього контролю над публікацією матеріалів, які можуть містити стратегічно важливу інформацію, і визначити чіткі критерії для таких обмежень.

По-третє, варто запровадити обов'язкові процедури верифікації для журналістів, які працюють у зоні бойових дій, та розширити програми навчання щодо роботи з конфіденційною інформацією. Також необхідно створити ефективні механізми міжвідомчої координації в питаннях інформаційної безпеки, включаючи оперативний обмін даними між правоохоронними органами, розвідувальними службами та іншими уповноваженими структурами, а також забезпечити створення і вдосконалення відповідних інструментів реагування на інформаційні загрози.

Висновки. Слід зазначити, що правове регулювання воєнного та надзвичайного станів в Україні є важливим елементом захисту держави в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз. Ці правові режими забезпечують інструментарій, який дає змогу державі ефективно реагувати на надзвичайні ситуації, зокрема, збройну агресію, природні або техногенні катастрофи, а також масові заворушення. Завдяки встановленим правовим механізмам органи влади отримують додаткові повноваження для забезпечення національної безпеки та стабільності, одночасно гарантуючи дотримання основних прав людини в умовах тимчасових обмежень.

Вирішення проблем правового регулювання воєнного та надзвичайного станів в Україні потребує комплексного підходу. Вдосконалення нормативно-правової бази, посилення контролю за дотриманням прав людини та адаптація законодавства до нових викликів сприятимуть забезпеченню ефективного функціонування державних інститутів під час кризових ситуацій, а також захисту прав і свобод громадян в умовах надзвичайних загроз.

Водночас важливим аспектом є забезпечення балансу між необхідністю обмеження прав і свобод громадян та дотриманням правопорядку. Правова база чітко визначає межі та умови таких обмежень, що дає змогу уникати зловживань владою в кризових умовах. Отже, ефективне правове регулювання воєнного та надзвичайного станів сприяє захисту державного суверенітету та правопорядку, водночас забезпечуючи належний рівень захисту прав і свобод громадян у період загрозливих для держави ситуацій.

Перелік використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кириченко С. О., Лобко М. М., Семененко В. М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9–16. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-7-2-09-16>
3. Коваль В. П. Правове регулювання введення воєнного стану в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. № 22. С. 115–117. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/9657>
4. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Півненко Л. В. Конституційні права людини в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні: Правові аспекти їх обмеження. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi: Georgia*, 2023. С. 993–1017. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/43125>
7. Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2007: від 12 червня 2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text>
8. Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802>
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо поширення інформації про місцезнаходження Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text>.
10. Капля О. М. Правове регулювання інформаційної безпеки громадянина під час дії воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 6(24). С. 16–21. URL: <https://journals.taup.com.ua/index.php/expert/article/view/2329>
11. Пащенко Є. М., Іващенко С. М. Поняття та принципи управління ризиками в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. Випуск №77, частина 2, Ужгород 2023. *Збірник наукових праць, м. Ужгород 2023. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023*, № 77. С.102-107. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283901>

References

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996, № 254k/96-VR. *Official Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. Art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Kyrychenko S. O., Lobko M. M., & Semenenko V. M. On the Legal Regime of Martial Law and the State of War. *Nauka i Oborona (Science and Defense)*. 2019. № 2. Pp. 9–16. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-7-2-09-16>
3. Koval V. P. Legal Regulation of the Introduction of Martial Law in Ukraine. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Law Series*. 2016. № 22. Pp. 115–117. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/9657>

4. *On the Legal Regime of the State of Emergency: Law of Ukraine dated March 16, 2000, No. 1550-III.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>
5. *On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine dated May 12, 2015, № 389-VIII.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Pivnenko L. V. *Constitutional Rights of Individuals under the Legal Regime of Martial Law in Ukraine: Legal Aspects of Their Limitation. International Security Studies: Managerial, Economic, Technical, Legal, Environmental, Informative, and Psychological Aspects. International Collective Monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi: Georgia, 2023. Pp. 993–1017.* URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/43125>
7. *Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 2-rp/2007 dated June 12, 2007.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text>
8. Biloskurska O. V., & Fedorchuk M. D. *Normative and Legal Regulation of Restriction of Constitutional Rights and Freedoms of Individuals and Citizens under Martial Law in Ukraine. Pravova Derzhava (Legal State). 2022. № 46. Pp. 7–18.* URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802>
9. *On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding the Dissemination of Information on the Location of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine dated March 24, 2022, № 2160-IX.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text>
10. Kaplia O. M. *Legal Regulation of Information Security of Citizens during Martial Law. Expert: Paradigms of Legal Sciences and Public Administration. 2023. № 6(24). Pp. 16–21.* URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/2329>
11. Pashchenko Ye. M., Ivashchenko S. M. *Concepts and Principles of Risk Management in the Ministry of Defence of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: «Law». Issue No. 77, Part 2, Uzhhorod 2023. Collection of Scientific Papers, Uzhhorod, 2023. Uzhhorod: Uzhhorod National University, 2023, No. 77. Pp. 102–107.* URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283901>

БАБАРИЦЬКИЙ О., ІВАЩЕНКО С. Правове регулювання воєнного і надзвичайного станів в Україні.

У статті аналізується нормативно-правова база воєнного та надзвичайного станів в Україні. Основну увагу приділено Конституції України, законам «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану», а також відповідним указами Президента та постановами Кабінету Міністрів. Розглядаються проблеми правового регулювання, зокрема, недостатня визначеність меж обмеження прав і свобод, ризики зловживання владою та виклики інформаційної безпеки. Автор наголошує на необхідності вдосконалення законодавства, створення чітких механізмів реалізації обмежень і моніторингу дотримання прав людини, а також посилення міжвідомчої координації у сфері кібербезпеки.

Ключові слова: воєнний стан, надзвичайний стан, нормативно-правова база, обмеження прав і свобод, інформаційна безпека, законодавство, моніторинг прав людини.

BABARYTSKYI O., IVASHCHENKO S. Legal regulation of martial law and state of emergency in Ukraine.

The article examines the regulatory and legal framework of legislation on martial law and the state of emergency in Ukraine. Particular attention is paid to the analysis of the Constitution of Ukraine and the laws: «On the Legal Regime of Martial Law» and «On the Legal Regime of the

State of Emergency», as well as relevant presidential decrees and resolutions of the Cabinet of Ministers. The author focuses on problematic aspects of legal regulation, such as the insufficient clarity of the boundaries for restricting the rights and freedoms of citizens, which may contribute to abuses of power or excessive restrictions. The absence of clear criteria and procedures for the introduction and implementation of these regimes complicates the provision of a balance between national security protection and human rights compliance. The article also examines challenges related to adapting legislation to new information threats, which are becoming increasingly important in modern conditions.

The author emphasizes the need to improve legislation to address modern challenges and ensure an effective response to them. The article highlights the importance of introducing monitoring and control mechanisms for observing human rights during the period of martial law or the state of emergency, as well as involving human rights organizations and independent experts in this process. This will help to increase the transparency of government actions, build public trust, and strengthen the state's defense capacity. The development of the regulatory and legal framework should be a comprehensive process that involves not only the creation of new legislative acts but also their constant analysis, assessment of effectiveness, and updating.

The article also addresses challenges related to adapting legislation to modern threats, such as cyberattacks, informational aggression, and mass disinformation campaigns. The role of mass media during martial law and states of emergency is analyzed, particularly the restriction of their activities due to national security threats. The author emphasizes the necessity of developing a comprehensive approach to improving the regulatory and legal framework of Ukraine's legislation under conditions of martial law and the state of emergency.

For this, a number of measures are necessary, including updating legislation, creating clear legal mechanisms for implementing restrictions, enhancing interagency coordination in the field of informational and cybersecurity, and developing tools for prior control over information dissemination.

Key words: martial law, state of emergency, legal framework, restriction of rights and freedoms, information security, legislation, human rights monitoring.

УДК 347.78.025 (043.2)

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-11

Вікторія СОКОЛОВА,
суддя Київського апеляційного суду
ORCID: 0000-0002-3383-3709

Алла ДІДУК,
директор Науково-дослідного інституту
фінансової політики
Державного податкового університету,
тренер Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0003-2176-1055

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБ'ЄКТІВ, СТВОРЕНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ЧИ МОЖУТЬ БУТИ ОБ'ЄКТАМИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Сучасні технології мають швидкі темпи розвитку, що впливає на всі сфери життєдіяльності людини, зокрема й на її творчо-інтелектуальну сферу. Натеper опублікування творів здійснюється переважно в електронній формі, яка часто є формою існування сучасного твору. Технології сягнули того рівня, що за допомогою комп'ютерних програм і штучного інтелекту (далі – ШІ), зокрема, можуть створюватися твори у сфері науки, літератури та мистецтва. Мета і принципи, закладені в рамках міжнародного й національного законодавства з авторського права, залишаються надійними, проте

це законодавство має бути орієнтованим на майбутній розвиток, здійснюючи захист прав людини, але не обмежуючи технологічного розвитку суспільства загалом. Європейський Союз ухвалив ряд Директив з регулювання правовідносин у сфері авторського права на цифровому ринку. Останнім документом є прийнята 17 травня 2024 року у Страсбурзі Комітетом Міністрів Ради Європи Рамкова конвенція зі штучного інтелекту, прав людини, демократії та верховенства права (далі – Конвенція), що свідчить про те, що діяльність ШІ стає невід’ємною складовою суспільного розвитку, а результати такої діяльності потребують правового визначення на рівні міжнародно-правових актів і національного законодавства.

Україна здійснює впевнені кроки в цьому напрямі, про що, зокрема, свідчить ухвалення Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року та Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р, які регулюють правовідносини у сфері використання результатів діяльності із застосуванням ШІ. При цьому навіть повномасштабне вторгнення РФ на територію України та тривала дія воєнного стану не спиняють цього розвитку, а навпаки, стимулюють новітні розробки у сфері інформаційних технологій, науково-технічній, оборонній та інших сферах. Тому в цій статті пропонуємо дослідження питання правової визначеності об’єктів, створених за допомогою ШІ, виявлення проблемних питань у цих правовідносинах і шляхи їх вирішення, можливості здійснення захисту учасників цих правовідносин.

Стан дослідження проблематики. Натеper науково-правова спільнота України зайняла позицію спостереження та запозичення зарубіжного досвіду, оскільки в публікаціях переважно аналізується судова практика США, Великої Британії та країн Європейського Союзу, аналізуються нормативно-правові акти як національного, так і міжнародного рівня та здійснюється спостереження за їх впровадженням і реалізацією в суспільному житті.

Наприклад, Т. Харебава наводить практику звернень художників про використання їх творів для навчання ШІ і вказує, що розробники штучного інтелекту зазвичай спираються на доктрину вільного використання творів для навчання, яка передбачає можливість використання творів без згоди автора та без виплати винагороди зазвичай для критики, новин, навчання та досліджень. На основі аналізу певних судових справ вона робить висновок, що в деяких випадках охорона авторським правом може бути надана контенту, якщо буде доведено суттєвий внесок автора (людини) у його створення. Проте визначення того, що вважається значним і творчим внеском людини, залишається складним і суперечливим питанням. Тож, як правило, контент, створений виключно ШІ, не захищається авторським правом [1].

Науковиця вказує, що в більшості інших країн світу правовий статус творів ШІ визначається на рівні судової практики та тлумачення законодавства (наприклад, США, ЄС, Велика Британія). Тому, на її думку, нова редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права» стала проривною в сенсі врегулювання правом *sui*

generis питань, пов'язаних із створенням і використанням неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою [1].

Слід зазначити, що концепція *sui generis* (право особливого роду), яка закріплена в положеннях ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року, дуже широко обговорюється в колах науковців і професійних юристів. Зокрема, це питання досліджував К. Зеров, вказуючи, що натеper у світі не вироблені єдині сталі підходи щодо правової охорони результатів функціонування систем генеративного ШІ. Водночас Україна перебуває в правовому авангарді регулювання цих технологій і з 1 січня 2023 року надала правову охорону *sui generis* об'єктам, що згенеровані системами ШІ. Він акцентує увагу на тому, що «неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою» виникають без прямого впливу людської творчості, творчих виборів людини, і вважає абсолютно виправданим обраний законодавцем підхід, що особисті немайнові права на такий об'єкт не виникають. Також звертає увагу, що об'єкти, створені фізичними особами з прийняттям творчих рішень і використанням комп'ютерних технологій, не можуть вважатися неоригінальними. Тобто навіть якщо участь фізичної особи у виборі творчих рішень була мінімальною, але наявною як факт, зокрема, при роботі з графічними редакторами чи системами комп'ютеризованого проєктування (CAD), питання щодо виду створеного об'єкта (твору) і належності прав виникати не повинно [2].

Також дослідженню права *sui generis* приділяв увагу С. Барбашин. На основі аналізу положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» цей дослідник визначив, що право *sui generis* виникає внаслідок факту генерування твору штучним інтелектом і починає діяти з моменту його генерування. Суб'єктом права *sui generis* може бути автор або ліцензіат (правомірний користувач) комп'ютерної програми (ШІ). Умови належності права *sui generis* також можуть визначатися в договорі. У результаті створення об'єкта штучним інтелектом виникають лише майнові права, оскільки особисті немайнові права можуть належати лише фізичній особі (автору) [3].

Отже, використання штучного інтелекту в творчій діяльності людини стає все більш поширеним і є певне його правове врегулювання на законодавчому рівні, проте дискусії щодо меж використання ШІ та меж втручання людини у процес створення нового твору при визначенні його як об'єкта авторського права тривають, а тому це питання потребує дослідження з точки зору фахівців різних галузей і права зокрема.

Виклад основного матеріалу. Пропозиції щодо розробки і використання ШІ в різних сферах життєдіяльності з'явилися ще у другій половині минулого століття, але щодо їх реалізації – недавно. І, звичайно, ці розробки не могли залишитися поза увагою творчої спільноти.

Так, у 2018 році перша у світі картина «Портрет Едмонда де Беламі», створена за допомогою ШІ, була продана на аукціоні Christie's за суму понад 400 тисяч доларів США. Її творці – французький колектив «Obvious» – завантажили в сис-

тему набір даних з 15 тисяч створених у XIV–XX сторіччях портретів, які згодом були опрацьовані двома частинами ШІ – генератором і дискримінатором, що в підсумку дало результат у вигляді відтворення реальної людини. Замість підпису було використано частину алгоритму GAN. Усього колекція налічує 11 портретів вигаданої родини Беламі [4].

Головним чинником, що так суттєво вплинув на ціну, була та обставина, що ця картина була першою, створеною ШІ і виставленою на продаж. Однак з точки зору права примітним є те, що підпис від імені автора був здійснений у вигляді частини алгоритму, тобто автором був визначений саме ШІ. У зв'язку з цим постало питання: чи може бути ШІ визначений як автор?

Серед відомих книг, написаних ШІ, – «Aum Golly» – поетична книга про людство, написана Юккою Аалхо, і дитяча казка на ніч «Робот Боб: Дослідження Всесвіту». Також є «День, коли комп'ютер пише роман» – оповідання, яке японська дослідницька група подала на письменницький конкурс Hoshi Shinichi Award і пройшла перший тур. І, звичайно ж, «1 the road» – експериментальний роман, натхненний романом Джека Керуака «В дорозі». Тут Росс Гудвін вказав себе як співавтор цього твору [5].

У музиці яскравим прикладом стало створення у 2016 році системою штучного інтелекту Flow Machines пісні Daddy's Car. Алгоритм проаналізував близько 45 пісень The Beatles і створив мелодію у стилі цього гурту. За шість років трек зібрав на YouTube майже 3 млн переглядів [6].

В Україні також був випущений перший музичний альбом, повністю згенерований штучним інтелектом, під назвою «RoboWave». Обкладинку створив електронний ресурс Midjourney, тексти пісень – ChatGPT, музику та кліп теж написав штучний інтелект. Фізична особа під псевдонімом Krechet визначена як автор ідеї [7].

ШІ вже сьогодні широко використовується для пропонування публікацій у соціальних мережах, перекладів, гумору та перевірки граматики, гарантуючи, що ці публікації будуть привабливими для глядача та достовірними. Його використання з кожним роком набирає все більшої популярності, створені з його допомогою продукти стають конкурентоспроможними на відповідному ринку і приносять дохід тим, хто їх використовує, тобто відбувається комерціалізація об'єктів, згенерованих штучним інтелектом, що породжує все більший інтерес і необхідність правового регулювання.

Наведене вище свідчить про те, що ШІ – це корисний інструмент, який використовується людиною для опрацювання інформації і створення чогось нового, зокрема, у сфері авторського права, проте постає цілий ряд питань: Чи є створені штучним інтелектом об'єкти – об'єктами авторського права? Хто виступає праволодієм такого об'єкта? Чи є необхідність повідомляти про створення об'єкта із застосуванням систем штучного інтелекту при опублікуванні твору чи здійсненні реєстрації авторського права? Якщо ШІ у своїй роботі використовує об'єкти, захищені авторським правом, то чи порушуються за такого використання права авторів? Хто несе відповідальність у разі порушення при створенні об'єкта штучним інтелектом авторських прав інших осіб? Та інші питання з цієї проблеми.

Перш ніж дати відповіді на ці та інші питання, слід розібратися з тим, що таке ШІ і як він працює. Зазвичай у відкритих джерелах ШІ визначається як галузь інформатики, яка займається проєктуванням і конструюванням комп'ютерних систем, здатних виконувати завдання, що потребують інтелекту, зазвичай пов'язаного з людським інтелектом [8].

Зокрема, М. Стефанчук, досліджуючи вплив інноваційних технологій на правосуб'єктність фізичної особи та перспективи правового регулювання їх використання, визначає ШІ як такий, що за своєю сутністю є здатністю машин вчитися на людському досвіді та виконувати завдання, подібні до людських. Інакше кажучи, його можна розглядати як моделювання здатності до абстрактної, творчої думки – і особливо здатності до навчання – за допомогою цифрової комп'ютерної логіки [9, с. 396].

Загалом науковці виокремлюють такі види ШІ: слабкий штучний інтелект – орієнтований на вирішення одного чи декількох завдань, що виконує чи може виконати людина; сильний штучний інтелект – орієнтований на вирішення всіх завдань, що виконує чи може виконати людина; штучний суперінтелект – штучний інтелект, що значно розумніший від людини в будь-якій сфері людської життєдіяльності, що наділений свідомістю і суб'єктивними переживаннями [10, с. 126; 9, с. 395]. У зв'язку з цим висловлюються думки щодо визначення ШІ як об'єкта чи суб'єкта цивільних прав, або застосування диференційованого підходу, залежно від можливостей такого ШІ.

Європейський Союз проводить велику роботу з урегулювання правовідносин щодо застосування технологій ШІ, вказуючи на те, що метою цієї діяльності є зробити ЄС світовим лідером у сфері технологій штучного інтелекту, та наголошуючи на тому, що відповідне законодавство країн-членів має бути уніфікованим. Європейський Парламент у 2020 році ухвалив низку резолюцій, пов'язаних із ШІ, зокрема, щодо етики, відповідальності та авторського права. У 2021 році були ухвалені резолюції щодо ШІ у кримінальних справах і в освіті, культурі та аудіовізуальному секторі.

У межах нашого дослідження звернемо увагу на Резолюцію Європейського Парламенту від 20 жовтня 2020 року про права інтелектуальної власності на розвиток технологій штучного інтелекту (2020/2015(INI)). У цій Резолюції вказано на те, що нещодавні розробки у сфері ШІ та подібних нових технологій являють собою значний технологічний прогрес, який створює можливості та виклики для громадян ЄС, підприємств, органів державного управління, творців і оборонного сектору. Поряд із цим висловлено занепокоєння, що технології ШІ можуть ускладнити відстеження прав інтелектуальної власності та їх застосування до результатів, створених штучним інтелектом, таким чином не дозволяючи творцям-людям, оригінальна робота яких використовується для забезпечення таких технологій, отримати справедливу винагороду. Також вказано, що автономізація творчого процесу створення контенту художнього характеру може викликати питання, пов'язані з виключним правом на об'єкти права інтелектуальної власності, що охоплюють

цей контент. У зв'язку з цим ЄС вважає, що було б недоцільно прагнути надати технологіям ШІ правосуб'єктності і вказує на негативний вплив такої можливості на стимули для творців-людей.

Також Резолюція містить вказівку на відмінність між творіннями людини, створеними за допомогою ШІ, та творіннями, повністю створеними ШІ. Підкреслюється, що там, де штучний інтелект використовується лише як інструмент для допомоги автору в процесі створення, поточна структура інтелектуальної власності залишається застосовною. Водночас об'єкти, створені за допомогою ШІ, викликають нові регулятивні проблеми для захисту прав інтелектуальної власності, такі як питання авторства, винахідництва та належної винагороди, а також питання, пов'язані з потенційною концентрацією на ринку. Такі об'єкти повинні бути захищені правовою базою прав інтелектуальної власності, щоб заохочувати інвестиції в цю форму творчості та покращувати правову визначеність для громадян, підприємств, оскільки вони є одними з основних користувачів технологій ШІ. Поряд із цим міститься вказівка на те, що твори, створені самостійно штучними агентами та роботами, можуть не підпадати під охорону авторського права з метою дотримання принципу оригінальності, який пов'язаний із фізичною особою, оскільки концепція «інтелектуальної творчості» стосується особистості автора.

Європейський Парламент рекомендує, щоб виключні права, якщо такі є, передавалися лише фізичним або юридичним особам, які створили твір законно, і лише за умови дозволу правоволодільця, якщо використовується матеріал, захищений авторським правом, якщо не застосовуються винятки або обмеження авторського права. Згадувана Рамкова конвенція зі штучного інтелекту, прав людини демократії та верховенства права, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи, є першим обов'язковим договором у сфері ШІ, що охоплює весь життєвий цикл систем ШІ. Сторонам Конвенції пропонують два способи регулювання використання ШІ у приватному секторі: або через пряме зобов'язання дотримуватись положень Конвенції, або через вимогу вживати інших заходів для її дотримання і керуючись національним законодавством. Сторони повинні вживати заходів для виявлення, запобігання та зменшення можливих ризиків, пов'язаних із технологіями ШІ, та розглянути обмеження чи заборону в тих випадках, коли використання технологій становитиме ризики для дотримання стандартів прав людини. Також країни, які приєднуються до Конвенції, повинні подбати про законодавчі механізми для захисту осіб, права яких можуть бути порушені через технології ШІ, та процедурні запобіжники, як-то попередження осіб про те, що вони взаємодіють з ШІ.

У травні 2024 року Рада ЄС остаточно схвалила Закон про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act) – це перший у світі комплексний закон про регулювання ШІ. У пресрелізі Європарламенту вказано, що цей Закон спрямований на захист фундаментальних прав, демократії, верховенства права та стійкості навколишнього середовища від ШІ з високим ризиком, одночасно стимулюючи інновації та утворюючи Європу як лідера в цій галузі. ШІ у цьому Законі визначається дуже широко, він охоплює будь-яку «машинну систему, розроблену для роботи з різними

рівнями автономності та яка може проявляти адаптивність після розгортання та яка, для явної чи неявної мети, робить висновок, на основі вхідних даних, які вона отримує, як генерувати результати, такі як передбачення, вміст, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне чи віртуальне середовище».

Закон про ШІ запроваджує єдину систему для всіх країн ЄС на основі перспективного визначення штучного інтелекту та підходу, що ґрунтується на ризиках. Мінімальний ризик: більшість систем ШІ, таких як фільтри спаму та відеоігри з підтримкою ШІ, не мають жодних зобов'язань відповідно до Закону про ШІ, але компанії можуть добровільно прийняти додаткові кодекси поведінки. Конкретний ризик прозорості: такі системи, як чат-боти, повинні чітко інформувати користувачів про те, що вони взаємодіють з машиною, тоді як певний контент, створений штучним інтелектом, має бути позначений як такий. Високий ризик: системи ШІ з високим рівнем ризику, такі як медичне програмне забезпечення на основі ШІ або системи ШІ, які використовуються для найму, мають відповідати суворим вимогам, зокрема, до систем зменшення ризиків, високої якості наборів даних, чіткої інформації для користувачів, людського контролю тощо. Неприйнятний ризик: наприклад, системи ШІ, які допускають «соціальний рейтинг» урядів або компаній, вважаються явною загрозою основним правам людей і тому заборонені.

До 2 серпня 2025 року країни – члени ЄС повинні призначити національні компетентні органи, які здійснюватимуть нагляд за застосуванням правил щодо систем ШІ та проводитимуть заходи з нагляду за ринком. Більшість норм Закону про ШІ почнуть діяти з 2 серпня 2026 року. Однак заборона систем ШІ, що становлять неприйнятний ризик, почне діяти вже через шість місяців, а правила для так званих моделей ШІ загального призначення – через 12 місяців [11].

Нещодавно Комісія ЄС розпочала консультації щодо Кодексу практики для постачальників моделей ШІ загального призначення (GPAI). Цей Кодекс, передбачений Законом про ШІ, стосуватиметься таких важливих питань, як прозорість, правила, пов'язані з авторським правом, і управління ризиками. Постачальники GPAI, які працюють у ЄС, підприємства, представники громадянського суспільства, праволодильці та наукові експерти запрошуються надати свої погляди та висновки, які будуть включені до майбутнього проєкту Комісії Кодексу практики щодо моделей GPAI [12].

У правовому полі України першим документом у сфері ШІ стала Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р. За визначенням, наведеним у цій Концепції, ШІ – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань. Також у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні наведено й визначення галузі ШІ – як напряму діяль-

ності у сфері інформаційних технологій, що забезпечує створення, впровадження та використання технологій ШІ.

У самій Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні не порушуються питання, пов'язані з авторським правом. Проте серед проблем, які потребують розв'язання, визначено низький рівень цифрової грамотності, поінформованості населення щодо загальних аспектів, можливостей, ризиків та безпеки використання ШІ; відсутність або недосконалість правового регулювання ШІ (у тому числі у сферах освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони).

Метою Концепції є визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій ШІ для задоволення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління. Пріоритетними напрямами реалізації Концепції є, зокрема, зайняття Україною значного сегмента світового ринку технологій штучного інтелекту та провідних позицій у міжнародних рейтингах і узгодження законодавства у галузі використання технологій ШІ із міжнародними нормативно-правовими актами. Основним завданням державної політики у сфері правового регулювання галузі ШІ Концепцією визначено забезпечення захисту прав і свобод учасників відносин у галузі ШІ, розробка та використання технологій ШІ з дотриманням етичних стандартів. А для досягнення мети Концепції у сфері правового регулювання та етики визначено забезпечити виконання, зокрема, таких завдань, як розробка Етичного кодексу штучного інтелекту за участю широкого кола зацікавлених сторін та опрацювання питання щодо необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку ШІ на законодавчому рівні. Реалізація Концепції передбачена на період до 2030 року.

Наступним кроком України у сфері правового регулювання став Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 3 цього Закону його дія поширюється на регулювання відносин, пов'язаних із використанням неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, зазначених у ст. 33. У положеннях ч. 4 ст. 8 Закону визначено, що не охороняються авторським правом неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами), охороняються правом особливого роду (*sui generis*) відповідно до статті 33 цього Закону. За визначенням, наведеним у ч. 1 ст. 33 Закону, неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта. Ці положення Закону роблять акцент на тому, що під їх регулювання підпадають неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, але які не охороняються авторським правом.

Чи свідчить це про те, що положення цього Закону встановлюють презумпцію «неоригінальності» об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою? Відповідь на це запитання також міститься в положеннях цього Закону. Так, виходячи з положень ст. 6 Закону, об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури та

мистецтва, перелік яких є невичерпним. При цьому у ст. 1 Закону поняття «твір» визначено як оригінальне інтелектуальне творіння автора (співавторів) у сфері науки, літератури, мистецтва тощо, виражене в об'єктивній формі (п. 56); оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору (п. 35); автор – фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір (п. 1). За загальним правилом, що також закріплено у положеннях ст. 421 Цивільного кодексу України та ч. 2 ст. 5 Закону України «Про авторське право і суміжні права», первинним суб'єктом авторського права є автор твору, також суб'єктами майнових авторських прав можуть бути також інші фізичні або юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону.

У наукових колах дискутувались питання щодо необхідності визнання робіт з ІІІ суб'єктами суспільних відносин – «еквівалентами фізичної особи» [13], введення поняття «електронна особа», визнання їх «квазі-юридичною особою» [14], визнання ІІІ самостійним правовим актором [15]. Інші стверджували, що ІІІ не повинен розглядатися еквівалентом фізичної особи.

Проте натеper, з урахуванням тенденцій міжнародного законодавства, які вказують на недоцільність прагнення надати технологіям ІІІ правосуб'єктності і на негативний вплив такої можливості на стимули для творців-людей, такі ідеї слід залишити в минулому. ІІІ орієнтований на людину, підхід до нього повинен сприяти розвитку людини, відповідати етичним принципам і правам людини. Тому ця технологія має залишатися інструментом, який слугує людям і загальному суспільному благу загалом. Проте її використання має бути прозорим і заснованим на принципі добросовісності, оскільки доступність і легкість у застосуванні систем ІІІ не повинні звести нанівець або знецінити реальну творчу діяльність людини.

Положення згаданого Закону щодо можливості використання ІІІ повністю відповідають цим принципам. Акцентуючи увагу на оригінальності твору, створеного людиною, положення абзацу другого ст. 33 Закону вказують на те, що твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою. Тож визначальним фактом щодо віднесення об'єкта до об'єкта авторського права є участь фізичної особи у його створенні і наявність у ньому оригінальності як критерію, що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності людини та відображає творчі рішення, прийняті саме людиною під час створення твору. Процес генерації комп'ютерною програмою того чи іншого об'єкта також передбачає певну участь фізичної особи, оскільки саме фізична особа задає певні параметри для генерації («промти»), схвалює результат і здійснює його оприлюднення.

Проте постає питання: як слід визначати обсяг участі фізичної особи у створенні об'єкта за допомогою комп'ютерної програми для віднесення такого продукту до оригінального твору чи неоригінального об'єкта? На думку К. Зерова, участь

фізичної особи у виборі творчих рішень може бути мінімальною, але наявною як факт, зокрема, при роботі з графічними редакторами чи системами комп'ютеризованого проєктування (CAD) [9]. Однак за такого підходу, чи можна вважати наявну творчу складову людини достатньою для визнання об'єкта оригінальним і відповідно об'єктом авторського права?

Л. Майданик вважає, що в умовах динамічного розвитку технологій і гармонізації законодавства України з європейським твір вважається оригінальним за умови наявності в ньому особистого інтелектуального (творчого) внеску автора – фізичної особи – в обсязі, достатньому для виникнення охоронюваного законом самостійного об'єкта права інтелектуальної власності, презумпція правомірності якого не заперечена судом у встановленому законом порядку. При цьому розмір необхідного обсягу зазначеного творчого внеску не може бути визначено наперед та однаково для всіх видів творів, з огляду на індивідуальність та оціночний характер творчості, що зумовлює визначення достатності творчості внеску судом у кожному конкретному випадку [6].

Далі Л. Майданик зазначає, що розуміння достатності творчого внеску може застосовуватися в контексті сформованих судовою практикою положень про презумпцію наявності творчого внеску (фактично оригінальності) [6]. Проте з останнім твердженням не можна погодитися, оскільки судова практика формується за результатами розгляду спорів і ґрунтується на доказовій базі, наданій учасниками справи. Однак за відсутності певних критеріїв щодо розміру творчого внеску той чи інший учасник позбавлений можливості підтвердити чи спростувати наявність авторського права, оскільки питання оригінальності потребує спеціальних знань і встановлюється на підставі об'єктивного аналізу висновку або декількох висновків експертів. А отже, вказані питання повинні бути досліджені та вирішені насамперед фаховими юристами, зокрема експертами у сфері права інтелектуальної власності.

Крім того, виходячи з положень Закону України «Про авторське право і суміжні права», автор має право на реєстрацію авторського права, яке презюмується. Проте Порядок державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються майнових прав на твір, затверджений Наказом Міністерства економіки України 16 серпня 2023 року № 11319, передбачає повноваження УКРНОІВІ скласти висновок про відсутність підстав для внесення до державних реєстрів відомостей про державну реєстрацію авторського права, зокрема, у разі якщо заявка стосується об'єкта, що не охороняється авторським правом. Тобто в разі подання на реєстрацію об'єкта, створеного із застосуванням ІІІ, перед національним офісом інтелектуальної власності апріорі постає питання віднесення чи невіднесення його до об'єкта авторського права, вирішення якого залежить від обсягу участі фізичної особи у його створенні, наявності творчої складової та оригінальності. І це лише у разі добросовісної поведінки заявника, який зазначить про застосування такої технології, за відсутності відповідної вказівки (визначеного обов'язку) у законі. У протилежному випадку діятиме презумпція авторства, допоки вона не буде спростована в судовому порядку за позовом, який може бути ініційований особою, права якої порушують-

ся такою реєстрацією, але на це підуть роки. Чи буде це справедливим стосовно інших авторів? Напевно, що ні. І не лише питання справедливості щодо інших авторів постають у цьому випадку. Кожен споживач також має право знати продукт діяльності людини чи штучного інтелекту ним придбавається чи використовується, що також має вплив на ціну. Так, перші об'єкти, створені за допомогою ШІ, мали велику вартість, про що свідчать приклади, наведені на початку цієї статті, проте масове використання приводить до зменшення попиту і вартості. Однак справжні шедеври людської творчості мають високу вартість упродовж століть, і вона лише збільшується. Тому правове регулювання має бути спрямоване на сприяння саме творчості людини, але, зокрема, з використанням новітніх технологій.

Наведене свідчить про нагальну потребу, по-перше, визначення на законодавчому рівні обов'язку особи при опублікуванні чи реєстрації прав вказувати про застосування систем ШІ при створенні будь-якого твору. При цьому мають бути напрацьовані чіткі критерії такого посилання. Не має бути вільного трактування статусу ШІ як інструменту або автора / співавтора, а людини як автора / співавтора чи автора ідеї. Виходячи з концепції авторського права, європейського і національного, саме людина має бути визначена автором, а технології, і ШІ зокрема, можуть бути лише інструментом, за допомогою якого був створений той чи інший об'єкт творчої діяльності людини. Це забезпечить і права розробників / правоволодільців ШІ, оскільки таким чином відбуватиметься його використання з додержанням і їхніх прав. Також це забезпечить можливість визначати обсяг правової охорони об'єкта: забезпечення охорони авторським правом чи правом особливого роду (*sui generis*).

По-друге, необхідним є визначення рівня участі фізичної особи при створенні продукту з використанням систем ШІ, необхідного для визнання цього продукту об'єктом авторського права. Такий твір можна визначити як нетиповий об'єкт авторського права. Проте це потребує визначення певних критеріїв щодо обсягу участі людини, наприклад, визначення у процентному співвідношенні, як натеper визначається рівень цитування і плагіату в наукових роботах. Але це зумовить необхідність забезпечення технічних можливостей здійснення перевірки вказаного автором співвідношення, шляхом розробки чи удосконалення відповідного програмного забезпечення і можливості його застосування в експертній діяльності та органом реєстрації прав інтелектуальної власності. Наведене також усуне й проблему відповідальності, оскільки особа, вказуючи себе автором того чи іншого твору, набуває не лише виключні права на нього, а й бере на себе весь тягар відповідальності за нього.

Висновки. Проведене дослідження вказує на те, що мета і принципи, закладені в рамках міжнародного та національного законодавства з авторського права, залишаються незмінними, проте відповідне законодавство має бути орієнтованим на майбутній розвиток, здійснюючи захист прав людини, але не обмежуючи технологічного розвитку суспільства загалом. Національне законодавство, акцентуючи увагу на оригінальності твору, створеного людиною, вказує на те, що твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються

неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою. Проте такі об'єкти не підпадають під правову охорону авторським правом, а охороняються правом особливого роду. Водночас визначальним фактом щодо віднесення об'єкта до об'єктів авторського права є участь фізичної особи у його створенні та наявність у ньому оригінальності, як критерію, що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності людини та відображає творчі рішення, прийняті саме людиною під час створення твору, тобто за певних обставин такий твір може підпадати під правову охорону авторським правом. Це дає підстави стверджувати про необхідність впровадження обов'язку зазначення про використання при створенні твору систем ШІ, розробку чітких критеріїв визначення рівня участі фізичної особи, необхідного для віднесення об'єкта до об'єктів авторського права та забезпечення можливості здійснення перевірки компетентними органами. А отже, перед суспільством постають нові питання, які підлягають подальшому дослідженню і вирішенню.

Перелік використаних джерел

1. Харебава Т. В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, законодавство не надає чітких відповідей на питання про авторство та права на твори ШІ. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/225383_avtorsk-prava-na-obkt-stvoreniy-shtuchnim-ntelektom
2. Зеров К. Чи мріють системи генеративного штучного інтелекту про електричних овець? Юридична Газета Onlain, № 11–12 (769–770). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-mriyut-sistemi-generativnogo-shtuchnogo-intelektu-pro-elektrichnih-ovec.html>
3. Барбашин С. Штучний інтелект: правове регулювання в Україні та ЄС. URL: <https://barbashyn.law/statii/shtuchnyj-intelekt-pravove-regulyuvannya-v-ukrayini-ta-yes/>
4. Картину, намальовану штучним інтелектом, продали за 433 тисячі доларів. URL: https://24tv.ua/tech/kartinu-namalovanu-shtuchnim-intelektom-prodali-novini-tehnologiy_n1428127
5. Що таке штучний інтелект? URL: <https://www.zfort.com.ua/blog/sho-take-shtuchnii-intelekt>
6. Майданик Л. Поняття оригінальності твору в авторському праві: досвід ЄС, України та інших зарубіжних країн. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 10. С. 32–36. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/7.pdf>
7. Право sui generis на захисті «творів ШІ». Конференція, організована Центром демократії та верховенства права за підтримки IP офісу. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=312678421849363>
8. Які види штучного інтелекту будуть заборонені в ЄС новим законом та як ранжуватимуться його види за рівнем ризику. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/06/14/715175/>
9. У ЄС набув чинності перший у світі нормативний акт щодо штучного інтелекту. URL: https://ipress.ua/news/u_yes_nabuv_chynnosti_pershyu_u_sviti_normatyvnyy_akt_shchodo_shtuchnogo_intelektu_360512.html
10. Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення: монографія. Київ: Аптек, 2020. 479 с. URL: <https://stefanchuk.com/wp-content/uploads/2024/03/>
11. «I the road» / URL: http://www.desrimais.com/FTP/JBE/00-CP_1_the_Road_EN.pdf

12. *AI Act enters into force*. URL: https://commission.europa.eu/news/ai-act-enters-force-2024-08-01_en#:~:text=The%20Act%20aims%20to%20foster,%2C%20safety%2C%20and%20fundamental%20rights

13. Баранов О. А. Інтернет речей (IOT): робот зі штучним інтелектом у правовідносинах. Юридична Україна. 2018. № 5–6. С. 75–92. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/721966a4-ede9-40c0-9f0f-4e1743a6fa5c/content>

14. Чи може ШІ написати книгу? Так, ось 7 основних кроків для цього. URL: <https://undetactable.ai/blog/uk/чи-можу-я-написати-книгу/>

15. Стефанишин Н. М., Схаб-Бучинська Т. Я. Штучний інтелект в системі об'єктів цивільних прав. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 126–131. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284590/278720>

References

1. Kharebava T. In Ukraine, as in many other countries of the world, the legislation does not provide clear answers to questions about authorship and rights to works of artificial intelligence. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/225383_avtorsk-prava-na-obkt-stvoreniiy-shtuchnim-intelektom

2. Zerov K. Do generative artificial intelligence systems dream of electric sheep? Legal Gazette Onlain. № 11–12 (769–770). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-mriyut-sistemi-generativnogo-shtuchnogo-intelektu-pro-elektrichnih-ovec.html>

3. Barbashyn S. Artificial intelligence: legal regulation in Ukraine and the EU. URL: <https://barbashyn.law/statti/shtuchnyj-intelekt-pravove-regulyuvannya-v-ukrayini-ta-yes/>

4. The picture drawn by artificial intelligence was sold for 433 thousand dollars. URL: https://24tv.ua/tech/kartynu-namalovanu-shtuchnim-intelektom-prodali-novini-tehnologiy_n1428127

5. What is artificial intelligence? URL: <https://www.zfort.com.ua/blog/sho-take-shtuchnii-intelekt>

6. Maydanik L. The concept of originality of a work in copyright law: the experience of the EU, Ukraine and other foreign countries. Entrepreneurship, economy and law, № 10, 2018. С. 32–36. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/7.pdf>

7. The sui generis right to protect artificial intelligence «works» / Conference organized by the Center for Democracy and the Rule of Law with the support of the IP Office. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=312678421849363>

8. What types of artificial intelligence will be banned in the EU by the new law and how will their types be ranked by risk level. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/06/14/715175/>

9. The world's first regulatory act on artificial intelligence entered into force in the EU. URL: https://ipress.ua/news/u_yes_nabuv_chynnosti_pershyy_u_sviti_normatyvnyy_akt_shchodo_shtuchnogo_intelektu_360512.html

10. Stefanchuk M. O. Civil legal personality of natural persons and peculiarities of its implementation: monograph. Kyiv: Artek, 2020. 479 p.

11. «I the road». URL: http://www.desrimais.com/FTP/JBE/00-CP_1_the_Road_EN.pdf

12. *AI Act enters into force* / URL: https://commission.europa.eu/news/ai-act-enters-force-2024-08-01_en#:~:text=The%20Act%20aims%20to%20foster,%2C%20safety%2C%20and%20fundamental%20rights

13. Baranov O. AND. Internet of Things (IOT): Robot with artificial intelligence in legal relations. Legal Ukraine. 2018. № 5–6. S. 75–92. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/721966a4-ede9-40c0-9f0f-4e1743a6fa5c/content>.

14. *Can artificial intelligence write a book? Yes, here are 7 basic steps to do so* / URL: <https://undetectable.ai/blog/uk/>

15. Stefanyshyn N. M., Shab-Buchynska T. Ya. *Artificial intelligence in the system of objects of civil rights. Electronic scientific edition «Analytical and comparative legal science»*. S. 126–131. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284590/278720>

СОКОЛОВА В., ДІДУК А. До проблеми правового регулювання об'єктів, створених із використанням штучного інтелекту: чи можуть бути об'єктами авторського права.

У статті проаналізовано європейське та національне законодавство з регулювання правовідносин при створенні об'єкта із застосуванням систем штучного інтелекту, висвітлені проблемні питання, що виникають у зв'язку з поширенням і широким застосуванням ШІ у сфері авторського права, наведені пропозиції щодо подальших кроків у регулюванні цих правовідносин.

Ключові слова: нетиповий об'єкт, авторське право, оригінальний чи неоригінальний об'єкт авторського права, штучний інтелект (ШІ), право особливого роду, правове регулювання, охорона прав, добросовісність учасників.

SOKOLOVA V., DIDUK A. To the problem of legal regulation of objects created with the use of artificial intelligence: can they be objects of copyright.

The modern technological development has a fast pace and influences all the spheres of the human's living, including also human's creative activity. For the pending moment, most of the works of art are posted in electronic form and quite often the electronic form is the only form of modern work of art. Technologies have reached such a high level that it is possible to create the works of literature, art, science with the use of computer programs and with the use of artificial intelligence specifically. The objectives and principles, laid down in the international and national copyright legislation, remain reliable, but the relevant legislation must be focused on the future development, enforcing the protection of humans' rights but not limiting the technological development of the society as a whole.

In this article, European and Ukrainian legislation regarding the regulation of the legal relationships of creating the object with the use of artificial intelligence is being analyzed, the attention is being drawn to the peculiarities of the rules of Ukrainian legislation, which provide special protection for such objects by sui generis, but reserve the possibility for copyright protection thereof in case of their originality and the creative input of the human. On the basis of the provided analysis of the legal regulations, the problematic issues were highlighted, the most essential of which is the problem of the good faith of the participants of such relationships, specifically with regard to mentioning or failure to mention about the use of artificial intelligence – a fact that is crucial for granting or refusing copyright protection for such object. The aforementioned indicates the necessity to introduce the obligation to mention about the use of artificial intelligence system in course of the work's creation, to establish clear criteria for defining the level of input of the human, necessary for the work to be considered as copyright object, and to provide possibilities for the competent authorities to perform examination thereof. Therefore, new issues arise for the society, requiring further researches and solutions.

Key words: atypical object, copyright, original or unoriginal object, artificial intelligence, sui generis, legal regulation, protection, good faith of participants.

УДК 347.962.(477:4)

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-12

Інна ПИВОВАР,*старший викладач кафедри права та публічного управління
Житомирського державного університету**імені Івана Франка,**кандидат юридичних наук**ORCID: 0009-0002-1057-350X*

ПРОБЛЕМИ ФІКТИВНОСТІ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ

Проблема фіктивності шлюбу в Україні є доволі актуальною. Тому маємо таку можливість дослідити та обґрунтувати цю проблему.

Постановка проблеми. Перш ніж говорити про фіктивність шлюбу, потрібно надати визначення самого поняття «шлюб». Тож шлюб – це історико-правове поняття, яким охоплюється розуміння шлюбу як взаємної згоди жінки і чоловіка, які бажають створити сім'ю, мати дітей та зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

У шлюбі можуть перебувати лише жінка та чоловік – особи різної статті. Є особи, які хочуть зареєструвати свій шлюб фіктивно, не з метою створення сім'ї і набуття прав та обов'язків подружжя в розумінні українського законодавства. У сучасному законодавстві немає кримінальної відповідальності саме за фіктивний шлюб, і це є великою проблемою за його наслідками. Адже фіктивний шлюб укладається з метою отримати певні права, підставою виникнення яких самостійно чи у складі інших юридичних фактів є шлюб, наприклад, одержання громадянства України, отримання спадщини, житлової площі тощо і тому може розглядатися як шахрайство. Законодавством України чітко визначено фіктивність шлюбу – якщо його укладено між жінкою або чоловіком без будь-якого наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя. Тому наслідком такого шлюбу є визнання його недійсним за рішенням суду. Докладніше розкриємо сутність поняття фіктивності шлюбу в цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику фіктивності шлюбу в Україні досліджували такі вчені, як Л. Баранова, Л. Дубчак, Т. Войтенко, Л. Ковтуненко, О. Балко та ін.

Метою статті є проаналізувати поняття та особливості фіктивного шлюбу за законодавством України, дослідити також історичну проблематику та засвоїти корисний досвід інших країн.

Виклад основного матеріалу. Фіктивність шлюбу та його наслідки не є вельми поширеним явищем. У медіа та на побутовому рівні звичайні громадяни України по-різному ставляться до фіктивності шлюбу, проте законодавець прирівнює фіктивний шлюб до недійсного. За укладання фіктивного шлюбу відповідальності немає, але є відповідальність за наслідки, які породжує такий шлюб. Скажімо, непоодинокі випадки укладення фіктивного шлюбу з метою ухилення від мобілізації та проходження військової служби. Якщо буде доведено або дружина зізнається та будуть докази того, що шлюб має фіктивний характер, тоді настає кримінальна відповідальність за ухилення від проходження військової служби.

Фіктивний шлюб може бути визнаний недійсним тільки за рішенням суду. Якщо при укладанні фіктивного шлюбу сторони застосовують свої умови без наміру створення сім'ї, тоді це є ознакою фіктивного шлюбу. Зазначимо, що за ч. 2 ст. 40 Сімейного кодексу України фіктивним визнається шлюб, укладений без наміру створення сім'ї.

Для визнання шлюбу фіктивним необхідно зібрати відповідні докази, а саме: письмові докази, які можуть свідчити про відсутність наміру створити сім'ю, свідчення свідків (ними можуть бути сусіди, родичі, друзі), фінансові документи як доказ фінансових угод між такими особами тощо. Саме ці факти, вважаємо, повинні слугувати доказами того, що шлюб є фіктивним.

Отже, саме відсутність наміру створення сім'ї є ознакою фіктивного шлюбу. При цьому Сімейний кодекс України фіктивним визначає шлюб, якщо його укладено жінкою та чоловіком, тобто особами різної статі.

Вважаємо, що категорії «сім'я» і «шлюб» є однопорядковими явищами та мають внутрішній природний зв'язок, тому їх необхідно розглядати в нерозривному внутрішньому правовому єднанні. Історично регулювання інституту шлюбно-сімейних правовідносин виникло ще за часів Стародавнього Риму.

Причинами укладення фіктивного шлюбу можуть слугувати різні підстави. Наприклад, окрім зазначених, виїзд за кордон для подальшого перебування та ін. Фіктивність шлюбу дуже приваблює іноземців з метою отримання документів на тимчасове або постійне місце перебування в Україні, набуття українського громадянства, використовуючи Україну як транзитну державу для безвізового режиму для подальшого потрапляння до країн Європейського Союзу. У таких випадках подружжя, усвідомлюючи свої вчинки та мету такого шлюбу, отримує винагороду – один з подружжя за свої послуги надання іноземцю статусу чоловіка / дружини має зиск, другий з подружжя – вирішення питання.

За законодавством України фіктивний шлюб не є підставою для виникнення в осіб прав та обов'язків подружжя. Якщо протягом фіктивного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм не на праві спільної сумісної власності, а на праві спільної часткової власності відповідно до положень цивільного законодавства.

Сімейний кодекс України дає визначення шлюбу, а саме:

- Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.
- Проживання однією сім'єю жінки і чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.
- Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану [1].

Ознаками дійсності шлюбу є:

- 1) державна реєстрація;
- 2) виникнення у подружжя внаслідок шлюбу взаємних прав та обов'язків;
- 3) добровільність такого шлюбу, тобто наявність взаємної вільної згоди жінки та чоловіка на укладення шлюбу;
- 4) досягнення чоловіком і жінкою шлюбного віку;
- 5) різностатевість подружжя (одностатеві шлюби в Україні не визнаються).

Особливістю доказування у справах про визнання шлюбу недійсним у зв'язку з фіктивністю є наміри осіб щодо створення сім'ї, які за своєю суттю мають неправовий характер:

- створення сім'ї та бажання проживати разом;
- вести спільне господарство;
- любити і поважати один одного;
- не пригнічувати один одного.

Розглянемо правові наслідки припинення шлюбу двома способами: зверненням до органів РАЦСу та в судовому порядку. При припиненні (розірванні) шлюбу в органах РАЦСу шлюб припиняється з дня винесення відповідної ухвали та видачі свідоцтва про розірвання шлюбу. Зазначимо, що якщо припинення шлюбу відбувалося в судовому порядку, то шлюб вважається розірваним з дня набрання рішенням суду законної сили.

Звернемося до законодавчого впорядкування питань щодо іноземців, які уклали фіктивні шлюби з українками. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про імміграцію» щодо вдосконалення умов і порядку імміграції в Україні іноземців та осіб без громадянства» від 29 червня 2023 року внесено зміни до Закону України «Про імміграцію». Зокрема, ст. 41 Закону України «Про імміграцію» визначено обставини, за яких факт перебування у шлюбі з громадянином України або іммігрантом не визнається підставою для надання дозволу на імміграцію, а саме:

- 1) один із подружжя отримав матеріальну компенсацію в обмін на надання вільної згоди на укладення шлюбу, якщо це не є обов'язковим при укладенні шлюбу за межами України відповідно до права іноземної держави;
- 2) подружжя не проживає спільно та не пов'язане спільним побутом;
- 3) подружжя не зустрічалось або не спілкувалось до укладення шлюбу;
- 4) подружжя не спілкується зрозумілою для обох мовою;

- 5) один із подружжя раніше вже перебував у шлюбі з громадянином України або імігрантом, який не було визнано підставою для надання дозволу на іміграцію;
- 6) кожний із подружжя не володіє інформацією про дані іншого з подружжя особистого характеру (дата та місце народження, місце проживання, освіта, місце роботи, фах, віросповідання, наявність близьких родичів, особливості побуту та уподобань);
- 7) відмова особи від особистої присутності її чоловіка або дружини під час подання нею заяви про надання дозволу на іміграцію;
- 8) відмова кожного з подружжя від надання письмової згоди на проходження співбесіди та письмових тестів для перевірки обставин, визначених цією статтею.

Звернемося до теоретичних аспектів цього питання. Зокрема, Л. Баранова підкреслює основні засади дослідження сімейних відносин, що закріплені у правових нормах. Норми, що визначають принцип регулювання сімейних відносин, які відображені в Сімейному кодексі України, зокрема його ч. 5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 [2], ст. 32 Конституції України [3] та ст. 301 Цивільного кодексу України, проголошують недопустимість втручання держави, інших органів та осіб у сімейне життя, що є високою цінністю, необхідною для нормального життя людини в демократичному суспільстві. Члени сім'ї вільні в прийнятті рішень, що стосуються інтересів сім'ї. Ніхто не має права диктувати свою волю чи втручатися у приватні справи сім'ї у будь-який інший спосіб.

Цей принцип забезпечує право на автономне сімейне життя, позбавлене втручання держави, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб.

Висновки. Підсумовуючи, можливо стверджувати, що сімейне життя змінюється людьми згідно з умовами та об'єктивною ситуацією кожного. Суд питанням про недійсність шлюбу приділяє значну увагу, якщо тривале непроживання дружини та чоловіка та виїзд одного з подружжя з України після реєстрації шлюбу не вказує на фіктивність укладеного шлюбу.

Проблема фіктивності шлюбу в Україні полягає передусім у недостатньому нормативно-правовому регулюванні питань, пов'язаних з цим явищем. Також, враховуючи реалії, можемо констатувати, що фіктивний шлюб необхідно розглядати не лише як фіктивний правочин з метою запобігання цьому, а також слід передбачити відповідальність за його укладення та посилити відповідальність за наслідки його укладення, особливо це стосується випадків укладення фіктивних шлюбів із метою нелегальної міграції. Тому набагато ширше коло повноважень повинно бути передбачено в законодавстві України, щоб зробити можливим доказування фіктивності шлюбу у випадках, коли позов про визнання шлюбу недійсним пред'явлено однією з осіб, вказаних у ст. 42 Сімейного кодексу України – тобто це особи, права яких порушено у зв'язку з реєстрацією такого шлюбу, насамперед це батьки, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, прокурор, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або особи, дієздатність якої обмежена.

Перелік використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Баранова Л. М. Сімейне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

References

1. Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III / Verkhovna Rada of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2002. No. 21–22. Art. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Baranova L. M. Family law of Ukraine: textbook. Kyiv: Yurinkom Inter, 2009. 288 p.
3. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k /96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

ПІВОВАР І. Проблеми фіктивності шлюбу в Україні.

Стаття присвячена дослідженню проблем фіктивності шлюбу в Україні. Медіа і звичайні громадяни України на побутовому рівні по-різному ставляться до фіктивності шлюбу, але законодавець прирівнює фіктивність шлюбу до недійсного шлюбу. За укладання фіктивного шлюбу відповідальності немає, але є відповідальність за наслідки, які породжує такий шлюб, тобто, зокрема, ухилення від мобілізації та проходження військової служби.

Ключові слова: сімейне право, сімейні правовідносини, сім'я, подружжя, чоловік, дружина, шлюб, недійсність шлюбу, Сімейний кодекс України.

PIVOVAR I. Problems of fictitious marriage in Ukraine.

The author has researched an article devoted to the study of the problem of sham marriage in Ukraine.

Different media, press services and ordinary citizens of Ukraine have different views on fictitious marriage, but the legislator equates fictitious marriage to an invalid marriage. There is no responsibility for concluding a fictitious marriage, but there is responsibility for the consequences that such a marriage generates, that is, evasion of mobilization and military service.

We believe that the categories «family» and «marriage» are equally ordinal phenomena and have an internal natural connection, so they must be considered in an inseparable internal-legal connection. The historical development of the issue, the regulation of the institution of marriage and family legal relations, has appeared since the time of Ancient Rome.

The fictitiousness of marriage is very attractive to foreigners. The purpose of which is to obtain temporary or permanent residence in Ukraine, as well as the acquisition of Ukrainian citizenship using Ukraine as a transit state for the visa-free regime when entering the countries of the European Union. In such cases, the spouses, realizing their concessions and the purpose of such a marriage, receive a reward for their services in granting the status of a husband to a foreigner.

According to the legislation of Ukraine, a fictitious marriage is not a basis for the emergence of persons, rights and obligations of spouses. If persons acquired property during a fictitious

marriage, it is considered that it belongs to them not by the right of joint co-ownership, but by the right of joint partial ownership in accordance with the provisions of civil legislation.

Therefore, in the author's opinion, it can be said that family life changes for people according to the languages and the objective situation of each of us. The court pays considerable attention to these questions about the invalidity of a marriage, if the long-term non-residence of the wife and husband and her departure from Ukraine after the marriage registration does not indicate the fictitious nature of the marriage.

So, the author, having analyzed the grounds and legal consequences of a fictitious marriage under the current family legislation of Ukraine, we can establish that the «lack of intention to create a family» as a ground for a fictitious marriage in combination with the legal definition of the concept of «family» violates human rights in terms of the right to create a family, freedom from interference with private and family life, the right to freely choose one's place of residence and freedom of movement, and therefore the very principle of the rule of law is violated. I think this approach will allow us to finally resolve the issue of the relationship between a sham marriage and one concluded for selfish motives.

The author also took into account today's realities, from which we can rightly state that a sham marriage should be considered not only as a sham transaction for the purpose of combating it, but also that responsibility should be strengthened, especially in cases of sham marriages for the purpose of illegal migration.

Therefore, a much broader range of powers should be provided for in the legislation of Ukraine to make it possible to prove the fictitiousness of a marriage in cases where the claim for recognition of the marriage is invalid and is filed by one of the persons specified in Art. 42 of the Family Code of Ukraine – that is, those persons whose rights are violated in connection with the registration of such a marriage, primarily parents, the guardian of the child, the guardian of an incapacitated person, the prosecutor, the guardianship and trusteeship body.

Key words: family law, family legal relations, family, spouse, husband, wife, marriage, invalidity of marriage, Family Code of Ukraine.

УДК 343.18

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-13

Сергій КРУШИНСЬКИЙ,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-1583-226X

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСУДНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ

Постановка проблеми. Порівняльний аналіз вітчизняного кримінального процесуального законодавства в історичному контексті засвідчує стійку тенденцію до поступового розширення повноважень судових органів у досудовому кримінальному провадженні. Ці повноваження пов'язані з запобіганням незаконному чи необґрунтованому обмеженню і порушенню прав та свобод учасників кримінального провадження та інших осіб під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, спеціального досудового розслідування, застосування заходів кримінального процесуального примусу, захистом цих прав, перевіркою законності та обґрунтованості кримінальних процесуальних рішень органів досудового розслідування, прокурора та їх корегуванням [1, с. 370–371]. Тобто йдеться про повноваження слідчого судді, які він реалізує в рамках виконання функції судового контролю в стадії досудового розслідування.

Водночас право кожної людини на судовий захист, що включає розгляд провадження повноважним (компетентним) судом, означає, що такий розгляд повинен здійснюватися не будь-яким довільно обраним судом, а тим судом, до компетенції якого з урахуванням визначених у законі критеріїв належить розгляд цього провадження [2, с. 1–2]. Зазначене в повному обсязі стосується й визначення

повноважного слідчого судді для розгляду провадження в межах здійснення функцій судового контролю.

Аналіз останніх наукових досліджень. Окремі проблеми визначення підсудності кримінальних проваджень у різні часи досліджувалися багатьма науковцями та продовжують викликати чималі дискусії на сторінках наукових праць. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку кримінально-процесуальної науки в сучасний період зробили Є. Дехтярьов, В. Король, М. Макаров, С. Оверчук, В. Попелюшко, Н. Сиза, С. Шаренко, В. Юрчишин, О. Яновська та інші вчені.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї роботи є виявлення проблем, пов'язаних із визначенням підсудності кримінальних проваджень під час здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням, а також шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у § 1 ст. 6 гарантує право кожного на справедливий суд – справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Право на справедливий суд має складну структуру, оскільки воно складається з багатьох елементів [3, с. 9], зокрема, включає право на розгляд справи повноважним судом.

На розвиток цього положення Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 1 ст. 7 гарантує кожному захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом, а у ч. 1 ст. 8 передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом.

Отже, забезпечення права на справедливий суд тісно пов'язане з інститутом підсудності у кримінальному процесі. Порушення правил підсудності є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону (п. 6 ч. 2 ст. 412 Кримінального процесуального кодексу України, далі – КПК України), що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 409 кодексу є підставою для зміни або скасування судового рішення. Таке істотне порушення є безумовним, тобто, як слушно стверджує Н. Бобечко, воно за будь-яких умов негативно впливає на ухвалення судового рішення, порушує права та законні інтереси учасників провадження та, маючи належність до неспростовних правових презумпцій, завжди повинно спричиняти скасування судового рішення [4, с. 104].

Відповідно до ч. 2 ст. 370 КПК України законним визнається рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК. Термін «компетентний суд» у цьому контексті є синонімічним до терміна «повноважний суд», що вживається у ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Отже, порушення правил підсудності свідчить про те, що провадження здійснювалось неповноважним (некомпетентним) судом, а відповідно прийняті ним рішення є незаконними.

Передусім зазначимо, що до повноважень слідчого судді чинний КПК України відносить доволі велику кількість питань: застосування заходів забезпечення

кримінального провадження, зокрема, запобіжних заходів, надання дозволу на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, розгляд і вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, встановлення процесуальних строків, вирішення долі речових доказів, розгляду відводів під час досудового розслідування та деякі інші.

З урахуванням цього, а також враховуючи нормативне визначення поняття «слідчий суддя» (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України), варто вести мову про інстанційну підсудність кримінальних проваджень слідчому судді. Стаття 247 КПК України наразі передбачає єдиний випадок, коли вирішення питання віднесено до повноважень слідчого судді суду апеляційної інстанції, – це надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Усі інші питання, віднесені до повноважень слідчого судді, вирішуються слідчим суддею суду першої інстанції.

Після запровадження до системи судоустрою Вищого антикорупційного суду актуалізувалось питання предметної підсудності кримінальних проваджень слідчому судді. Так, ч. 2 ст. 33-1 КПК України передбачає, що слідчі судді Вищого антикорупційного суду здійснюють судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених у примітці ст. 45 КК України (корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією), ст. 206-2, 209, 211, 366-2, 366-3 Кримінального кодексу України (далі – КК України), якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених п. 1–3 ч. 5 ст. 216 КПК України. Такий підхід продемонстровано і в інших нормах (ч. 7 ст. 100, п. 2 ч. 2 ст. 132, ч. 1 ст. 184, ч. 1 ст. 192, ч. 2 ст. 199, ч. 1 ст. 201, ч. 2 ст. 234, ч. 3 ст. 244, ст. 247, ч. 10 ст. 290, ч. 1 ст. 306) КПК України.

Значно більш проблемним є визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень слідчим суддям. Це зумовлено передусім відсутністю окремої статті КПК України, яка б установлювала загальні, уніфіковані правила її визначення, на чому вже акцентували увагу науковці [2, с. 31]. На сьогодні підхід законодавця до урегулювання цього питання є доволі суперечливим. До прикладу, розгляд питань щодо вирішення долі речових доказів під час досудового розслідування (ч. 7 ст. 100 КПК України), продовження строку тримання під вартою (ч. 2 ст. 199 КПК України), зміни запобіжного заходу (ч. 1 ст. 201 КПК України), залучення експерта для проведення експертизи (ч. 3 ст. 244 КПК України), визначення строку для ознайомлення з матеріалами в порядку їх відкриття (ч. 10 ст. 290 КПК України) віднесено до підсудності суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Водночас, визначаючи територіальну підсудність для вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (п. 1 ч. 2 ст. 132 КПК України), зокрема, запобіжних заходів (ч. 1 ст. 184 КПК України), надання дозволу на проведення обшуку (ч. 2 ст. 234 КПК України), огляду (ч. 2 ст. 237 КПК України), слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 240 КПК України), законодавець як критерій використовує уже місце знаходження органу досудового розслідування. Застосування тимчасового арешту віднесене до

підсудності слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання особи (ч. 3 ст. 583 КПК України), а застосування екстрадиційного арешту – слідчого судді за місцем тримання особи під вартою (ч. 1 ст. 584 КПК України).

Водночас ще більш непослідовний підхід законодавець демонструє в інших випадках. Так, відповідно до ч. 1 ст. 247 КПК України територіальна підсудність провадження з розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії визначається за критерієм місця знаходження органу досудового розслідування, а у ч. 2 цієї статті уже використовується критерій «місце здійснення досудового розслідування». Частина 1 ст. 192 КПК України передбачає альтернативний спосіб визначення територіальної підсудності – загальним критерієм є місце знаходження органу досудового розслідування, проте, якщо затриманого неможливо доставити до відповідного суду у 60-годинний строк, тоді питання про застосування до нього запобіжного заходу може розглядатись слідчим суддею суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана. Щодо надання дозволу на проведення спеціального досудового розслідування, розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора під час досудового розслідування на нормативному рівні питання визначення підсудності залишається відкритим, оскільки спеціальні вказівки у відповідних нормах (статті 297-1, 297-3, 306) КПК України не передбачені.

Водночас на практиці при визначенні підсудності для вирішення інших питань, що віднесені до компетенції слідчого судді, також застосовується критерій місця знаходження органу досудового розслідування. На користь такого висновку слугує роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), який у листі № 223-558/0/4-13 від 05.04.2013 р. вказав, що до розгляду клопотань, територіальна підсудність щодо яких прямо не визначена процесуальним законом, з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК України правильним є застосування правила, згідно з яким судовий контроль здійснюється слідчим суддею суду першої інстанції, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування [5].

Якщо термін «місце проведення (здійснення) досудового розслідування» можна розуміти, виходячи зі змісту ст. 218 КПК України, то термін «місце знаходження органу досудового розслідування» з моменту набуття чинності КПК України 2012 року і до сьогодні не набув однозначного тлумачення в судовій практиці. На цьому акцентував увагу і ВССУ в листі № 1-1640/0/4-13 від 15.10.2013 р., зазначаючи, що відсутність у КПК України чіткого визначення поняття «місце розташування органу досудового розслідування» призводить до того, що правоохоронні органи, які складаються зі структурних підрозділів, фактично розташованих у межах територіальної юрисдикції різних судів, допускають вільне трактування цього поняття та на власний розсуд визначають суд, до якого вносять клопотання про забезпечення заходів кримінального провадження.

Інтерпретаційна позиція ВССУ полягала в тому, що чинний кримінальний процесуальний закон визначає органами досудового розслідування не службових

осіб – слідчих відповідних правоохоронних органів, а відповідні державні установи. Враховуючи викладене, Суд дійшов висновку, що органом досудового розслідування є не слідчий підрозділ, а відповідний орган внутрішніх справ, безпеки чи прокуратури, до складу якого входить цей слідчий підрозділ.

Отже, фактичне місцезнаходження структурного підрозділу, на думку ВССУ, не є визначальним фактором для вирішення питання щодо місця розгляду клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки територіальна підсудність повинна визначатись не за фактичним місцем розташування слідчого підрозділу, а за місцем знаходження (реєстрації) відповідного державного органу, який є юридичною особою та в складі якого знаходиться слідчий підрозділ» [6].

Зазначене трактування – «органом досудового розслідування є не слідчий підрозділ, а відповідний орган...» – прямо суперечить змісту частин 1, 2 ст. 38 КПК України. Очевидно, зважаючи на такі суперечливі роз'яснення, зазначений вище лист був відкликаний ВССУ листом № 5-467/0/4-14 від 07.04.2014 р. [7].

Натомість у листі № 223-1650/0/4-16 від 16.06.2016 р. ВССУ зазначив, що органом досудового розслідування, враховуючи системний аналіз положень п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК та ч. 1 ст. 38 КПК України, є: 1) слідчі підрозділи (Головне слідче управління, слідче управління, відділ, відділення) органів Національної поліції України, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Іншими словами, ВССУ констатував, що органом досудового розслідування в конкретному кримінальному провадженні є не сам правоохоронний орган, до складу якого входить відповідний підрозділ (Національна поліція України, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України), а його підрозділ (управління, відділ), визначений у ч. 1 ст. 38 КПК України [8].

Саме такий підхід у переважній більшості випадків наразі застосовується на практиці і є, на мою думку, більш правильним. Водночас у окремих випадках при визначенні підсудності проваджень слідчим суддям продовжує застосовуватись підхід, відповідно до якого територіальна підсудність визначається за місцем знаходження (реєстрації) відповідного державного органу, який є юридичною особою та в складі якого знаходиться слідчий підрозділ (наприклад, ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.04.2020 р. [9], ухвала Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.10.2020 р. [10]), що видається хибною практикою.

Особливо гострою проблема визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень під час здійснення судового контролю є у містах, що мають адміністративний поділ на райони. На сьогодні в Україні налічується 24 міста з районним поділом (у тому числі 7 – на тимчасово окупованій території). Розглянемо цю проблему на прикладі міста Дніпро.

Проблема з визначенням територіальної підсудності у місті Дніпро зумовлена двома причинами: 1) адміністративно-територіальним поділом міста, що включає

вісім районів; 2) різними підходами до тлумачення терміна «орган досудового розслідування».

Наразі місто Дніпро охоплює вісім адміністративних районів, у кожному з яких функціонує один місцевий суд, межі територіальної юрисдикції якого визначаються межами відповідного району: 1) Новокодацький район – територіальна юрисдикція Новокодацького районного суду м. Дніпра; 2) Центральний район – територіальна юрисдикція Центрального районного суду м. Дніпра; 3) Чечелівський район – територіальна юрисдикція Чечелівського районного суду м. Дніпра; 4) Соборний район – територіальна юрисдикція Соборного районного суду м. Дніпра; 5) Шевченківський район – територіальна юрисдикція Шевченківського районного суду м. Дніпра; 6) Нижньодніпровський район – територіальна юрисдикція Нижньодніпровського районного суду м. Дніпра; 7) Індустріальний район – територіальна юрисдикція Індустріального районного суду м. Дніпра; 8) Самарський район – територіальна юрисдикція Самарського районного суду м. Дніпра.

Розуміння поняття «органи досудового розслідування» викладене у частинах 1, 2 ст. 38 КПК України – ними є органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання. Досудове слідство здійснюють: 1) слідчі підрозділи: органів Національної поліції; органів безпеки; органів Державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України.

Водночас проблему тлумачення терміна «орган досудового розслідування» в судовій практиці можна яскраво продемонструвати на прикладі провадження, внесеного до ЄРДР за № 12018040000000884, у межах якого органом досудового розслідування визнано:

- Головне управління Національної поліції у Дніпропетровській області, що є юридичною особою (адреса – м. Дніпро, вул. Троїцька, 20А, Шевченківський район міста) і знаходиться у межах територіальної юрисдикції Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська (ухвала Дніпровського апеляційного суду від 08.09.2022 р. [11]);
- Слідче управління ГУНП в Дніпропетровській області (адреса – м. Дніпро, пр. Слобожанський, 40, Індустріальний район міста), що знаходиться у межах територіальної юрисдикції Індустріального районного суду м. Дніпропетровська (ухвали Дніпровського апеляційного суду від 14.02.2023 р. [12]);
- відділ розслідування особливо тяжких злочинів Слідчого управління ГУНП в Дніпропетровській області (адреса – м. Дніпро, вул. Князя Володимира Великого, 34, Центральний район міста), що знаходиться у межах територіальної юрисдикції Кіровського районного суду м. Дніпропетровська (ухвали Дніпровського апеляційного суду від 26.01.2023 р. [13]).

Отже, у межах одного кримінального провадження, покладаючи в основу один і той самий критерій (місце знаходження органу досудового розслідування) було визначено три різні суди, слідчі судді яких здійснювали функцію судового контролю. Така ситуація є докорінно неправильною.

Для правильного визначення територіальної підсудності ключовим видається правильне тлумачення терміна «орган досудового розслідування». Наприклад, якщо вести мову про провадження щодо кримінальних правопорушень, підслідних органам Національної поліції, то очевидно, потрібно керуватись Положенням про слідчі підрозділи Національної поліції України, у п. 2 якого визначено, що слідчими підрозділами є: 1) Головне слідче управління Національної поліції; 2) слідчі управління головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві; 3) слідчі відділи (відділення) територіальних (відокремлених) підрозділів поліції [14].

Визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень слідчим суддям за критерієм місця знаходження органу досудового розслідування має й інші негативні прояви на практиці. Так, Є. Дехтярьов цілком слушно зазначає про часте застосування неформальних практик, в яких місцезнаходження органу розслідування поряд з адресою реєстрації почало визначатися з огляду на місце безпосередньої дислокації його службових осіб. Індикаторами встановлення місця розташування органу досудового розслідування в одному випадку став факт знаходження кабінетів слідчих у певних районах області чи міста, в інших – належність слідчого до окремих відділів (відділень) слідчого управління, що розташовані у відмінному, ніж головний підрозділ слідства, районі [15, с. 100].

Тому варто погодитись із вченими, які пропонують відійти від цього критерію, оскільки визначення підсудності за фактичним чи юридичним місцем знаходження органу досудового розслідування може зумовлювати порушення права особи на належний суд, установлений законом. Наприклад, С. Оверчук з метою усунення суперечностей у правилах визначення територіальної підсудності запропонував використовувати критерій місця вчинення кримінального правопорушення, а якщо його встановити неможливо – місце здійснення досудового розслідування [2, с. 11–12]. Загалом сприймаючи таку пропозицію, вважаю, що вона потребує уточнення, адже відповідно до ст. 218 КПК України за загальним правилом місце вчинення кримінального правопорушення і визначає місце проведення досудового розслідування. Отже, роль універсального критерію визначення підсудності кримінальних проваджень слідчим суддям цілком може виконувати місце проведення досудового розслідування.

Звичайно, тут потрібно зробити обмовку про те, що з цього правила можуть бути винятки. Наприклад, при застосуванні тимчасового або екстрадиційного арешту цей критерій не може бути використаний апріорі, адже ці заходи застосовуються до особи, яка вчинила злочин за межами України і щодо якої кримінальне провадження на території України не здійснюється. Тому слід підтримати думку, що в цьому випадку варто вести мову про окремий підвид підсудності – виключну територіальну підсудність [2, с. 10]. Також таким винятком може бути і випадок, коли затриману без ухвали слідчого судді особу неможливо у 60-годинний строк доставити до суду за місцем проведення досудового розслідування. У такому разі питання про застосування до нього запобіжного заходу може розглядатись слідчим суддею суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що з метою усунення суперечностей, які склались на практиці під час визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень слідчим суддям, варто встановити універсальний критерій, роль якого цілком може виконувати місце проведення досудового розслідування. Для цього доцільно доповнити ст. 32 КПК України новою ч. 4 такого змісту: «4. Розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, здійснюється слідчим суддею суду, в межах територіальної юрисдикції якого проводиться досудове розслідування, якщо інше не передбачено цим Кодексом». У зв'язку з цим потрібно вилучити вказівки на територіальну підсудність проваджень слідчим суддям в інших нормах КПК України, крім ч. 1 ст. 192, ч. 3 ст. 583, ч. 1 ст. 584 КПК України.

Перелік використаних джерел

1. Глов'юк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.
2. Оверчук С. В. Підсудність кримінальних проваджень слідчому судді. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2015. № 2 (12). С. 1–36. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15osvpss.pdf>
3. Krushynskiy S. A., Dankova S. O. Adversarial proceedings as a guarantee of the right to a fair trial in the interpretation of European court of human rights. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 7–16.
4. Бобечко Н. Р. Безумовні істотні порушення кримінального процесуального закону. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. С. 104–109.
5. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>
6. Інформаційний лист БCCY від 15.10.2013 р. № 1-1640/0/4-13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>
7. Інформаційний лист БCCY від 07.04.2014 р. № 5-467/0/4-14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-467740-14>
8. Інформаційний лист БCCY від 16.06.2016 р. № 223-1650/0/4-16. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0A5Y0C59D6>
9. Ухвала Другої судової палати ККС ВС від 22.04.2020 р. (справа № 487/7605/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88880636>
10. Ухвала Першої судової палати ККС ВС від 13.10.2020 р. (справа № 607/16332/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173653>
11. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 08.09.2022 р. (справа № 932/2000/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106216999>
12. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 14.02.2023 р. (справа № 932/2000/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109031480>
13. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 26.01.2023 р. (справа № 932/2000/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108805898>

14. Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>

15. Дехтярьов С. В. Проблемні питання визначення територіальної підсудності справ слідчому судді місцевого загального суду. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2021. Вип. 4. С. 97–108.

References

1. Hloviuk I. V. *Kryminalno-protsesualni funktsii: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 2016. 602 s.*

2. Overchuk S. V. *Pidsudnist kryminalnykh provadzen slidchomu suddi. Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo». 2015. № 2 (12). S. 1–36. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15osvpss.pdf>*

3. Krushynskiy S. A., Dankova S. O. *Adversarial proceedings as a guarantee of the right to a fair trial in the interpretation of European court of human rights. Amparo. 2022. Spetsvyypusk. Tom 2. S. 7–16.*

4. Bobechko N. R. *Bezumovni istotni porushennia kryminalnoho protsesualnoho zakonu. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. 2015. № 14. S. 104–109.*

5. *Informatsiyni lyst VSSU «Pro deiaki pytannia zdiisnennia slidchym suddeiu sudu pershoi instantsii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav, svobod ta interesiv osib pid chas zastosuvannia zakhodiv zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia» vid 05.04.2013 r. № 223-558/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>*

6. *Informatsiyni lyst VSSU vid 15.10.2013 r. № 1-1640/0/4-13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>*

7. *Informatsiyni lyst VSSU vid 07.04.2014 r. № 5-467/0/4-14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-467740-14>*

8. *Informatsiyni lyst VSSU vid 16.06.2016 r. № 223-1650/0/4-16 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0A5Y0C59D6>*

9. *Ukhvala Druhoi sudovoi palaty KKS VS vid 22.04.2020 r. (sprava № 487/7605/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88880636>*

10. *Ukhvala Pershoi sudovoi palaty KKS VS vid 13.10.2020 r. (sprava № 607/16332/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173653>*

11. *Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 08.09.2022 r. (sprava № 932/2000/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106216999>*

12. *Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 14.02.2023 r. (sprava № 932/2000/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109031480>*

13. *Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 26.01.2023 r. (sprava № 932/2000/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108805898>*

14. Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>

15. Dekhtiarov Ye. V. *Problemi pytannia vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sprav slidchomu suddi mistsevoho zahalnoho sudu. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2021. Vyp. 4. S. 97–108.*

КРУШИНСЬКИЙ С. Проблеми визначення підсудності кримінальних проваджень під час здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням.

Проаналізовано проблеми, які виникають під час визначення підсудності кримінальних проваджень слідчим суддям при виконанні ними функції судового контролю. Акцентовано увагу на непослідовному підході законодавця до критеріїв визначення територіальної підсудності. З метою усунення протиріч під час визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень слідчим суддям, запропоновано встановити універсальний критерій – місце проведення досудового розслідування.

Ключові слова: підсудність, судовий контроль, слідчий суддя, місце проведення досудового розслідування, місце знаходження органу досудового розслідування.

KRUSHYNSKYI S. Problems of determining jurisdiction of criminal proceedings during judicial control of pre-trial investigation.

The article is devoted to the analysis of problems that arise in practice when determining the jurisdiction of criminal proceedings by investigating judges when they perform the function of judicial control. The emphasis is on the importance of the correct determination of jurisdiction for ensuring the right to a fair trial, guaranteed by Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as the consequences of violating the rules of jurisdiction. The rules for determining instance, substantive and territorial jurisdiction in the context of exercising the function of judicial control are analyzed. The conclusion is made about the inconsistent approach of the legislator to the criteria for determining territorial jurisdiction when resolving various issues related to the powers of the investigating judge. The example of the Dnipro city demonstrates the problems that arise when determining the territorial jurisdiction of criminal proceedings by investigating judges in cities with administrative division into districts. It was stated that in order to correctly determine the court whose investigating judge must consider a certain issue within the framework of the function of judicial control, one should be clearly guided by the rules of instance, substantive and territorial jurisdiction. In order to eliminate the contradictions that have arisen in practice when determining the territorial jurisdiction of criminal proceedings by investigating judges, it is proposed to establish a universal criterion for this purpose – the place of conducting the pre-trial investigation. It is proposed to supplement Article 32 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with a new Part 4 with the following content: «4. Consideration of issues falling within the powers of the investigating judge is carried out by the investigating judge of the court within the territorial jurisdiction of which the pre-trial investigation is conducted, unless otherwise provided for by this Code».

Key words: jurisdiction, judicial control, investigating judge, place of pre-trial investigation, location of pre-trial investigation body.

УДК 343.1

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-14

Надія ДРОЗДОВИЧ,*доцент кафедри кримінального права та процесу**Київського університету права НАН України,**кандидат юридичних наук**ORCID: 0000-0002-0519-6909*

АНАЛОГІЯ ЗАКОНУ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми та її зв'язок із наукою і практикою. Судові рішення втілюють результат судової діяльності та є способом зовнішнього представлення пізнавальної роботи суду щодо оцінки юридично значущих фактів. Відповідно сукупність судових рішень протягом певного часу із приводу тотожних і неодноразово повторюваних правових ситуацій у найширшому філософському розумінні можна назвати судовою практикою. Сталість або ж одноманітність юридичної оцінки судами типових фактичних обставин є вкрай важливою з огляду на принцип правової визначеності, а також є свідченням рівня якості судочинства і правосуддя в цілому. Звідси очевидно є масштабність питання про те, якими способами, засобами чи інструментами забезпечити єдність судової практики і досягти максимально ефективних показників судочинства.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв'язання. Окреслене питання не нове в юридичній доктрині. Дослідження інструментів забезпечення єдності судової практики здійснювали Н. Ахтирська, Н. Глинська, В. Головатий, Н. Пархоменко, О. Попов, О. Сковчилюк-Павлів, К. Савченко, О. Шило та інші науковці. І попри це є констатація, що проблема залишається невирішеною [1, с. 232].

Однією із причин відсутності достатньої кількості та якості наукових результатів щодо арсеналу засобів і механізмів забезпечення єдності судової практики є довготривалий або ж навіть постійний стан реформування судової системи. Такі умови є антагоністичними для сталості і єдності судової практики.

Виділення невіршених частин проблеми. За таких обставин виникає потреба в комплексному упорядкуванні практичних і доктринальних ідей з питання про способи забезпечення єдності судової практики та можливості розглянути нові, одним із яких автор пропонує визнати аналогію кримінального процесуального закону, що здатна позитивно вплинути на якість кримінального судочинства й також забезпечити єдність судової практики.

Формування мети статті. Керуючись викладеними аргументами, метою цього дослідження, слід визнати встановлення співвідношення категорій «єдність судової практики» і «аналогія кримінального процесуального закону», кореляції між ними та, на ґрунті розуміння їх правової природи з позицій теорії права дослідити роль аналогії закону в межах кримінального провадження для забезпечення єдності судової практики.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. У вступній частині цієї статті вже йшлося про те, що поняття судової практики є вихідним у розумінні змісту судової діяльності як такої та наявність достатньої емпіричної бази для її розуміння. При цьому доктрина скеровує на те, що у змісті судової практики неодмінно вказується на такі її складові, як прийоми і способи вирішення окремих категорій справ, що забезпечують взаємоедність судової діяльності та її результатів у формі судових рішень.

Н. Бобченко стверджує, що єдність судової практики можна визначити як передбачуваність, послідовність у порядку розгляду однорідних категорій судових справ і його результатах, що полягає у схожості (подібності) тлумачення, конкретизації правових норм, доланні прогалин у правовому регулюванні шляхом застосування аналогії, та ґрунтується на засадах матеріального і процесуального права, зокрема верховенства права [2, с. 11–12].

Не перебільшуючи ролі єдності судової практики, вітчизняна наукова спільнота послідовно підкреслює її високе значення у правовій системі. Зокрема, мали місце обґрунтування тез про розгляд єдності судової практики як принципу судочинства [3, с. 181]. І хоча така пропозиція наразі не видається беззаперечною, варто погодитися з тим, що «дотичність» єдності судової практики до окремих загальних засад кримінального судочинства визнається науковцями і практиками.

Так, М. Сірій має рацію, вказуючи, що «базовим положенням, що спрямовує судову систему на однакове застосування матеріального та процесуального права, є гарантування верховенства права... Саме єдність судової практики, однаковість застосування судами матеріальних та процесуальних норм є неодмінною умовою застосування верховенства права в суспільстві» [4, с. 8].

Забезпечення єдності судової практики, на думку Г. Канигіної, є реалізацією принципу правової визначеності, який забезпечує прогнозованість судових рішень і стабільність правового регулювання. Завдяки цьому реалізується й конституційний принцип рівності всіх громадян перед законом і судом. Це також є запорукою довіри громадян до судової влади [5, с. 71].

Небезпідставно наголошують В. Резнікова і В. Щербина на тому, що однакове застосування законів судами є запорукою ефективності судової системи, оскільки

це означає реальну гарантованість принципу правової визначеності, а отже, сталості не лише судової практики, а й правової системи, про яку йдеться, та в якій дійсно забезпечуються верховенство права [2, с. 230].

Важливість єдності судової практики підкреслюється й у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, у рішенні у справі «Аксіс та інші проти Туреччини» очевидні суперечності у прецедентній практиці вищого суду та невиконання механізму, спрямованого на забезпечення гармонізації судової практики, стали причиною порушення прав громадян на справедливий судовий розгляд [6].

Водночас щодо судової практики ЄСПЛ варто зробити застереження, яке хоча й не становить предмета цього дослідження, однак має на меті уникнути подвійного змісту в розумінні прецеденту і судової практики в національній правовій системі. А саме, ключова відмінність єдності судової практики і судового прецеденту полягає у статусі цих різновидів судової діяльності: перша із них – це результат правозастосування судом, коли норми права не створюються, а лише застосовуються в конкретній справі; тоді як судовий прецедент – це результат правотворчості, оскільки це спосіб створення правил поведінки, обов’язкових для виконання, а отже, є результатом правотворчості.

Повертаючись до питання про способи забезпечення єдності судової практики, варто згадати вітчизняний досвід сучасного незалежного періоду нашої держави. Так, відповідно до ст. 40 Закону України «Про судоустрій України» від 5 червня 1981 року, який зберігав чинність на момент набуття незалежності Україною на початку 90-х років XX століття, з урахуванням положень «малої судової реформи» йшлося про те, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України і який забезпечує однакове застосування законодавства цими судами в порядку, встановлюваному законодавством України. Зокрема, це відбувалося шляхом вивчення й узагальнення судової практики, аналізу судової статистики і надання роз’яснення судам у питаннях застосування законодавства, що виникають при розгляді судових справ. Згідно із п. 2 ст. 45 цього ж Закону реалізовував це Пленум Верховного Суду України, постанови якого з окремих питань застосування законодавства офіційно публікувалися [7].

З подальшими реформами такий спосіб і такі повноваження вищої судової інстанції були нівельовані, оскільки Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, хоча й містив положення у п. 2 ч. 2 ст. 38, п. 2 ч. 1 ст. 45 про те, що судові палати Верховного Суду України вивчають судову практику, здійснюють узагальнення судової практики, проте Пленум Верховного Суду України відповідно до ст. 46 цього ж Закону вже був позбавлений права приймати постанови з питань судової практики [8]. За таких обставин фактично рекомендації для нижчих судів у формі постанов Пленуму припинили створювати, хоча попередньо напрацьовані результати не втратили значення та цінності.

Натомість у процесуальному законодавстві, зокрема у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року (далі – КПК України 1960 року) в оновленій редакції, йшлося про те, що неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих

самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 400-12 цього Кодексу було підставою для перегляду судових рішень Верховним Судом України [9]. Водночас згідно зі ст. 400-25 КПК України 1960 року рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з вищевикладених мотивів, було обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму закону, та для всіх судів України [9]. Отже, роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, як спосіб єдності судової практики, замінювався на обов'язкові правові висновки у судових рішеннях вищої судової інстанції.

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України) такі положення кримінального процесуального закону збереглися, хоча були принципово оновлені у 2016 році відповідно до змін у процесі «великої судової реформи» у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року (далі – Закон України від 2 червня 2016 року) та оновленням процесуального законодавства всіх галузей. Зокрема, передбачалися такі процесуальні механізми забезпечення єдності судової практики: можливість передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати чи Великої Палати Верховного Суду, постанови яких є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права та враховуються іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права [10; 11].

Оцінюючи таке оновлення законодавства, Н. Пархоменко підсумовує, що «реалізація конституційної реформи 2016 року в Україні, в частині здійснення правосуддя, з-поміж іншого мала на меті відновлення довіри до судової влади та активізувала наукові дискусії, пов'язані із змінами у законодавстві щодо повноважень Верховного Суду та судів нижчих інстанцій в частині забезпечення єдності судової практики...» [12, с. 27]. Тож є підстави стверджувати, що з передбачених ч. 2 ст. 36 Закону України від 2 червня 2016 року способів забезпечення Верховним Судом єдності судової практики реально використовується один – формування правових висновків у своїх рішеннях.

Повертаючись до доктринальних здобутків про визначення переліку інструментів забезпечення єдності судової практики, слід згадати таке. Зокрема, О. Марочкін, К. Савченко, О. Шило, Н. Глинська, як професійні дослідники цього питання, висловлюють подібні бачення про те, що єдність судової практики може бути забезпечена на основі узагальнення судової практики – шляхом: 1) впровадження механізму касаційного перегляду судових рішень; 2) узагальнення судової практики вищими судами; 3) обов'язковості (керівних) роз'яснень Пленуму Верховного Суду; 4) надання рекомендаційних роз'яснень Пленумом Верховного Суду; 5) ухвалення Верховним Судом (Пленумом Верховного Суду) зразкових рішень з конкретних категорій справ, визнаних як типові (судовий прецедент), і обов'язковість їх ураху-

вання у правозастосовній діяльності суду при розгляді однотипних справ [13, с. 124; 14, с. 59; 15, с. 165].

Аналізуючи запропоновані інструменти, можна підсумувати, що дослідники концентрують увагу на достатньо глобальному рівні забезпечення єдності судової практики, а відтак і запропоновані інструменти пов'язані з механізмами виявлення прогалин, помилок і подальшим, постафактумним їх обговоренням, формулюванням висновків і рекомендацій, як діяти у майбутньому при вирішенні подібних правових ситуацій. І все це з огляду на виявлену статистичну кількість судових рішень з окремих питань.

Водночас залишається поза увагою рівень забезпечення єдності судової практики на етапі прийняття кожного конкретного судового рішення. Йдеться про те, що очікування касаційного перегляду чи узагальнення судової практики вищим судом з конкретної правової проблеми є лише потенційним варіантом формування єдності судової практики, який може статися, а може й не відбутися з огляду на велику кількість детермінант (небажання учасників процесу оскаржувати судові рішення, процесуальні перепони тощо).

Своєю чергою судові рішення – це акт індивідуального правозастосування і первинно має своїм завданням справедливе вирішення правового спору між конкретними сторонами, і лише в наступну чергу може слугувати прикладом того чи іншого варіанта відповіді на окреме правове питання, яке в сукупності із іншими, подібними, потенційно можливо аналітично оброблятиметься судом вищої інстанції з метою формування єдності судової практики. А це означає, що є потреба у виокремленні таких інструментів і механізмів забезпечення єдності судової практики, які будуть доступними судовій інстанції незалежно від її рівня та матимуть більш оперативний та універсальний характер, не поставлений у залежність від рандомного обрання теми узагальнення.

Слід нагадати, що автор вже наголошувала на об'єктивності існування прогалин у законодавстві та їх невідворотному характері, що означає, що таке явище супроводжуватиме правову систему постійно. Проте їх негативний вплив усувається шляхом забезпечення єдності судової практики, одним зі способів якої пропонується вважати аналогію закону [16, с. 165, 167].

Така думка є небезпідставною. Зокрема, у постанові від 8 червня 2022 року у справі № 2-591/11 Велика Палата Верховного Суду зазначила, що вона нагадує про те, що інститут аналогії закону і аналогії права первісно був доктринально обґрунтований і застосовувався судами задовго до часткового відображення цього інституту в законодавстві. Необхідність інституту аналогії (аналогії закону та аналогії права) випливає з того, що закон призначений для його застосування в невизначеному майбутньому, але законодавець, встановлюючи регулювання, не може охопити всі життєві ситуації, які можуть виникнути. Крім того, життя перебуває в постійному русі, змінюється і розвивається, внаслідок чого виникають нові життєві ситуації, які законодавець не міг передбачити під час ухвалення закону. Суд застосовує аналогію закону і аналогію права тоді, коли, на його переконання,

певні відносини мають бути врегульовані, але законодавство такого регулювання не містить, внаслідок чого наявна прогалина в законодавчому регулюванні. Зазначені висновки стосуються як матеріального, так і процесуального права. Велика Палата Верховного Суду неодноразово застосовувала аналогію у процесуальному праві. Саме застосування аналогії у процесуальному праві в певних випадках дає змогу ухвалити справедливе рішення [17].

Отже, аналогію закону, як ефективний спосіб подолання прогалин законодавства, варто розглядати і як спосіб забезпечення єдності судової практики. Обґрунтуванням такої тези слугують такі положення. Так, аналогія закону, зокрема кримінального процесуального, на підставі теоретичних визначень та норми у ч. 6 ст. 9 КПК України передбачає вирішення правової проблеми, у випадку відсутності правової норми або ж коли положення КПК неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, шляхом застосування норми, яка регулює аналогічні правові відносини. Мета аналогії закону – це спрямованість на оперативне й ситуативне правозастосування у випадку відсутності відповідної норми закону.

Тож у випадку констатації, що має місце відсутність правової регламентації певних фактичних обставин, суду належить мати алгоритм дій, що, попри прогалину, забезпечить постановлення правосудного рішення. Таким алгоритмом, виходячи із визначення і призначення (мети) аналогії закону, слід вважати пошук норми, що регламентує подібні випадки або є максимально наближеною до цього. Такий процес визначається як аналогія закону, яку цілком обґрунтовано можна вважати способом забезпечення єдності судової практики.

Окрім того, аргументи на користь того, що аналогія закону заслуговує на визнання її способом забезпечення єдності, формуються також, виходячи з правової природи правозастосування. Так, не викликають заперечень положення теорії права про те, що застосування норм права – це особлива форма реалізації права. Однією із специфічних ознак, яка характеризує його самостійний характер поряд із іншими формами реалізації права, є потреба у правозастосуванні, а саме, існування прогалин у національному праві, що зумовлює застосування аналогії закону чи аналогії права [18, с. 40–41]. При формуванні єдності судової практики відбувається не що інше, як подолання прогалин, тому цілком логічно визначити, що аналогія закону є способом її забезпечення. При цьому цей спосіб доступний для суду будь-якої інстанції.

З огляду на наведене слід підкреслити кореляцію правових явищ «прогалини у законодавстві» та «єдність судової практики». Долаючи прогалини закону, судова практика набуває більшої якості та підвищується її ефективність. Натомість аналогія закону, будучи способом усунення прогалин у законодавстві та відповідаючи потребам правозастосування, це єдина ланка для вказаних понять і на основі дедуктивного методу виправдано може визнаватися способом забезпечення єдності судової практики.

Висновки з дослідження і перспективи подальшого наукового пошуку. Судова практика є важливою правозастосовною категорією з вагомою кількістю доктринальних визначень, які акцентують увагу на визначенні ролі єдності судової

практики для якості судочинства. Науковий пошук пропонує розгорнутий спектр способів забезпечення єдності судової практики, однак які одноманітно концентруються навколо діяльності вищої судової інстанції (узагальнення вищими судами; аналіз судової статистики вищими судами; надання судами вищої інстанції судам нижчої інстанції роз'яснень щодо правильності застосування законодавства тощо). На законодавчому рівні відображено й на практичному судовому рівні втілено фактично лише один із способів – формування правових висновків у рішеннях Верховного Суду. Водночас незаслужено на жодному з практичних чи теоретичних рівнів не згадується про такий спосіб забезпечення єдності судової практики, як аналогія закону. Попри це, саме аналогія закону має функцію забезпечення єдності судової практики, виходячи з положень ч. 6 ст. 9 КПК України, правової природи аналогії закону як способу подолання прогалин у законодавстві, а також доступність застосування аналогії закону судом будь-якої інстанції. Окреслений вектор дослідження, безперечно, має перспективу, оскільки аналогія закону як ефективний спосіб забезпечення єдності судової практики може мати різноманітні механізми своєї реалізації з огляду на невичерпність варіантів фактичних обставин, для юридичної оцінки яких відсутня конкретна кримінальна процесуальна норма і що має наслідком застосування аналогії закону.

Перелік використаних джерел

1. Резнікова В., Щербина В. Єдність судової практики в сучасних реаліях: загрози на шляху модернізації механізмів її забезпечення. *Право України*. 2019. № 10. С. 229–249. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001049803> (дата звернення: 12.01.2025).
2. Бобечко Н. Р. Новели кримінально-процесуального законодавства України в контексті забезпечення єдності судової практики. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2018. № 1(17). С. 1–20. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18bnrysp.pdf>.
3. Чекмарьова І. М. Проблеми забезпечення єдності судової практики в Україні. *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні: матеріали міжнародного симпозіуму (24–25 жовтня 2014 р.)*. Київ, 2014. С. 181–183.
4. Сірий М. І. Забезпечення єдності судової практики – важливий напрямок розвитку судової системи України. *Вісник Центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 6–8.
5. Канигіна Г. В. Єдність судової практики в кримінальних справах щодо тероризму. *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні: матеріали міжнародного симпозіуму (24–25 жовтня 2014 р.)*. Київ, 2014. С. 71–77.
6. Аксіс та інші проти Туреччини: рішення Європейського суду з прав людини від 30 квітня 2019 р. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/05/rishennia-espl-aksis-ta-inshi-protityurechchini.pdf> (дата звернення: 13.01.2025).
7. Про судоупрості України: Закон України від 05.06.1981 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10#Text> (дата звернення: 12.01.2025).
8. Про судоупрості і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text> (дата звернення: 12.01.2025).
9. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1001-05> (дата звернення: 12.01.2025).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.01.2025).
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 13.01.2025).
12. Пархоменко Н. М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 26–30.
13. Марочкін О. І. Щодо окремих елементів системи кримінального процесуального законодавства України. Питання боротьби зі злочинністю. 2018. Вип. 35. С. 117–131.
14. Савченко К. Ю. Судова практика як елемент правової системи України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 223 с.
15. Shylo O. H., Hlynska N. V. Legal means of procuring the unity application of the criminal procedure law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27. No 2. P. 156–169.
16. Дроздович Н. Л. Визначення правової природи прогалин у законодавстві: роль і значення для ефективності вивчення цього явища. *Правова держава*. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса: Фенікс. 2024. Вип. 55. С. 164–171.
17. Постанова ВП ВС від 08 червня 2022 року у справі № 2-591/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382> (дата звернення: 13.01.2025).
18. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 11(1). С. 40–42. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11(1)_14) (дата звернення: 13.01.2025).

References

1. Rieznikova V., Shcherbyna V. Yednist sudovoi praktyky v suchasnykh realiakh: zahrozy na shliakhu modernizatsii mekhanizmiv yii zabezpechennia. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 10. S. 229–249. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001049803> (data zvernennia: 12.01.2025).
2. Bobechko N. R. Novely kryminalno-protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy v konteksti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia «Pravo». 2018. № 1(17). S. 1–20. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18bnrysp.pdf>.
3. Chekmarova I. M. Problemy zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky v Ukraini. *Zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky u kryminalnykh spravakh v konteksti podii 2013–2014 rokiv v Ukraini: materialy mizhnarodnoho sympoziumu (24–25 zhovtnia 2014 r.)*. Київ, 2014. S. 181–183.
4. Siryi M. I. Zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky – vazhlyvyi napriamok rozvytku sudovoi systemy Ukrainy. *Visnyk Tsentru suddivskykh studii*. 2006. № 6. S. 6–8.
5. Kanyhina H. V. Yednist sudovoi praktyky v kryminalnykh spravakh shchodo teroryzmu. *Zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky u kryminalnykh spravakh v konteksti podii 2013–2014 rokiv v Ukraini: materialy mizhnarodnoho sympoziumu (24–25 zhovtnia 2014 r.)*. Київ, 2014. S. 71–77.
6. Aksis ta inshi proty Turechchyny: rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 30 kvitnia 2019 r. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/05/rishennia-espl-aksis-ta-inshi-protyturchchini.pdf> (data zvernennia: 13.01.2025).
7. Pro sudoustrii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.06.1981 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10#Text> (data zvernennia: 12.01.2025).

8. *Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 07.07.2010 r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text> (data zvernennia: 12.01.2025).
9. *Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.12.1960 r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1001-05> (data zvernennia: 12.01.2025).
10. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia 13.01.2025).
11. *Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 13.01.2025).
12. Parkhomenko N. M. *Yednist sudovoi praktyky yak skladova pravovoho rehuliuvannia. Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* 2020. № 3. S. 26–30.
13. Marochkin O. I. *Shchodo okremykh elementiv systemy kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy. Pytannia borotby zi zlochynnistiu.* 2018. Vyp. 35. S. 117–131.
14. Savchenko K. Yu. *Sudova praktyka yak element pravovoi systemy Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk.* Kyiv, 2019. 223 s.
15. Shylo O. H., Hlynska N. V. *Legal means of procuring the unity application of the criminal procedure law. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2020. Vol. 27. No 2. P. 156–169.
16. Drozdovych N. L. *Vyznachennia pravovoi pryrody prohalyn u zakonodavstvi: rol i znachennia dlia efektyvnosti vyvchennia toho yavyshcha. Pravova derzhava. Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova.* Odesa: Feniks. 2024. Vyp. 55. S. 164–171.
17. *Postanova VP VS vid 08 chervnia 2022 roku u spravi № 2-591/11.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382> (data zvernennia: 13.01.2025).
18. Donchenko O. I. *Osoblyvosti pravozastosuvannia yak formy realizatsii norm prava. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia.* 2014. Vyp. 11(1). S. 40–42. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11(1)_14) (data zvernennia: 13.01.2025).

ДРОЗДОВИЧ Н. Аналогія закону як спосіб забезпечення єдності судової практики в кримінальному провадженні.

У статті розкривається питання потреби і значення забезпечення єдності судової практики. Підкреслюється доктринальна і практична констатація того, що єдність судової практики є ознакою якості судочинства. Водночас наголошується, що забезпечення єдності судової практики є питанням судового правозастосування. А звідси, на основі дедуктивного методу пізнання й залучення висновків теорії права щодо форм реалізації права наводяться аргументи про можливість розглядати одним зі способів забезпечення єдності судової практики аналогію кримінального процесуального закону, оскільки остання достеменно є ефективним методом усунення прогалин у законодавстві.

Ключові слова: аналогія закону, судова практика, єдність судової практики, правозастосування, прогалини законодавства.

DROZDOVYCH N. Analogy of the law as a way to ensure the unity of judicial practice in criminal proceedings.

The paper reveals the need in and importance of ensuring the unified judicial practice. At the same time, the doctrinal and practical statement that the unity of judicial practice is an indicator of the quality of judicial proceedings is emphasized.

In view of the above, the study considers the problem of effective ways or tools using which it is possible to achieve the best results for justice. In particular, the paper provides authoritative results of scientific researches carried out by national lawyers in relation to the range of approved ways to ensure the unified judicial practice, as well as an analysis of the legislative mechanisms of the process formed with judicial reforms over the past 30 years. As a result, the author states the negative impact of continuous transformations in the judicial system of Ukraine, since such a condition hinders an unbiased assessment of the implementation results. Moreover, the study indicates that the lack of sustainable and single-vector reformation of judicial system contributes to the process of revealing the gaps in the legislation, which also negatively affects the process of maintaining a unified approach in judicial practice. At the same time, the author discusses legislatively enshrined methods to ensure the unified judicial practice and concludes that only one of the listed methods – the formulation of legal conclusions by the court of cassation – is practically implemented in judicial activity.

At the same time, it is noted that ensuring the unified judicial practice is a matter of judicial enforcement. And therefore, based on the deductive method of cognition and involvement of the conclusions of the theory of law on the forms of law implementation, the arguments are made about the possibility of considering the analogy of criminal procedural law as one of the ways to ensure the unity of judicial practice, since it provides a reliable and effective method of eliminating gaps in the legislation. The paper also emphasizes that, unlike other ways to ensure the unified judicial practice, the analogy is available for prompt application by the court of any instance, and not only by the cassation court in connection with the generalization of individual issues of law enforcement.

Key words: analogy of the law, judicial practice, unity of judicial practice, law enforcement, gaps in legislation.

УДК 343.12

DOI 10.37566/2707-6849-2025-1(50)-15

Інна НИКИФОРОВА,
*секретар судового засідання
відділу забезпечення судового процесу
Першого апеляційного адміністративного суду*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Вступ. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є однією з основних умов ефективного функціонування правової системи будь-якої держави, і Україна не є винятком. Учасники кримінального процесу, такі як свідки, потерпілі, адвокати, прокурори, судді та підсудні, часто стикаються з різними загрозами, що можуть виникати як у процесі розслідування, так і під час судового розгляду. В Україні, з огляду на специфіку криміногенної ситуації, організовану злочинність і високий рівень корупції, питання безпеки осіб, які беруть участь у правосудді, набувають особливої актуальності. Проблеми, пов'язані з небезпекою для життя, здоров'я та репутації учасників процесу, потребують комплексного підходу та впровадження ефективних механізмів захисту. Задля забезпечення справедливості та безперешкодного здійснення правосуддя важливо розробити та впровадити національні стратегії захисту, що враховують сучасні виклики та технологічні досягнення. У цьому контексті особливо важливими є новітні підходи до безпеки, міжнародна співпраця та правові ініціативи, спрямовані на створення надійного середовища для всіх учасників кримінального процесу в Україні.

Актуальність дослідження. Дослідження питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є актуальним як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Воно спрямоване на визначення шляхів підвищення ефективності захисних заходів, удосконалення правової бази та впровадження сучасних методів управління безпекою. Це має важливе значення для зміцнення верховенства права та належного функціонування судової системи України.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють питання безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству, є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України та низка спеціалізованих законів, серед яких особливо важливим є Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Цей закон визначає, хто має право на захист і хто відповідальний за його здійснення. Він також встановлює перелік заходів безпеки, порядок їх застосування та скасування, а також організаційні аспекти, що стосуються безпеки осіб, які беруть участь у кримінальних справах [1].

Забезпечення безпеки осіб, які перебувають під захистом, здійснюється органами, на які покладено відповідні повноваження. До таких органів належать слідчі, прокурори, судді, а також інші державні органи, які безпосередньо ухвалюють рішення щодо застосування заходів безпеки. Прийняття рішень про забезпечення безпеки може відбуватися в межах кримінального провадження на рівні різних установ, що здійснюють розслідування або судову діяльність. Крім того, в рамках органів, що займаються безпекою, створюються спеціалізовані підрозділи, відповідальні за виконання таких рішень [2, с. 24].

Процес прийняття рішення щодо застосування заходів безпеки потребує ретельної оцінки ситуації, оскільки неправильна кваліфікація загрози може призвести до недостатнього чи неефективного захисту. Крім того, самі органи, які здійснюють охорону, повинні мати у своєму штаті працівників, які мають відповідні навички та кваліфікацію, зокрема психологічні, для того щоб адекватно оцінити рівень загрози та вибрати належний метод захисту. Професійна підготовка таких кадрів є важливою складовою ефективного застосування заходів безпеки, адже лише кваліфіковані спеціалісти здатні правильно реагувати на ситуацію, що виникає [3, с. 290].

Особливу увагу слід приділити створенню спеціалізованих структур у рамках правоохоронних органів, які б займалися виключно забезпеченням безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. Важливим аспектом є також ведення інформаційно-накопичувальних справ, що дає змогу оперативно реагувати на зміни в ситуації, пов'язаній з безпекою таких осіб. Це уможливорює створити цілісну систему захисту, що враховуватиме не тільки поточні загрози, а й потенційні ризики, які можуть виникнути в майбутньому, гарантуючи тим самим високий рівень безпеки.

Заходи, що застосовуються для забезпечення безпеки, передбачають широкий спектр дій – від охорони особи та її майна до використання технічних засобів контролю, таких як прослуховування телефонних переговорів і візуальне спостереження. Залежно від ситуації можуть застосовуватися й інші заходи, наприклад, заміна документів або зміна зовнішності особи, що потребує захисту. Крім того, передбачено можливість переселення особи в інше місце проживання або надання їй захисту в спеціальних установах, таких як дошкільні чи соціальні заклади, що дає змогу забезпечити безпеку в умовах підвищеного ризику [4, с. 69].

Поряд із зазначеними заходами особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, може бути забезпечена конфіденційність їх особистих даних, а також

проведення закритих судових засідань, що дає змогу зберігати інформацію в таємниці від потенційних загроз. Усі ці заходи покликані забезпечити належний рівень захисту, що гарантує безпеку осіб, які можуть бути об'єктом погроз або насильства. У разі потреби органи, відповідальні за виконання цих заходів, можуть застосовувати додаткові заходи безпеки залежно від ситуації та характеру загрози [5, с. 22].

В Україні на сьогодні не існує чіткого переліку кримінальних правопорушень, під час розслідування яких можуть бути застосовані заходи забезпечення безпеки. Законодавство країни дозволяє ухвалювати рішення щодо застосування таких заходів у ході провадження з будь-якого злочину, не уточнюючи конкретних правопорушень, що потребують особливої охорони осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Це дає широкі можливості для застосування заходів безпеки, але водночас створює правову невизначеність щодо конкретних випадків, коли вони повинні застосовуватись.

З огляду на потребу удосконалення системи захисту осіб, які сприяють кримінальному правосуддю, необхідно впроваджувати найкращі міжнародні практики та аналізувати законодавчий досвід інших країн. Врахування світових стандартів, а також рекомендацій міжнародних організацій, таких як Рада Європи, дасть змогу зробити вітчизняне законодавство більш відповідним до вимог міжнародних правових норм. Це сприятиме усуненню хиб і прогалин, які існують у поточній правовій системі України [6, с. 158].

Натепер в Україні організація роботи із забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному правосуддю, не має такої централізації та координації, як у деяких інших країнах. В Україні не передбачено спеціалізованого відомства, яке б здійснювало координацію заходів безпеки в рамках кримінального судочинства. Також не діє програма захисту свідків, яка є важливою складовою забезпечення безпеки осіб, що можуть бути у небезпеці через участь у кримінальному процесі. Це створює додаткові труднощі в реалізації захисту та потребує вдосконалення організаційної структури для забезпечення належного рівня безпеки.

На сьогодні прогалини в українському законодавстві, а також обмежене фінансування сфери забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, значно знижують ефективність цієї системи. Це створює серйозні проблеми у забезпеченні належного рівня захисту для свідків, потерпілих та інших учасників процесу, що призводить до зростання недовіри громадян до державних органів. Через це люди не можуть бути впевненими, що в разі загрози їхній безпеці держава здатна надати їм належні допомогу та захист [7].

Змінити ситуацію та підвищити ефективність заходів безпеки, на думку фахівців, можна шляхом внесення змін до чинного законодавства. Зокрема, запровадження окремого розділу в Кримінальному процесуальному кодексі України, присвяченого забезпеченню безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству, дасть змогу створити чіткий і докладно прописаний механізм захисту. Такий підхід сприятиме уточненню вже існуючого закону про забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, а також надасть йому більш конкретний перелік злочинів, за яких застосовуватимуться відповідні заходи безпеки [8].

Ці зміни також дадуть можливість удосконалити механізм контролю та нагляду за виконанням заходів безпеки. Законодавче уточнення та створення чіткої процедури надання захисту уможливить не тільки підвищити рівень безпеки, а й сприятиме більш ефективному виконанню обов'язків органами, які забезпечують захист осіб, що беруть участь у кримінальному процесі. У результаті цього зросте довіра громадян до правоохоронних органів та держави загалом, що є важливим для стабільності правового поля країни.

Законодавство передбачає, що рішення щодо застосування заходів безпеки повинні бути ухвалені на основі оцінки реальної загрози життю та здоров'ю учасника процесу. Для цього важливо, щоб органи, які ухвалюють такі рішення, мали достатньо інформації для адекватної оцінки ситуації. Це передбачає не лише факти загрози, а й психолого-психіатричні характеристики загрози, що може бути досліджено за допомогою фахівців. Відповідно до цього зміна або доповнення законодавства в частині розширення переліку критеріїв оцінки загрози безпеці осіб є необхідною умовою для більш ефективного захисту [9, с. 169].

Не менш важливою є вимога забезпечення конфіденційності інформації щодо осіб, які отримали захист. Законодавство України чітко визначає, що інформація про особу, яка перебуває під захистом, не може бути розголошена без її згоди. Це є важливим фактором, що дає змогу зберігати анонімність та безпеку осіб, які, через участь у кримінальному процесі, можуть стати жертвами помсти з боку осіб, що перебувають під слідством. У зв'язку з цим органи державної влади повинні дотримуватися високих стандартів збереження конфіденційності [10, с. 54].

Крім того, ефективність забезпечення безпеки учасників кримінального процесу значною мірою залежить від ресурсного забезпечення відповідних органів, а також наявності технічних засобів для реалізації заходів захисту. Використання сучасних технологій, таких як системи відеоспостереження, прослуховування телефонних ліній, а також інших засобів електронного контролю, дає змогу ефективніше здійснювати моніторинг і реагувати на потенційні загрози. В Україні необхідно запровадити більш сучасні підходи до технічного оснащення правоохоронних органів, що сприятиме підвищенню якості забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Одним із основних заходів безпеки є особиста охорона учасників кримінального процесу. Це може передбачати надання озброєних охоронців або використання спеціальних охоронних структур для забезпечення фізичної безпеки осіб. Такі заходи зазвичай застосовуються у випадку, коли існує реальна загроза життю чи здоров'ю учасників кримінального процесу, зокрема свідків, прокурорів, суддів або адвокатів, які мають справу з високим рівнем насильства або організованою злочинністю. Водночас охорона повинна бути здійснена з урахуванням рівня загрози та на основі оцінки ризиків відповідними правоохоронними органами [11, с. 88].

Іншим важливим заходом є зміна місця проживання або переселення учасників процесу до іншого регіону або країни. Цей захід передбачений у випадках, коли існує неможливість забезпечити безпеку особи в її поточному місці проживання. В Україні, хоча таке переселення не є поширеним, він може бути застосований в

окремих випадках, зокрема, коли йдеться про свідків або потерпілих, свідчення яких мають критичне значення для слідства або судового розгляду. Зміна місця проживання здійснюється за рішенням суду або правоохоронних органів і супроводжується відповідними заходами для забезпечення анонімності та безпеки.

Зміна особистих даних, така як зміна прізвища або фотографії, є ще одним важливим інструментом забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Цей захід застосовується для того, щоб ускладнити пошук або ідентифікацію осіб, що перебувають під загрозою. Особливо важливим є цей захід для свідків, які можуть стати об'єктами помсти з боку злочинців. Однак зміна особистих даних є крайнім заходом, і вона застосовується тільки після ретельної оцінки ризиків та необхідності в забезпеченні конфіденційності [12, с. 862].

Усі ці заходи є частиною комплексної системи забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Вони потребують координації між різними державними органами, такими як органи внутрішніх справ, прокуратура, суди, а також інших установ, які мають право ухвалювати рішення щодо застосування засобів захисту. Законодавче забезпечення таких заходів повинно бути чітким і деталізованим, що дає змогу ефективно реагувати на загрози та гарантувати максимальний рівень безпеки для осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [13, с. 118].

Загалом, система забезпечення безпеки учасників кримінального процесу потребує ефективної координації між органами, що здійснюють охорону, та чіткої законодавчої бази. Важливо, щоб законодавство чітко врегульовувало всі етапи забезпечення безпеки, що уможливить максимально захистити осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, від можливих загроз та забезпечити їх правову захищеність.

Сучасні євроінтеграційні процеси, які активно відбуваються в Україні, потребують адаптації кримінального процесуального законодавства до міжнародних стандартів, які поширені в провідних демократичних країнах. Цей процес передбачає перегляд існуючих процедур та їх удосконалення відповідно до вимог міжнародних норм кримінального судочинства, що є важливим кроком для забезпечення ефективного правосуддя. Узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами є необхідним для забезпечення прав людини та верховенства права в Україні.

Значну роль у формуванні інституту безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі або сприяють правосуддю, відіграють міжнародні угоди. Одним із таких документів є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була ухвалена 4 листопада 1950 року. Вона закріплює основні права осіб, залучених до кримінального судочинства, включаючи необхідність захисту їхньої безпеки упродовж усього процесу. Також важливу роль у створенні безпечного середовища для учасників кримінального провадження відіграє Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, яка була прийнята ООН у 1985 році [14].

У цьому контексті особливої уваги заслуговують Керівні принципи щодо дій на користь дітей, що є свідками злочинів у кримінальному судочинстві. Ці принципи були ухвалені в 1997 році під егідою ООН і передбачають необхідність забезпечення спеціальної допомоги дітям, які свідчать у судових справах. Державам рекоменду-

ється переглядати й удосконалювати процесуальні норми, щоб гарантувати повний захист таких свідків. Це є важливим кроком для захисту прав дитини та сприяє її безпеці в процесі кримінального судочинства [15, с. 130].

Ще одним важливим міжнародним документом є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 році. Вона містить важливі положення щодо захисту свідків, що дають показання у справах, які стосуються організованої злочинності. Зокрема, у ст. 24 цієї Конвенції визначається, що держави-учасниці повинні вжити належних заходів для забезпечення фізичної безпеки свідків, у тому числі шляхом їх переселення в інші місця або ж приховування їх особистих даних. Ці заходи також повинні передбачати встановлення процедур для запобігання будь-яким спробам помсти або залякування з боку злочинців [14].

У постконфліктних державах, а також у ситуаціях, коли скоєно злочини проти людяності або порушення основних прав людини, забезпечення належного захисту свідків поряд з потерпілими набуває особливого значення. Це необхідно для того, щоб спонукати людей до надання свідчень, що можуть стати вирішальними для розслідування та судового процесу. Так, Римський статут, зокрема статті 68–69, а також Правила процедури і доказування Міжнародного кримінального суду, містять положення, спрямовані на захист як жертв, так і свідків злочинів. Зокрема, Правило 87 стосується застосування спеціальних заходів для забезпечення безпеки свідків, що є важливим елементом кримінального судочинства [16].

Законодавчі підходи до визначення правових засад забезпечення безпеки учасників кримінального провадження ґрунтуються на системі заходів, які включають правові, організаційні, технічні та інші механізми. Ці заходи спрямовані на захист життя, здоров'я, майна, честі та гідності осіб (та членів їх сімей), що беруть участь у кримінальному процесі, від протиправних посягань.

У наукових колах питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу викликає активні дискусії. У літературі підкреслюється, що забезпечення безпеки передбачає виконання комплексу правових, організаційно-технічних та інших дій, які спрямовані на захист учасників процесу. Головна мета таких заходів – забезпечення безпечного середовища для здійснення правосуддя, що включає виявлення, запобігання, протидію та розслідування злочинів, а також розгляд кримінальних проваджень. Однак досягнення цієї мети неможливе без злагодженої та скоординованої роботи правоохоронних органів, які повинні оперативно реагувати на загрози.

Водночас окремі положення законодавства, що регулюють захист учасників процесу, викликають певні зауваження. Наприклад, термін «житло» часто виділяється як окрема категорія, хоча, по суті, він належить до ширшого поняття – «майно». З огляду на це доцільним було б використання більш узагальненого терміна «власність», який охоплює всі матеріальні й нематеріальні активи особи. Такий підхід сприятиме більш чіткому формулюванню норм і відповідатиме сучасним правовим стандартам [17, с. 26].

Також важливим аспектом є поняття «тілесна недоторканність», яке часто розглядається окремо від життя і здоров'я. Проте з точки зору права, тілесна

недоторканність є складовою ширшого поняття – особистої недоторканності, що охоплює не лише фізичний, а й психологічний аспект. Ця інтеграція дала б змогу уникнути дублювання в законодавчих формулюваннях і забезпечити системний підхід до правового регулювання. Окрему увагу слід приділити таким поняттям, як «честь», «гідність» і «репутація». У правовій науці вони мають чітке визначення, що є основою для забезпечення захисту учасників кримінального провадження. Включення цих категорій до системи заходів безпеки сприяє всебічному захисту прав людини [18].

Висновки. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є важливою складовою ефективного функціонування правової системи. Це передбачає комплекс заходів, спрямованих на захист осіб, які беруть участь у судових справах (свідків, потерпілих, адвокатів, прокурорів, суддів, підсудних тощо), від загроз і тиску, що можуть виникнути в процесі розслідування та судового розгляду. Ось кілька ключових підходів для забезпечення такої безпеки.

Використання новітніх технологій

- **Цифрові засоби комунікації:** Застосування відеоконференцій для проведення судових засідань і допитів може зменшити ризики фізичної небезпеки учасників процесу. Це дає змогу учасникам залишатися в безпечних місцях, зберігаючи при цьому ефективність судового процесу.
- **Шифрування та захист даних:** Для захисту особистої інформації учасників кримінального процесу важливо використовувати сучасні методи шифрування та безпеки в інформаційних системах.

Спеціальні заходи для захисту свідків і потерпілих:

- Програми захисту свідків, що охоплюють зміну місця проживання, нову ідентифікацію, а також надання психолого-психіатричної підтримки.
- Використання анонімних свідчень і засекречених даних у особливо небезпечних справах, зокрема через відео- та аудіозаписи, що мінімізує фізичну присутність свідків у судовому процесі.

Фізична безпека в судових органах

- **Охорона судових засідань:** Застосування посилених заходів охорони в судових установах, включаючи залучення спеціальних сил безпеки для захисту учасників процесу від можливих нападів чи тиску з боку злочинних груп.
- **Переміщення осіб під охороною:** Для підсудних чи осіб, що можуть бути об'єктами помсти, можна організовувати їх перевезення та захист під час доставлення в суди та інші державні установи.

Правовий захист:

- Прийняття законів і підзаконних актів, що гарантують безпеку учасників кримінального процесу. Зокрема, це можуть бути заходи щодо кримінальної відповідальності за погрози, насильство чи інші дії, які ставлять під загрозу безпеку учасників.
- Створення окремих спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах для моніторингу та оперативного реагування на загрози.

Психологічна підтримка:

- Психологічна підтримка для всіх учасників процесу, особливо для свідків і потерпілих, які можуть бути під тиском або в стресовому стані. Це також може включати спеціалізовані курси для адвокатів, прокурорів і суддів для подолання професійного вигорання та стресу.

Інтернаціональна співпраця:

- Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН чи Інтерпол, для забезпечення захисту свідків та інших учасників, коли справа має міжнародний вимір або коли є загроза їх життю в інших країнах.

Кожен із цих заходів потребує постійного вдосконалення та адаптації до нових реалій і викликів, що виникають у сучасному світі. Вони повинні бути частиною комплексної стратегії державної безпеки і правового захисту учасників кримінального процесу.

Перелік використаних джерел

1. Конституція України: станом на 1 жовтня 2024 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. 28 черв. Ст. 141.
2. Ноздренко М. В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист. Економіка, фінанси, право. 2015. № 5. С. 24–27.
3. Щиголь О. В. Забезпечення прав потерпілого на збирання та подання доказів під час досудового розслідування. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 289–295.
4. Ромців О. І. Особливості забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в Україні. Правові горизонти. 2020. № 23 (36). С. 68–72.
5. Мамошин М. А. Проблеми забезпечення захисту прав потерпілого на сучасному етапі. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю: питання теорії та практики: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції: у 2 частинах. Ч. 2. 2019. С. 21–23.
6. Даньшин М. В. Слідчий суддя у механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2016. Вип. 21. С. 157–163.
7. Глов'юк І. Процесуальні можливості захисту персональних даних вразливих потерпілих. URL: <https://jurfem.com.ua/protseusualni-mozhlyvosti-zakhystu-danykh-vrazlyvykh-poterpiylykh/>
8. Кримінальний процесуальний кодекс: станом на 1 жовтня 2024 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. Ст. 88.
9. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
10. Глов'юк І., Дроздов О., Мельченко В. Міжнародні стандарти опитування дітей-жертв і дітей-свідків та національне законодавство і практика: питання кореляції у кримінальному провадженні. Право України. 2022. № 12. С. 53–75.
11. Орлеан А. М. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. Актуальні проблеми правознавства. 2016. № 3 (7). С. 87–92.
12. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ, 2007. 1056 с.
13. Тимчаль М. В. Кримінально-правова охорона в Україні осіб, взятих під захист: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів. 2019. 222 с.

14. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00144?an=480445>.

15. Гловюк І. В. Проект Закону України 9351 від 05.06.2023 та орієнтація на постраждалих від СНПК. Ретроспектива військової агресії РФ в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 22–23 червня 2023 року. Київ: Алерта, 2023. С. 129–136.

16. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України 23.12.1993 р. No 3781- XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

17. Ноздренко М. В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист. Економіка, фінанси, право. 2015. № 5. С. 24–27.

18. Захист свідків у кримінальному процесі. URL: <https://prikhodko.com.ua/ru/uslugi/ugolovnoe-pravo/zashhita-svidetelya-na-doprose/>

References

1. Constitution of Ukraine: as of October 1, 2024. Verkhovna Rada of Ukraine Bulletin. 1996. No. 30. June 28. Article 141.

2. Nozdrenko M. V. International Experience in Ensuring the Safety of Protected Persons. Economics, Finance, Law. 2015. No. 5. Pp. 24–27.

3. Shchigol O. V. Ensuring the Rights of Victims to Collect and Submit Evidence During Pre-Trial Investigation. Entrepreneurship, Economy and Law. 2021. No. 3. Pp. 289–295.

4. Romtsiv O. I. Features of Ensuring the Safety of Persons Participating in Criminal Justice in Ukraine. Legal Horizons. 2020. No. 23 (36). Pp. 68–72.

5. Mamoshin M. A. Problems of Ensuring the Protection of Victims' Rights at the Present Stage. Actual Problems of Combating Crime: Theoretical and Practical Issues: Proceedings of the XXII International Scientific and Practical Conference: in 2 parts. Part 2. 2019. Pp. 21–23.

6. Danyshyn M. V. The Investigative Judge in the Mechanism of Ensuring the Rights and Legal Interests of Victims. Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Law». 2016. Issue 21. Pp. 157–163.

7. Hlovyuk I. Procedural Opportunities for Protecting Personal Data of Vulnerable Victims. URL: <https://jurfem.com.ua/protsesualni-mozhlyvosti-zakhystu-danykh-vrazlyvykh-poterpilykh/>

8. Criminal Procedure Code: as of October 1, 2024. Verkhovna Rada of Ukraine Bulletin (VVR). 2013. No. 9–10. Article 88.

9. Movchan R. O. «Military» Innovations in the Criminal Code of Ukraine: Lawmaking and Law Enforcement Issues: Monograph. Kyiv: Norma Prava, 2022. 244 p.

10. Hlovyuk I., Drozdov O., Melchenko V. International Standards for Interviewing Children Victims and Child Witnesses and National Legislation and Practice: Issues of Correlation in Criminal Proceedings. Law of Ukraine. 2022. No. 12. Pp. 53–75.

11. Orleans A. M. The Procedure for Ensuring the Safety of Participants in Criminal Proceedings: Adapting Ukrainian Legislation to European Standards. Current Problems of Jurisprudence. 2016. No. 3 (7). Pp. 87–92.

12. Tertishnyk V. M. Scientific and Practical Commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine. Kyiv, 2007. 1056 p.

13. Tymchal M. V. Criminal Law Protection of Persons under Protection in Ukraine: Ph. D. Dissertation. 12.00.08. Lviv, 2019. 222 p.

14. *UN Convention Against Transnational Organized Crime, Adopted by Resolution 55/25 of the General Assembly on November 15, 2000.* URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00144?an=480445>.

15. Hlovyuk I. V. *Draft Law of Ukraine 9351 dated June 5, 2023, and Orientation Towards Victims of SNPK. Retrospective of Russia's Military Aggression in Ukraine: Crimes Against Peace, Humanity, and International Law Order in the Modern Dimension: Proceedings of the International Scientific-Practical Round Table on June 22-23, 2023.* Kyiv: Alerta, 2023. Pp. 129–136.

16. *Law of Ukraine on State Protection of Court and Law Enforcement Employees: Law of Ukraine dated December 23, 1993, No. 3781-XII.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

17. Nozdrenko M. V. *International Experience in Ensuring the Safety of Protected Persons. Economics, Finance, Law.* 2015. No. 5. Pp. 24–27.

18. *Protection of Witnesses in Criminal Proceedings.* URL: <https://prikhodko.com.ua/ru/uslugi/ugolovnoe-pravo/zashhita-svidetelya-na-doprose/>

НИКИФОРОВА І. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

У статті досліджено питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, що є актуальним як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Воно спрямоване на визначення шляхів підвищення ефективності захисних заходів, удосконалення правової бази та впровадження сучасних методів управління безпекою. Це має важливе значення для зміцнення верховенства права та належного функціонування судової системи України.

Ключові слова: захист, кримінальний процес, закон.

NYKYFOROVA I. Ensuring the Safety of Participants in the Criminal Process.

The article explores the issue of ensuring the safety of participants in the criminal process, which is relevant both in theoretical and practical aspects. It aims to identify ways to improve the effectiveness of protective measures, enhance the legal framework, and implement modern security management methods. This is of significant importance for strengthening the rule of law and the proper functioning of the judicial system in Ukraine.

In academic circles, the issue of ensuring the safety of participants in the criminal process sparks active discussions. The literature emphasizes that ensuring safety involves the implementation of a range of legal, organizational, technical, and other actions aimed at protecting participants in the process. The main goal of these measures is to ensure a safe environment for the administration of justice, which includes identifying, preventing, countering, and investigating crimes, as well as examining criminal proceedings. However, achieving this goal is impossible without coordinated and synchronized efforts from law enforcement agencies, which must respond promptly to threats.

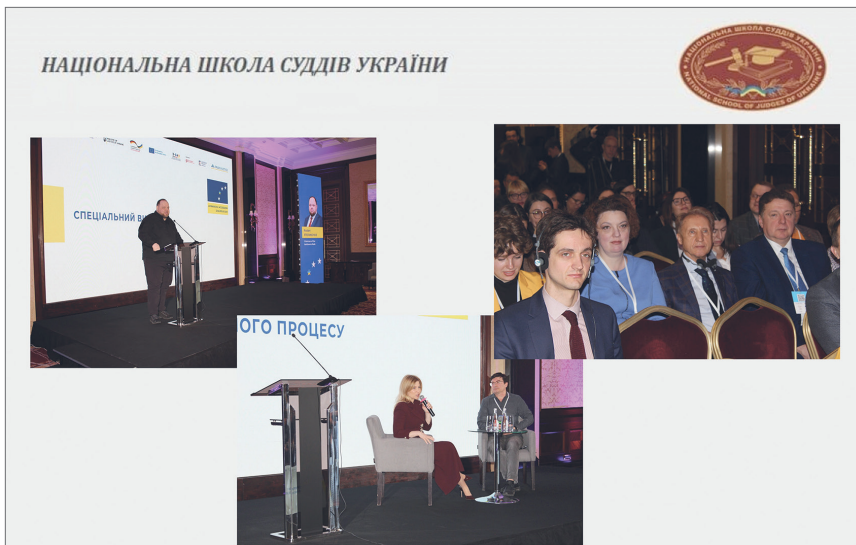
The ongoing European integration processes in Ukraine require the adaptation of criminal procedural legislation to international standards commonly applied in leading democratic countries. This process involves reviewing existing procedures and improving them in accordance with the requirements of international criminal justice norms, which is a crucial step for ensuring effective justice. Aligning national legislation with international standards is necessary to ensure human rights and the rule of law in Ukraine.

Key words: Protection, Criminal procedure, Law.

Суддівська освіта як складова поступу до ЄС

7 лютого 2025 року ректор Микола Оніщук узяв участь у конференції «Вступ України до ЄС: формування трансформаційного порядку денного», що відбулася в Києві.

Фахова дискусія об'єднала представників усіх гілок влади, державних інституцій, громадянського суспільства та міжнародних партнерів з метою обговорення ключових питань щодо вступу України до Європейського Союзу та визначення подальших кроків у цьому напрямі.

Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук зазначив, що натеper триває робота над відкриттям першого і ключового кластеру, який супроводжуватиме Україну протягом усього шляху до повноправного членства в ЄС. За його словами, цей кластер визначальний, оскільки з нього починається і ним завершується процес вступу. Він містить фундаментальні аспекти, зокрема, питання функціонування демократичних інституцій, систему державного управління, роботу органів правосуддя, а також забезпечення прав і свобод громадян.

Віце-прем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції – міністерка юстиції України Ольга Стефанішина під час виступу зазначила, що Україна може розпочати переговори про вступ до ЄС за першим кластером уже у квітні. Однак для цього необхідний консенсус серед усіх країн – членів Європейського Союзу. Вона підкреслила, що спочатку Україна має надати дорожні карти реформ, а Європейський Союз, своєю чергою, має їх запросити.

Штучний інтелект і віртуальна реальність у суддівській освіті: НШСУ проваджує інноваційний досвід європейських шкіл

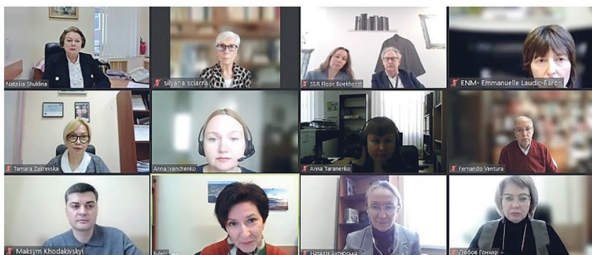
10 лютого 2025 року ректор Микола Оніщук ініціював зустріч із представниками європейських інституцій з підготовки суддів з метою обговорення та подальшого впровадження в навчальний процес Національної школи суддів України інноваційних методик викладання у суддівській освіті.

У зустрічі взяли участь керівниця проєктів у міжнародному відділі Емманюель Лодік-Барон (Національна школа магістратури, Французька Республіка), член правління Ремко ван Турен та старша радниця з питань міжнародної діяльності Флор Біерхорст (Центр підготовки суддів та прокурорів, Королівство Нідерландів), президентка Вищої школи юстиції Сільвія Сек'єра (Італійська Республіка) та директор Центру судових досліджень Фернандо Ваз Вентура (Португальська Республіка).

Під час зустрічі обговорено досвід європейських колег щодо впровадження інноваційних методик викладання в суддівській освіті, комплексної оцінки потреб у навчанні, підходів до обрання методів навчання залежно від тематики та основних цілей, а також оцінки ефективності проведених навчальних заходів. Серед запропонованих іноземними колегами новацій: мобільні додатки для віддаленого навчання, практичні вправи (кейси), спеціальні освітні відеоролики, використання віртуальної реальності у навчанні та рольових ігор для кращого засвоєння матеріалу, ознайомлення суддів із перевагами та ризиками застосування штучного інтелекту.

При оцінці ефективності навчання європейські партнери використовують модель Кіркпатріка, а при виборі методів навчання – систему «SCAN», яка дає змогу обирати оптимальні методи залежно від теми та навчальних цілей. За результатами

Зустріч із представниками європейських шкіл підготовки суддів

зустрічі було досягнуто домовленості щодо подальшої співпраці у впровадженні кращих розробок та їх інтеграції в освітні програми НШСУ з підготовки суддів та працівників системи правосуддя.

Від НШСУ у зустрічі взяли участь проректор Наталія Шукліна, начальниці відділу Тетяна Фулей, Наталія Ахтирська та Любов Гончар, заступники начальників відділів Тамара Закревська та Олександр Кравчук, головна наукова співробітниця Оксана Прядка та суддя Жовтневого районного суду м. Дніпра, викладач НШСУ Максим Ходаківський.

OSINT як ключ до справедливих судових рішень

19 березня 2025 року Національна школа суддів України спільно з Інститутом Ассера, Центром міжнародно-правового співробітництва та Нідерландським Гельсінським комітетом провела третю сесію спеціалізованих вебінарів для помічників суддів, секретарів судових засідань і суддів місцевих та апеляційних судів. Тема заходу – «Відновлення справедливості та гідності в Україні: OSINT і докази з відкритих джерел у розслідуванні та судовому розгляді заборонених атак як воєнних злочинів».

Цей курс спрямовано на підвищення кваліфікації українських суддів у розгляді справ, що стосуються міжнародних злочинів. В умовах війни, зокрема, важливо максимально зафіксувати всі злочини, скоєні військовослужбовцями держави-агресора, і зберегти докази їх скоєння для майбутнього притягнення винних до справедливої відповідальності.

Виступаючи перед учасниками, керівник відділу відповідальності та правосуддя групи «Bellingcat» Нік Вотерс розповів про технічні аспекти збору даних з відкритих джерел (OSINT) для їх подальшої фіксації та використання в правовому полі без порушення законодавства. За його словами, докази, отримані таким чином, вже активно використовувалися в ряді резонансних справ, включаючи процес щодо катастрофи МН-17 та в Міжнародному кримінальному суді.

Особливу увагу також було приділено практиці збору, систематизації, оцінки та подальшого використання доказів з відкритих джерел у справах про воєнні злочини

при підготовці судових рішень. З цією практикою суддів ознайомила докторка Габрієле Хлевіцакйте, дослідниця з міжнародного кримінального права та керівник проєкту «Відновлення гідності та справедливості в Україні» Інституту Ассера.

Завдяки таким ініціативам Національної школи суддів України українські суди наближаються до важливої мети – забезпечення справедливості та гідності в умовах війни, де кожен злочин має бути ретельно зафіксований, а винні – притягнуті до відповідальності.

Судова система на передовій післявоєнних змін: як забезпечити відшкодування шкоди, завданої збройною агресією?

28–29 березня 2025 року в місті Києві відбувся тренінг для суддів, присвячений питанням щодо відшкодування шкоди, заподіяної рф у процесі збройної агресії громадянам та юридичним особам в Україні. Освітній захід організувала та провела Національна школа суддів України у співпраці з проєктами Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні» та «Підтримка судової влади України в контексті війни та післявоєнного періоду». Розробниками навчального курсу є судді-тренери НШСУ різних юрисдикцій з усієї України.

Метою тренінгу було підвищення кваліфікації суддів у питаннях розгляду справ щодо відшкодування шкоди, завданої в результаті агресії рф. Програма включала огляд міжнародних стандартів відшкодування та виплати репарацій, а також аналіз поточної ситуації з компенсаціями, що надаються як міжнародними, так і національними органами. Також було обговорено правові позиції національних судів, питання дієвості існуючих механізмів компенсацій та проблеми, що виникають у процесі відшкодування шкоди.

Навчання розпочали вітальними виступами керівника групи розробників цього курсу – проректор Національної школи суддів України Наталія Шукліна, голова Київського

офісу Реєстру збитків для України Ганна Христова, а також менеджерки проєктів-партнерів Ірина Кушнір та Наталія Охотнікова.

Модераторкою заходу була Ірина Кушнір, яка ознайомила учасників із методологією та регламентом тренінгу.

Під час навчання тренери детально розглянули та проаналізували міжнародні практики компенсації збитків, механізми юрисдикційного імунітету держав, практику Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із збройними конфліктами, а також позасудові способи компенсації шкоди.

Значну увагу було приділено питанням національної судової практики та новим змінам у законодавстві щодо захисту осіб, постраждалих від війни. Учасники тренінгу обговорили також роль Реєстру збитків, запровадженого для фіксації шкоди, завданої агресією рф, і його значення в процесі подання заяв на відшкодування.

Тренінг став важливим етапом в удосконаленні правосуддя та співпраці між судовими інституціями. Завдяки інтерактивному формату навчання, учасники змогли обмінятися досвідом та підвищити свої практичні навички, що сприятиме більш ефективному виконанню судових функцій у післявоєнний період.

У Києві відбулося моделювання судового процесу над військовими командирами країни-агресорки

1–2 квітня 2025 року в місті Києві відбувся унікальний семінар, присвячений питанням кримінальної відповідальності російських військових командирів та інших начальників. Захід організували Тренінговий центр прокурорів України спільно з Національною школою суддів України та Консультативною місією Європейсько-го Союзу в Україні (КМЕС).

Перший день заходу був присвячений аналізу кримінальної відповідальності військових командирів рф та інших начальників країни-агресора відповідно до Кримінального кодексу України. Експерти розглянули основні аспекти притягнення до відповідальності, принципи ефективного захисту, а також роль Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у подібних справах. Особливу увагу приділили судовій практиці у розгляді міжнародних злочинів.

Своїм досвідом із цих питань поділилися радники КМЕС в Україні з питань кримінального переслідування за міжнародні злочини, захисту права на справедливий судовий розгляд та правової реформи відділу кримінальної юстиції – Маттіас Нойнер, Олів'є де Шуттер, Ану Валімаскі, а також начальник організаційно-методичного відділу Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора Станіслав Петренко.

Другий день семінару відбувся у форматі моделювання судового процесу. Учасники – судді, прокурори та правники – мали змогу на практиці відпрацювати всі етапи судового розгляду справи – від оголошення обвинувального акта до ухвалення вироку. Процес відбувався із дотриманням усіх передбачених процедур: вступні промови сторін, допит потерпілого та свідків, дослідження документів, судові дебати та ухвалення остаточного рішення. Такий формат дав змогу фахівцям наблизитися до реальної судової практики та покращити свої професійні навички.

Участь у відкритті заходу взяв начальник відділу підготовки суддів Національної школи суддів України Іван Балаклицький. Судовий корпус на семінарі представляли суддя Довгинцівського районного суду Кривого Рогу Ольга Гіда, суддя Шевченківського районного суду Києва Олена Радчикова та суддя-спікер Ізмайльського міськрайонного суду Одеської області Іван Яковенко.

Проведений семінар став важливим етапом у підготовці суддів та прокурорів до розгляду справ, пов'язаних із відповідальністю військових командирів країни-агресорки. Він дав змогу українським фахівцям отримати цінні знання та практичні навички, необхідні для ефективного судочинства. Такий підхід сприяє зміцненню правосуддя в Україні та забезпеченню належного розгляду справ, пов'язаних із військовими злочинами.

Чи будуть українські судді знати право ЄС: НШСУ та ЕІРА обговорили співпрацю

8 квітня 2025 року відбулася зустріч ректора Національної школи суддів України Миколи Оніщука зі старшим юридичним експертом Європейського інституту державного управління (ЕІРА, Люксембург) Дієго Раміресом-Карденасом. Головна тема обговорення – впровадження сучасних методик у навчальні програми НШСУ, з акцентом на вивчення права Європейського Союзу.

Під час зустрічі Микола Оніщук наголосив, що право ЄС стало одним з ключових напрямів у навчальній політиці Школи. Задля інституціоналізації цього напрямку було створено Навчальну лабораторію з вивчення права ЄС, яка вже працює над розробкою повноцінного курсу, а також ініціює додаткові освітні формати. Сайт НШСУ вже містить окремий розділ із доступними онлайн-курсами ЕІРА для українських суддів та фахівців правосуддя.

Своєю чергою Дієго Рамірес-Карденас поінформував, що Міністерство європейських та закордонних справ Люксембургу прийняло рішення поновити технічну допомогу Україні у 2025 році. Національну школу суддів України визначено одним із головних українських бенефіціарів цієї допомоги. У межах підтримки ЕІРА вже затверджено дві ключові ініціативи. По-перше, розробка навчальної програми з права ЄС, яка буде впроваджена в початкову та безперервну підготовку суддів. Програму створюватимуть експерти ЕІРА, а її презентація запланована на жовтень 2025 року. По-друге, організація семінару в місті Києві з питань фундаментальних аспектів права ЄС, який також відбудеться восени. Його тематика, цільова аудиторія та формат вже узгоджуються між сторонами. Сторони домовилися про координацію зусиль у розробці карти навчальних курсів та включення права ЄС до системної суддівської підготовки в Україні.

У зустрічі також взяли участь очільниця Навчальної лабораторії з вивчення права ЄС Наталія Ахтирська та головна наукова співробітниця відділу міжнародного співробітництва НШСУ Оксана Прядка.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

**Інформуємо, що загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання «Слово Національної школи суддів України» внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, доктора філософії у галузі права (категорія «Б») (наказ МОН від 14.05.2020 №627).
Статус фахового видання журнал має з вересня 2014 року (наказ МОН від 29.09.2014 № 1081).**

Цільовою аудиторією журналу є кандидати на посаду судді, судді, працівники апаратів судів та органів системи правосуддя, прокуратури, адвокатури, практикуючі юристи, викладачі та студенти юридичних факультетів вищих навчальних закладів тощо.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

До друку приймаються раніше не опубліковані наукові статті, що мають наукову і практичну цінність, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку юридичної науки, законодавства та практики.

Наукові статті подаються державною мовою.

Обсяг статті, підготовленої одним автором – від 12 до 15 сторінок, у співавторстві двох авторів) – від 15 до 20 сторінок (Times New Roman; кегль 14; інтервал 1,5; поля справа, знизу та вгорі – 15 мм, зліва – 30 мм). У обсяг наукової статті рахується: текст статті, анотації, перелік використаних джерел та референс).

Наукові статті мають містити **усі** обов'язкові елементи в такій послідовності:

1. Індекс УДК (Універсальної десятикової класифікації).
2. Інформація про автора або двох співавторів (прізвище, ім'я, по батькові, посада, науковий ступінь, вчене звання, почесне звання України, контактний телефон і електронна адреса) надається українською і англійською мовами. За наявності, автор надає унікальний ідентифікатор ORCID.
3. Назва статті (заголовними літерами).
4. Текст статті має містити: постановку проблеми та її зв'язок із наукою чи практикою; аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв'язання; виділення невирішених раніше частин проблеми; формулювання цілей статті; виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів; висновки з дослідження і перспективи подальшого наукового пошуку.

Ілюстрації до статей (графіка, малюнки і діаграми) подаються у форматі TIFF або PDF (кожен малюнок в окремому файлі).

5. Нумерація джерел у тексті статті наводиться в порядку їх згадування у квадратних дужках із зазначенням сторінки [1, с. 5], покликання на кілька джерел відокремлюються між собою крапкою з комою [2; 3; 4]. За кількаразового покликання на одне й те саме джерело зберігається номер первісного його згадування.

Перелік використаних джерел українською мовою подається в порядку згадування в тексті (до 20 посилань у статті одного автора, до 35 – для двох співавторів). Кожне джерело має свій окремий номер (не має повторюватися в переліку використаних джерел). Опис джерел здійснюється згідно з ДСТУ 8302:2015). Також автор надає перелік використаних джерел (References) англійською мовою.

6. Анотації до статті подаються двома мовами (українською та англійською), кожна із яких супроводжується ключовими словами (до 10 у статті одного автора, до 20 – у двох

авторів), ім'ям та прізвищем автора, темою статті відповідною мовою. Орієнтовний обсяг анотації українською мовою – 250-500 друкованих знаків з пробілами, англійською мовою – 1800-2000 друкованих знаків з пробілами.

7. Автор має зазначити назву рубрики журналу за галуззю права, для якої призначена стаття.

Для опублікування статті на електронну адресу відповідального секретаря редакційної колегії надсилаються такі матеріали:

- електронний примірник статті у форматі *.doc
- файл з фотографією автора (співавторів) у форматі *.jpg або *.tif (не менше 600 dpi);
- витяг із протоколу засідання кафедри про рекомендації статті до друку для аспірантів, ад'юнктів, докторантів та осіб, які виходять на захист дисертаційного дослідження, а також рецензію наукового керівника. Документи мають бути засвідчені в установленому порядку. Скан-копії документів надсилаються на електронну адресу редакції, оригінали – на поштову адресу редакції.

Із прикладом оформлення наукової статті автори можуть ознайомитися на сайті журналу «Слово Національної школи суддів України» в рубриці «Архів номерів».

Стаття, яка не відповідає вищезазначеним вимогам, до друку НЕ приймається.

У статтях можуть бути висловлені погляди їхніх авторів, які не збігаються з поглядами членів редакційної колегії. Автор несе персональну відповідальність за додержання ним при підготовці статті норм чинного законодавства (зокрема щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності), достовірність викладених відомостей (у тому числі імен і найменувань згаданих у статті фізичних та юридичних осіб), цитат і посилань на літературні джерела та норми актів законодавства, перекладів анотацій та ключових слів до статті.

Засади рецензування

На першому етапі редакцією здійснюється розгляд поданих матеріалів на відповідність вимогам щодо: відповідності статті тематичному спрямуванню журналу, належного оформлення статті та комплектності наданих документів. За відповідності встановленим вимогам матеріали передаються на наступний етап рецензування.

Статті, що не відповідають тематичному спрямуванню журналу або явно не відповідають критеріям журналу не передаються на анонімне рецензування.

Усі статті, що надходять до редакції журналу «Слово Національної школи суддів України», проходять закрите рецензування. Деперсоналізована редакцією журналу стаття передається на рецензування рецензенту. Стаття приймається до друку тільки у разі отримання позитивної рецензії рецензента.

Редакційна колегія залишає за собою право рецензування, редагування, скорочення та відхилення статей. У разі відмови у публікації статті, редакція не вступає в дискусію з авторами наукових статей.

Подаючи статтю до журналу, автор погоджується з її розміщенням у відкритому доступі у мережі Інтернет.

З електронними версіями номерів фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного видання «Слово Національної школи суддів України» можна ознайомитись на офіційному сайті видання: slovo.nsj.gov.ua

Контактна інформація:

Поштова адреса: 01032, м. Київ, вул. Жилиняська, буд. 120 А

E-mail: metod.vrj@ukr.net; metod.vrj@nsj.gov.ua

тел. (044) 597-09-28 – Оксана Шамрай, відповідальний секретар редакційної колегії журналу, к. ю. н.

**Редакція фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного журналу «Слово Національної школи суддів України»
запрошує бажаючих опублікувати власну наукову статтю в журналі.
ПУБЛІКАЦІЯ СТАТЕЙ БЕЗКОШТОВНА!**

**Періодичність виходу – 4 рази на рік.
www.slovo.nsj.gov.ua**

**Засновник/суб'єкт у сфері друкованих медіа
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ**

Заснований 3 травня 2012 року

Реєстраційне свідоцтво серія КВ № 19048-7838Р

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа
Рішення Національної ради України з питань
телебачення і радіомовлення № 25
від 31.10.2023 року. Індикатор медіа – R30-01938

**Включений до переліку наукових фахових видань
України**

Наказом Міністерства освіти і науки України
від 14.05.2020 року № 627 внесений до категорії «Б»

**Розміщення на сайті Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського**

**Журнал зареєстровано
в бібліометричній базі даних Google Scholar**

**Адреса засновника/суб'єкта у сфері
друкованих медіа**

вул. Жилианська, 120А, м. Київ, 01032
тел.: (044) 597-09-28, e-mail: metod.vrj@ukr.net

**© Національна школа суддів
України**

Видається

чотири рази на рік

Головний редактор

Юрій Волошин

Шеф-редактор

Микола Оніщук

Відповідальна за випуск

Оксана Шамрай

Редактор

Ольга Кузьміна

Дизайн та верстка

Лариса Сердюк

Віддруковано:

ТОВ «505»

Адреса

*м. Житомир,
вул. М. Бердичівська, 17а
тел.: +38 (063) 101-22-33,*

*e-mail:
polygraphyinz@gmail.ua*

*Свідоцтво про внесення
суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготовників
і розповсюджувачів
видавничої
продукції України
серія ДК № 5609
від 21.09.2017*

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України
(протокол № 2 від 02.05.2025 року)*

*Підписано до друку 02.05.2025 року. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Тираж 350 прим. Зам. № 696*